

הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא מחקר מעקב

מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל

דוח המחקר

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו

גב' נחמה לאור, סמנכ"ל אסטרטגיה ומחקר
גב' נועה אלפנט לפלר, ראש מחלקת מחקר ומידע
גב' חווי ענבר-לנקרי, סמנכ"ל מחקר ופיתוח, "מדגם"

ויתוח תוכן איכותני:

ד"ר אמל ג'מאל, גב' רבקה נריה בן שחר
ד"ר נלי אליאס וגב' אורלי סוקר

המחקר לזכרה של ד"ר ויקי שירן ז"ל, חברת מועצת הרשות השנייה
שנאבקה למען רב תרבותיות ועמדה מאחורי היוזמה למחקר בנושא

ינואר 2006

דברי פתיחה

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו התחייבה בחזונה הציבורי לקדם גיוון תרבותי בשידורים, ולעסוק בנושא באורח מתמשך ועקבי, וכך עשתה: התחייבה - וקיימה.

אנו מתכבדים להציג לציבור את הממצאים של מחקר המעקב הראשון שערכנו כדי לבחון את השתנות המגוון התרבותי בערוצי הטלוויזיה המרכזיים במדינת ישראל. הממצאים מצביעים על תחילתם של שינויים ושיפורים בגיוון התרבותי בשידורי הערוצים המסחריים-ציבוריים, שעליהם מפקחת הרשות השנייה. הדמות הדומיננטית המייצגת את קבוצות הרוב בחברה הישראלית - דמות הגבר, היהודי, החילוני, הוותיק - הופיעה בערוץ 2 ובערוץ 10 בשכיחות נמוכה יותר ביחס למחקר הקודם. נמצאה ירידה של 10% בשכיחות הופעתן של דמויות המאפיינות פרופיל זה (מדומיננטיות של 60% ל- 50% מכלל הדמויות).

זו ירידה ניכרת, שמשמעותה גיוון נרחב יותר בדמויות המופיעות על מרקע הטלוויזיה. גיוון המאפשר לצופים שיקוף פלורליסטי יותר של החברה הישראלית והזדמנות ראויה יותר להכרת רכיביה וגווניה השונים.

נוכח הדומיננטיות של ערוצי הברודקסט בשיח הציבורי במדינת ישראל, ונוכח תפקידם כמחוללי תרבות - שינוי זה הוא בעל ערך חברתי-תרבותי רב עצמה.

ניכר, כי מדיניותה של הרשות במהלך השנים האחרונות בתחום זה מסייעת ליצור מגמות של שינוי ולחזק את מאמציהם של גופי השידור בהתגייסות למשימה ציבורית חשובה זו.

ברור, כי אין דעתנו נוחה, גם לאחר איתורן של מגמות חיוביות אלה. המאמצים שנעשו, אף כי הם בעלי משמעות, אינם מצביעים בינתיים על איזון ראוי בייצוגם של חברי הקבוצות השונות על המרקע. הרשות מתכוונת להמשיך ולעקוב אחר פעילות הערוצים שבפיקוחה, ולבחון דרכים נוספות לעידוד ולחיזוק מגמות השיפור שהתגלו במחקר מעקב ראשון זה. עלינו לפעול לשילובם של חברי הקבוצות השונות במשאב האנושי בארגוני השידור, לעודד עיסוק בתכנים, המאופיינים בגיוון תרבותי, לדרוש את שילובן של דמויות מקבוצות המיעוט בתכניות השונות בתפקידים מגוונים וכן להמשיך ולשאוף לדיון ציבורי ער ולהגברת המודעות הציבורית לחשיבותה של סוגיה זו.

כפי שהבטחנו בעבר, הרשות תמשיך ותפעל בנושא במגוון הכלים העומדים לרשותה, ובשיתוף פעולה עם קהיליית המחקר בארץ.

מחקר מעקב זה ודאי איננו המילה האחרונה בנושא. הוא שלב נוסף במאמץ מתמשך שהתגייסנו אליו כולנו: גופי רגולציה, גופים משדרים, עורכים, מפקים, בימאים וכל העוסקים במלאכה, למאמץ משותף ליצירת תקשורת מגוונת יותר.

נחמה לאור

סמנכ"ל אסטרטגיה ומחקר

תוכן העניינים

1	תמצית הממצאים	2
2	מבוא	7
2.1	מטרת המחקר	7
2.2	מבנה דוח המחקר	9
3	מבוא לניתוח התוכן הכמותי	13
3.1	שיטת המחקר	13
3.2	הדגימה	14
4	פירוט הממצאים	16
4.1	שכיחות ההופעה	16
4.1.1	דמויות	16
4.1.2	מנחים / כתבים	21
4.1.3	אורך האייטם	22
4.2	הקשר ההופעה	26
4.2.1	נושא האייטם	26
4.2.2	סדר ואי סדר	29
4.3	מאפייני הדמות	32
4.3.1	מדד סטטוס	32
4.3.2	מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית"	39
4.3.3	אנונימיות	49
4.3.4	תפקיד באייטם	49
4.3.5	תפקיד בארגון	51
4.3.6	יחס המנחה	51
4.3.7	שליטת הדמות בגורלה	52
5	סינדרום השוויון המדומה ועורמת ההדרה התרבותית: הערבים בתכניות מציאות ישראליות / ד"ר אמל ג'מאל, אוניברסיטת תל אביב	54
6	חצר משלהם: דמותם של שומרי המצוות בטלוויזיה המסחרית בישראל / גב' רבקה נריה בן שחר, האוניברסיטה העברית והמכללה האקדמית ספיר	70
7	השסע בין עולים לבין וותיקים : ניתוח תכנית המציאות 'השגריר' וסדרת הדרמה 'חדר מלחמה' / ד"ר נלי אליאס, אוניברסיטת בן גוריון, גב' אורלי סוקר, המכללה האקדמית ספיר	83
8	דיווחי הזכיינים	95
8.1	דרכה של קשת לגיוון חברתי תרבותי	95
8.2	רשת של גיוון חברתי	102
8.3	גיוון תרבותי – "ישראל 10"	106
9	דיון	110

114.....	רשימת הגרפים.....
115.....	רשימת הטבלאות.....

כותבי המחקר מבקשים להודות לאנשים שתרמו ליצירתו :

לעוזרי המחקר – קרן זיידל, תהילה שמואלי, יהל פורת, רם מסקלצ'י, דבי פרבר ועמנואל ויצטום – על העבודה המאומצת והרצינית, ההשקעה והנכונות.

לאילנה שטיין, רכזת פרויקטים בתחום אסטרטגיה ומחקר ברשות – על ריכוז עבודת עוזרי המחקר.

ליועצות הלשון – מרים טמיר וסמדר גלעד – על הייעוץ המפורט והמדוקדק.

לפרופסור שאול בר לב – על הסיוע בבניית שיטת הדגימה.

לצוות מכון מדגם – על ההשקעה הרבה בניתוח הנתונים.

1 תמצית הממצאים

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו שמה לה למטרה לעסוק בסוגיית הגיוון התרבותי בשידורי הערוצים המרכזיים שבפיקוחה. הרשות רואה בגיוון התרבותי בשידורים את אחת המטרות הציבוריות המרכזיות שעליה לקדם. בשנת 2004 פרסמה הרשות מחקר רחב היקף על הצגת מיעוטים בטלוויזיה המסחרית כפי שהוצגו בשנים 2003-2004¹. הרשות החליטה על המשך של מחקרי מעקב אחר הגיוון התרבותי בשידור המסחרי בגלל חשיבות הנושא ובשל חשיבות המחקר כאמצעי לגיבוש מדיניות.

לשיפור הגיוון התרבותי בשידורי הטלוויזיה המסחרית, נדרשות מחויבות לנושא מצד כל הגורמים השותפים וכן מדיניות מכוונת, דינמית ומתמשכת. זהו תהליך, הקורה על המרקע ומחוצה לו, ודורש הכרה במיומנויות (פרקטיקות) הטלוויזיה המסחרית ובמגבלותיה. אי אפשר לצפות שמהפכה בייצוג קבוצות מיעוט, תתרחש בן לילה, אולם ניתן לצפות להכרה בחשיבות הנושא ולניסיון ליצור שינוי מהותי ומתמשך, החל בהכשרת כוח אדם מקצועי וכלה בתוצר הטלוויזיוני. מחקר זה מתמקד בבדיקת התוצר הטלוויזיוני בשעות צפיית השיא (ייתכן כי ניצנו של שינוי על המרקע יופיעו דווקא מחוץ לזמן צפיית השיא). התכניות המשודרות בשעות הצפייה הללו הן המרכזיות והדומיננטיות ביותר בשיח הציבורי ומכאן נובעת חשיבות בדיקתם. המחקר מאפשר מעקב, מבטיח עיסוק שיטתי בגיוון תרבותי ופותח שיח לגבי הדרכים הראויות לשיפורו.

דוח מחקר זה מרכז את ממצאי מחקר המעקב הראשון. מטרת המחקר היא יצירת כלי לבחינת פעילותו של כל משדר (זכיינים וחברות חדשות). אנו רואים במחקר בסיס לשיח עם המשדרים ופתח לדיון ציבורי מתמשך ונרחב בסוגיה בעלת חשיבות רבה מבחינה חברתית ותרבותית.

במסגרת המחקר ערכנו ניתוח תוכן כמותי של התכניות ששודרו בזמן צפיית השיא בשני הערוצים המסחריים בחודשים אוקטובר 2004 – מרץ 2005. נבדק הייצוג של קבוצות שונות על פי לאום (יהודים-ערבים), עדה (מזרחים-אשכנזים), מגדר (נשים-גברים), ותק בארץ (עולים-ותיקים) ומידת הדתיות (חילונים, דתיים לאומיים, חרדים) בסוגות השונות. הסוגות כוללות: חדשות, תכניות אקטואליה ותחקירים, דרמות, תכניות בידור אירוח, תכניות מציאות ושעשועונים. בסה"כ נותחו מעל 2500 אייטמים ומעל 4000 דמויות.

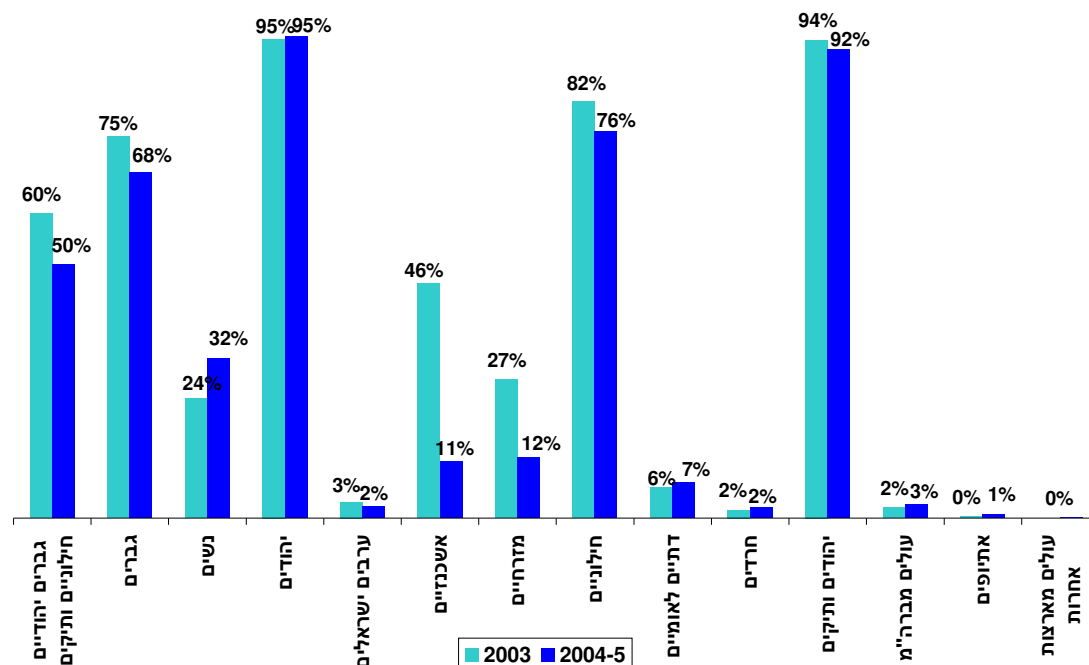
דוח המחקר מציג, בפרקים המיועדים לניתוח התוכן הכמותי, את הממצאים הנוגעים בכל ממדי הייצוג (כמות ההופעה, איכותה והיחסים בין קבוצות הרוב לבין קבוצות המיעוט). בתוך כל פרק נבחין בין הז'אנרים השונים. נוסף על כך, תוצג בדוח השוואה לנתוני שנת 2003-2004.

ממצאי המחקר מלמדים כי אנו נמצאים בתחילתו של שינוי. בבדיקת "הפרופיל הדומיננטי" של דמויות בפריים טיים נמצאה ירידה של 10% ביחס לנתוני 2003-2004 (מ 60% ל-50%). בהשוואה לנתוני המחקר הקודם ניכרת עלייה בשכיחות הופעתן של מספר קבוצות: ניכרת עלייה בשיעור הדמויות מקרב הדתיים הלאומיים בכל הז'אנרים (למעט דרמה). ניכרת עלייה בשיעור הדמויות

¹ לאור, נ. אלפנט לפלר, נ. אברהם, א. פירסט, ע. הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא. הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. יולי, 2004.

מקרב העולים בתכניות המציאות והשעשועונים וכן עלייה קלה בתוכניות הבידור. ניכרת עלייה בשיעור הנשים בדרמה, בחדשות ובתוכניות המציאות.

גרף 1: הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה למחקר קודם

חלק מקבוצות המיעוט, ערבים, נשים, ובתכניות האקטואליה והתחקיר גם עולים, זכו לאייטמים ארוכים יותר בממוצע, בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות. בהשוואה למחקר הקודם, נשים ומזרחים זכו לאייטמים ארוכים יותר בתכניות האקטואליה והתחקיר. נמצאה אינדיקציה לעליה באורך האייטם גם של דמויות הערבים בחדשות ובתכניות אקטואליה ותחקיר (בהשוואה לנתוני 2003-2004). ממצאים אלה עשויים להעיד על המאמץ שעשו הזכייניות להביא לפריים-טיים גם דמויות מקבוצות מיעוט ולאפשר להן ביטוי נרחב יותר ומשמעותי יותר.

לצד השינויים המעודדים הללו נמצא כי במקרים רבים חוזרת התמונה שהתקבלה במחקר הקודם. ייצוגן של קבוצות המיעוט עדיין אינו מספק, ביחס לחלקן באוכלוסייה. במיוחד בולט מיעוט ייצוגם של ערבים ושל עולים.

בבחינת איכות ההצגה נמצא גם במחקר זה כי איכות הצגתן של קבוצות המיעוט נמוכה בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות, הן מבחינת ההקשר והן מבחינת מאפייני הדמות והתנהגותה.

בדיקת רשימת הנושאים מעלה כי קבוצות מיעוט מופיעות בשכיחות גבוהה בנושאים הקשורים לשעשועול או שמחזקים סטריאוטיפים הנקשרים אליהן. עם זאת, ניתן למצוא נושאים (מעבר לגבולות השעשועול והסטריאוטיפים) שבהם אין פערים בין קבוצות רוב לבין קבוצות מיעוט. יש הבדל בין קבוצות שונות מבחינת נושאי הסיקור שלהן. כך למשל, ערבים במהדורות החדשות וחרדים

בתכניות האקטואליה והתחקיר מוצגים בעיקר בהקשר לשסע שהם מהווים חלק ממנו, בעוד שחברי קבוצות אחרות (נשים, דתיים לאומיים ועוד) זכו להצגה מגוונת יותר.

יש לתת את הדעת לכך שהופעה של דמות מקבוצת מיעוט, בהקשר לשסע שאליו היא שייכת, אינה בהכרח פוגעת בשאיפה ליצור גיוון תרבותי. ייתכן שהופעתה תורמת דווקא לדיון בנושא ומעלה דילמות רלוונטיות לשיח הציבורי. הנקודה החשובה היא גיוון הנושאים (או היעדרו) באייטמים שבהם מופיעים חברי קבוצות מיעוט, ולא מסגורם בגבולות השסע והסטריאוטיפים בלבד. סיקור קבוצה רק בהקשר לשסע, מחזק את מסגורה בתחומו ואינו מאפשרת היכרות עם הקבוצה על כל גווניה.

כדי לבחון את איכות ההצגה נבנו שני מדדים, אשר נבדקו בהשוואה בין נתוני השנה הזו לבין נתוני המחקר הקודם. מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ומדד "סטטוס" מסכמים מספר תכונות של כל דמות. מדד הסטטוס בודק את מעמד הדמות על פי מרכיבי ביוגרפיה, התנהגות ותפקיד באייטם. נמצא כי קבוצות המיעוט נטו לקבל ציונים נמוכים יותר במדד זה. כלומר, הן היו פחות משכילות, ממעמד נמוך יותר, ובעלות תפקידים בעלי סטטוס נמוך יותר. מדד מאפייני הכניסה בדלת אחורית נבנה בהתבסס על רעיון תאורטי שהציב פרופסור גדי וולפספלד². ביקשנו לבדוק את מאפייני ההופעה של חברי קבוצות מיעוט, באמצעות קיבוץ מאפייני כניסה בדלת אחורית. המדד מכיל מאפייני התנהגות חריגים: אלימות, פרובוקטיביות (בהופעה, בביטוי או בהתנהגות) ורגשנות. שיעור הדמויות שהיו להן מאפייני כניסה בדלת אחורית בקרב קבוצות המיעוט היה גבוה, לעומת קבוצות הרוב. כלומר, הן היו יותר פרובוקטיביות, רגשניות או אלימות.

משתנה נוסף המתאר את אופן הייצוג של הקבוצות הוא שכיחות האנונימיות של חבריהן. מתן שם הוא שלב ראשון בהכרה בדמות ובשייכותה. חוסר מידע על הדמות, וברמה הבסיסית ביותר, זיהוי שמה, תורמים לראייה סטריאוטיפית כלפיה. בממצאי המחקר הקודם מצאנו כי בקרב דמויות מקבוצות המיעוט נמצא שיעור גבוה יותר של דמויות אנונימיות (שאינן מוצגות על ידי המנחה ושמן אינו מוזכר). במחקר זה נראתה מגמה אחרת ובמרבית המקרים לא נותר הפער בין הקבוצות. בתכניות האקטואליה והתחקיר אף נמצא ממצא הפוך, 16% מדמויות היהודים היו אנונימיות לעומת 12% בקרב דמויות של ערביי ישראל.

בהשוואה בין הייצוג של קבוצות מיעוט שונות, אפשר לומר כי הבעייתיות הגדולה ביותר היא בהצגתם של **הערבים והעולים**. קבוצות אלה סובלות מנראות ומאיכות ייצוג נמוכות (בכל ממדי הבדיקה). גם ייצוגם של חרדים בעייתי, אולם מהיבטים מסוימים הוא טוב יותר מייצוגן של קבוצות אלה. גם דתיים לאומיים, מזרחים³ ונשים סובלים מייצוג לקוי, אולם שכיחות הופעת

² Gadi Wolfsfeld, *Media and Political Conflict: News From the Middle East* Cambridge, U.K.: Cambridge University Press. P. 1

³ בשל הקושי לזהות את מוצאן של הדמויות והדרישה לציין שיוך לקבוצה רק כאשר הוא מזוהה בוודאות, השיוך העדתי של 80% מהדמויות במדגם לא זוהה. הנתונים לגבי מזרחים ואשכנזים מתייחסים בדו"כ לאחוז של כל קבוצה מתוך השסע העדתי.

קבוצות אלה ואיכותה גבוהות יותר. הקבוצות מופיעות בשכיחות גבוהה בז'אנרים שונים (נשים ומזרחים בעיקר בתכניות הבידור והאירוח, הדרמה והמציאות. שכיחותן של קבוצות אלה בחדשות ובתכניות האקטואליה והתחקיר גבוהה בהשוואה לקבוצות מיעוט אחרות. דתיים לאומיים בעיקר בחדשות, בתכניות האקטואליה והתחקיר ובתכניות המציאות. הקבוצה מודרת מז'אנר הדרמה).

בהשוואה לנוכחותן של קבוצות מיעוט אחרות, דתיים לאומיים, נשים ומזרחים אינם מודרים מבחינה כמותית מהמרקע (אם כי עדיין שיעורי השתתפותם נמוכים יותר), אולם איכות ההצגה ויחסי הכוחות בין קבוצות אלו לקבוצה הדומיננטית מעידים על חולשתן: מספר המנחים מקרב קבוצות אלו נמוך מאד ממספרם של מנחים מקבוצות הרוב, הן מופיעות בשכיחות גבוהה בהקשר לשסע שהן חלק ממנו וציוניהן במדדי איכות ההצגה נמוכים בד"כ מציוני קבוצות הרוב.

בהשוואה בין הזכייניות (קשת, רשת, טלעד, וערוץ 10) קשה להצביע על זכיינית אחת המציגה תמונה מגוונת יותר מאחרות. קבוצות שונות הופיעו בשכיחות גבוהה יותר, בז'אנרים שונים, אצל משדרים שונים. לדוגמה, בתכניות האקטואליה והתחקיר, לערבים ישראלים יתרון בקשת, לעולים מבר"מ לשעבר בטלעד ולדתיים לאומיים בחברת החדשות של ערוץ 2. ניתן לומר כי בתכניות הבידור והאירוח היה לקשת יתרון במגוון הדמויות: כך שיעור הנשים, הערבים והדתיים הלאומיים היה הגבוה מבין ארבעת הזכיינים וגם שיעור המזרחים לא היה מהנמוכים ביותר. יחד עם זאת ברשת היה ייצוג גבוה יותר לעולים בז'אנר זה.

גם בנושא איכות הצגתן של קבוצות מיעוט אי אפשר להצביע על זכיינית אחת שלה יש יתרון קבוע לקבוצה מסוימת, לעומת הזכייניות האחרות. הבדלים נמצאו בשסע המגדרי. בחברת החדשות של ערוץ 2 ישנו שיעור גבוה יותר של נשים שהשתתפו באייטס, בתפקיד מומחה (מתוך כלל הדמויות), בהשוואה לחדשות ערוץ 10. בתכניות אקטואליה ותחקיר של חברת החדשות של ערוץ 2, נמצא שיעור גבוה מאוד של נשים מנחות. לעומת זאת, בערוץ 10 קיים שיעור גבוה יותר של מנחות במהדורות החדשות.

נתונים משווים בין המשדרים אפשר למצוא בקובץ הנספחים הנלווה לדו"ח המחקר.

כלי המחקר הכמותי מוגבל ביכולתו לעמוד על המשמעות הציבורית ועל הערך הציבורי של התכנים המנותחים. לתכנים מגוונים יש משמעות איכותית ויש ערך ציבורי, גם אם ערכם הסטטיסטי מצומצם. הופעה של דמות אחת מקבוצת מיעוט בתכנית מציאות או בדרמה, כמעט ולא תזכה למשקל סטטיסטי, אולם משקלה האיכותי רב. דמות זו תופיע במסגרת יחסי הציבור של התכנית ותזכה לחשיפה רבה. הופעתה עשויה להיות פתח לשיח ציבורי ביחס לקבוצת המיעוט וליחסים בינה לבין קבוצת הרוב. לכל אלה אין מקום בניתוח הסטטיסטי אך בדיון על ייצוג יש להכיר בחשיבותם.

מתוך הבנה כי הניתוח הכמותי מוגבל ביכולתו להעמיק ולבדוק משמעויות של ייצוג, שילבנו במחקר גם ניתוח תוכן איכותני. מטרת ניתוח התוכן האיכותני היא הסתכלות מעמיקה על שאלות

של ייצוג ומשמעותו. חלקו השני של דוח המחקר מציג שלושה ניתוחים איכותניים של מספר תכנים.

דר' אמל ג'מאל פורש ניתוח ביקורתי של תכנית המציאות 'דרוש מנהיג' (טלעד) ושל ייצוגה של המתמודדת עביר קובטי בתכנית. לצד הכרה בניסיון לגיוון תרבותי בשיתוף מתמודדת ערבייה בתכנית, ניתוחו של דר' ג'מאל מבקר את אופן הצגתה של עביר. הוא מוצא בו חיזוק לשיח הדומיננטי והחלשה לאלטרנטיבה שמציעה עביר.

גב' רבקה נריה בן שחר מציגה ניתוח של ייצוג דתיים בשתי סדרות דרמה. בטלנובלה 'החצר' (ערוץ 10) מנתחת גב' נריה בן שחר את ייצוג החרדים ובדרמה 'לתפוס את השמים' (קשת) היא מנתחת את דמות הדתי החוזר בתשובה והמתנחל. ניתוחה של גב' נריה בן שחר מאתר אי דיוקים בייצוג אשר הופכים את הייצוג לשטחי ולסטריאוטיפי. עם זאת, רואה החוקרת חשיבות בהופעתם של תכנים אלה בערוצים המסחריים ומצביעה עליהם כדוגמאות לשיפור בגיוון התרבותי.

דר' נלי אליאס וגב' אורלי סוקר ניתחו את ייצוג העולים בתכנית המציאות 'השגריר' (קשת) ובסדרת הדרמה 'חדר מלחמה' (רשת). החוקרות שמות דגש על חשיבות הדיון בשסע שבין עולים לוותיקים בזמן צפיית השיא, ורואות בכך פתח לדיון ציבורי ולפרשנות של קהל הצופים. בניתוח תכנים אלה מזהות החוקרות ייצוג סטריאוטיפי של עולים וחיזוק של קבוצת הרוב, אולם הן רואות בכך ראשיתו של דיון ולא סיומו.

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו עוסקת בנושא הגיוון התרבותי בשידורי הערוצים המרכזיים שבפיקוחה. הרשות רואה בקידום גיוון תרבותי בשידורים את אחת המטרות הציבוריות המרכזיות שעליה לקדם. התשתית המחקרית היא הבסיס לגיבוש מדיניות מושכלת והיא חיונית לניסיון ליצור שינוי.

כחלק מהמאמץ לקדם גיוון תרבותי בשידור פרסמה הרשות בשנת 2004 מחקר רחב היקף בנושא הצגת מיעוטים בטלוויזיה המסחרית כפי שהוצגו במהלך 2003-2004.⁴ החלטת הרשות להתפרס על שידורי זמן צפיית השיא ועל הצגת קבוצות מיעוט רבות נבעה מההבנה, כי הצגה לקויה של קבוצת מיעוט זו או אחרת אינה משקפת בעיה ספציפית של אותה קבוצה, אלא כרוכה בשאלות של יחסי רוב מיעוט, המחייבות נקודת מבט רחבה.

ממצאי המחקר פורסמו בתקופת ההיערכות לכתיבתו של מכרז ערוץ 2. מאחר שהרשות ראתה בגיוון התרבותי בשידורים אחד הנושאים המרכזיים שיש להתמודד עמם במכרז, נפתח לפנינו חלון הזדמנויות לביצוע שינוי חשוב ויסודי בתחום. המתמודדים במכרז נדרשו להציע ייצוג תרבותי מגוון בלוחות המשדרים שהגישו למכרז. נוסף לכך, נדרשו המתמודדים להציג תכנית עבודה לקידום הגיוון התרבותי במשאב האנושי שהם מעסיקים. דרישה נוספת במכרז הייתה הדרישה לקיומה של פונקציה אחראית לגיוון תרבותי. יצירתה של פונקציה זו בגופים המשדרים חיונית בשתי רמות. ראשית, אין ספק כי פונקציה זו תתרום לקידום הנושא. שנית, תהיה בכך יצירת כתובת למתן דין וחשבון (accountability) בכל הנוגע לגיוון תרבותי בגופים המשדרים. יתרה מזו, המכרז מציג דרישה לדיווח שוטף על פעילות הזכין בתחום זה. יש חשיבות לפרסום פומבי של הדוחות הללו לצורך שקיפות ומודעות ציבורית.

הרשות העניקה פומביות לממצאי המחקר והציגה אותם בבמות ציבוריות רבות: בפורום לאחריות תקשורתית (בו הוצגו הממצאים והתקיים דיון בהשתתפות חברי הקבוצות החברתיות וזכייני השידור) בוועדות הכנסת השונות העוסקות בקידום של חברי הקבוצות הללו, בכנסים ובימי עיון שערכו ארגונים חברתיים שונים, ובאקדמיה. אין ספק, כי הדיון הציבורי המעמיק והנרחב בסוגיה העלה את נושא הרב תרבותיות בשידור לסדר היום הציבורי והציג אותו כסוגיה הדורשת ליבון והתייחסות.

מטרת המחקר

2.1

בשל החשיבות שהרשות רואה בנושא הגיוון התרבותי בשידור, ובמחקר בתחום זה, ככלי לגיבוש מדיניות, החליטה הרשות על המשך ביצוע מחקרי מעקב אחר הגיוון התרבותי בשידור המסחרי. דוח מחקר זה מרכז את ממצאי מחקר המעקב הראשון. גם במחקר זה ניסינו לברר אילו קבוצות חברתיות זוכות לנראות בסוגות השונות ומהם המאפיינים של נראות זו.

4 לאור, נ. אלפנט לפלר, נ. אברהם, א. פירסט, ע. הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא. הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו. יולי, 2004.

מטרת המחקר הראשוני (2004) הייתה להציג מראה של שידורי הטלוויזיה המסחרית בזמן צפיית השיא. בשונה מכך, מטרת המחקר הפעם היא יצירת כלי לבחינת פעילותו של כל משדר (זכיינים וחברות חדשות). אנו רואים במחקר בסיס לשיח עם המשדרים ופתח לדיון ציבורי רחב. על סמך ממצאי מחקר המעקב יש לשאול כיצד ניתן לשפר את הגיוון התרבותי ומהי הדרך היעילה לעשות זאת.

בהחלטה לבצע את המחקר הייתה טמונה שאיפה לגזור מסקנות אופרטיביות מתוצאות מחקרי המעקב, ובעקבותיהן להחמיר את הרגולציה הקיימת או להקל עליה, לפי מידת השיפור בייצוג עליו יעידו מחקרי המעקב. כנגזרת של מטרה זו נבחרה תקופת הדגימה של המחקר. מסגרת הדגימה היא ששת החודשים שקדמו למכרז של ערוץ 2 (אוקטובר 2004 – מרץ 2005). תקופת טרום המכרז אופיינה בניסיון לכוון ליעדי הרשות השנייה. בבחירת מסגרת דגימה זו בקשנו לבחון את מידת השיפור בגיוון התרבותי, נוכח המאמץ שהשקיעו המשדרים לקידום הנושא ונוכח קביעתו כמטרת על בסדר היום.

לשיפור הגיוון התרבותי בשידורי הטלוויזיה המסחרית, נדרשות מחויבות לנושא מצד כל הגורמים השותפים ועקביות בטיפול בו. זהו תהליך, המתבצע על המרקע ומחוצה לו. לא ניתן לצפות שמהפכה בייצוג קבוצות מיעוט, תתרחש בין לילה, אולם ניתן לצפות להכרה בחשיבות הנושא ולניסיון ליצור שינוי מהותי ומתמשך, החל בהכשרת כוח אדם מקצועי וכלה בתוצר הטלוויזיוני. מחקר זה מתמקד בבדיקת התוצר הטלוויזיוני בפריים טיים. התכניות המשודרות בשעות הצפייה הללו הן המרכזיות והדומיננטיות ביותר בשיח הציבורי ומכאן נובעת חשיבות בדיקתם. ביצוע המחקר מאפשר מעקב, מבטיח עיסוק שיטתי בגיוון תרבותי ופותח שיח לגבי הדרכים הראויות לשיפורו. יחד עם זאת, יש לזכור כי בזמן צפיית השיא מופיעים בדרך כלל התכנים הפופולאריים ביותר והוא פחות ניסיוני ונועז באופיו. ייתכן כי ניצניו של שינוי על המרקע יופיעו דווקא מחוץ לזמן צפיית השיא.

מגבלה נוספת של כלי המחקר הכמותי היא באי היכולת שלו לעמוד על המשמעות הציבורית והערך הציבורי של התכנים המנותחים. לתכנים מגוונים יש משמעות איכותית ויש ערך ציבורי, גם אם ערכם הסטטיסטי מוגבל. הופעה של דמות אחת מקבוצת מיעוט בתכנית מציאות או בדרמה, כמעט ולא תזכה למשקל סטטיסטי, אולם משקלה האיכותי רב. דמות זו תופיע במסגרת יחסי הציבור של התכנית ותזכה לחשיפה רבה. הופעתה עשויה להיות פתח לשיח ציבורי ביחס לקבוצת המיעוט וליחסים בינה לבין קבוצת הרוב. לכל אלה אין מקום בניתוח הסטטיסטי, אך בדיון על ייצוג יש להכיר בחשיבותם.

ניתוח התוכן הוא כלי חשוב וחיוני כבסיס לשיח בנושא, אולם יש מקום להשלימו במחקרים אחרים הבודקים שלבים אחרים ביצירת התוכן ובפרשנותו. בכלל זה, מחקרים מוסדיים, מחקרי קהל ועוד.

ממצאי המחקר מלמדים על שיפור בגיוון התרבותי בשידור, אולם זוהי ראשיתו של תהליך, ולא סופו. בשנים הבאות יש להמשיך ולעסוק בנושא הגיוון התרבותי שכן הדרך לגיוון מלא עדיין ארוכה. יש להרחיב את העיסוק בעמדות הציבור בנושא וליצור שיח עם המשדרים לצורך שיפור ייצוג קבוצות המיעוט, בפן הכמותי והאיכותי.

מבנה דוח המחקר

2.2

לדוח המחקר מספר חלקים⁵. ראשית, נציג את ממצאי ניתוח התוכן הכמותי. חלק זה מציג השוואה לנתוני המחקר הקודם (2003-2004) וכולל מדדים חדשים של איכות הייצוג. הדוח יציג את תוצאות "ספירת הראשים" בז'אנרים השונים דרך בדיקת שכיחות ההופעה של דמויות מקבוצות שונות, שכיחות הופעתם של מנחים, כתבים ושופטים (בתכניות המציאות) וכן באמצעות בדיקת אורך האייטס הממוצע בהופעתם של חברי קבוצות שונות. בהמשך יפרט הדוח מאפיינים של איכות הייצוג והיחסים בין קבוצות הרוב לבין קבוצות המיעוט. בכלל זה הקשר ההופעה, מדד הסטטוס של דמויות מקבוצות שונות, מדד מאפייני כניסה בדלת אחורית ועוד. במרבית המקרים ניתוחים אלה מבוצעים רק בז'אנרים שבהם מספר הדמויות גדול מספיק כדי שתהיה לממצאים משמעות סטטיסטית וכאשר כל המשתתפים הרלוונטיים הופיעו בדף הקידוד (חדשות, אקטואליה ותחקיר, בידור ואירוח). הקשר ההופעה נבדק באמצעות המשתתפים האלה: נושא האייטס ואופי האייטס בהיבט של סדר / אי-סדר. יש לתת את הדעת לכך שהופעה של דמות מקבוצת מיעוט, בהקשר לשסע שאליו היא שייכת, אינה בהכרח פוגעת בשאיפה ליצור גיוון תרבותי. ייתכן שהופעתה תורמת דווקא לדיון בנושא ומעלה דילמות רלוונטיות לשיח הציבורי. הנקודה החשובה היא גיוון הנושאים באייטסים שבהם מופיעים חברי קבוצות מיעוט, ולא מסגורם בגבולות השסע בלבד. מדד הסטטוס בודק את מעמד הדמות על פי מרכיבי ביוגרפיה, התנהגות ותפקיד באייטס. המדד נבדק בנתוני שנה זו ובנתוני המחקר הקודם (2003-2004). המדד כולל 7 משתנים, ואילו הם: השימוש בשפה והבקיאיות בה, השכלה, סטטוס המקצוע, המעמד הסוציו-אקונומי, התפקיד באייטס (מומחה, איש ציבור) ורציונאליות (לעומת רגשנות). מדד מאפייני הכניסה בדלת אחורית נבנה בהתבסס על רעיון תאורטי שהציב פרופסור גדי וולפספלד⁶, וגם הוא נבדק בהשוואה בין השנים. המונח "דלת אחורית" הוצע על ידי פרופסור וולפספלד בספרו, בהתייחסות לנגישות של קבוצות פוליטיות חלשות למדיה (בעיקר התמודדות פוליטית). וולפספלד מוצא כי קבוצות חלשות מצליחות להיכנס למדיה "בדלת האחורית", באמצעות אימוץ התנהגות חריגה. קבוצות הרוב נכנסות למדיה בדלת הראשית, בהתנהגות נורמטיבית. במחקר הנוכחי ביקשנו לבדוק את מאפייני ההופעה של חברי קבוצות מיעוט, באמצעות קיבוץ מאפייני כניסה בדלת אחורית. המדד מכיל מאפייני התנהגות חריגים: אלימות, פרובוקטיביות (בהופעה, בביטוי או בהתנהגות) ורגשנות. בהתאם לתאוריה של וולפספלד, ניתן לשער כי המדד

⁵ המבוא התאורטי המופיע בדוח המחקר הקודם, בשנת 2004, שימש כבסיס עבורנו גם במחקר זה.

⁶ Gadi Wolfsfeld, *Media and Political Conflict: News From the Middle East* Cambridge, U.K.: Cambridge University Press. P. 1

יראה שהשימוש בפרקטיקות של "כניסה בדלת אחורית" אופייני יותר לדמויות השייכות לקבוצות מיעוט.

מתוך הבנה כי הניתוח הכמותי מוגבל ביכולתו להעמיק ולבדוק משמעויות של ייצוג, שילבנו במחקר גם ניתוח תוכן איכותני. מטרת ניתוח התוכן האיכותני היא הסתכלות מעמיקה על שאלות של ייצוג ומשמעותו. חלקו השני של דוח המחקר מציג שלושה ניתוחים איכותניים של מספר תכנים.

דר' אמל ג'מאל פורש ניתוח ביקורתי של תכנית המציאות 'דרוש מנהיג' (טלעד) ושל ייצוגה של המתמודדת עביר קובטי בתכנית. לצד הכרה בניסיון לגיוון תרבותי בשיתוף מתמודדת ערבייה בתכנית, ניתוחו של דר' ג'מאל מבקר את אופן הצגתה של עביר, בו הוא מוצא חיזוק לשיח הדומיננטי והחלשה לאלטרנטיבה שמציעה עביר.

גב' רבקה נריה בן שחר מציגה ניתוח של ייצוג דתיים בשתי סדרות דרמה. בטלנובלה 'החצר' (ערוץ 10) מנתחת גב' נריה בן שחר את ייצוג החרדים ובדרמה 'לתפוס את השמים' (קשת) היא מנתחת את דמות, הדתי החוזר בתשובה המתנחל. ניתוחה של גב' נריה בן שחר מאתר אי דיוקים בייצוג אשר הופכים את הייצוג לשטחי ולסטריאוטיפי. עם זאת, רואה החוקרת חשיבות להופעתם של תכנים אלה בערוצים המסחריים ומצביעה עליהם כדוגמאות לשיפור בגיוון התרבותי.

דר' נלי אליאס וגב' אורלי סוקר ניתחו את ייצוג העולים בתכנית המציאות 'השגריר' (קשת) ובסדרת הדרמה 'חדר מלחמה' (רשת). החוקרות שמות דגש על חשיבות הדיון בשסע שבין עולים לוותיקים בזמן צפיית השיא, ורואות בכך פתח לדיון ציבורי ולפרשנות של קהל הצופים. בניתוח תכנים אלה מזהות החוקרות ייצוג סטריאוטיפי של עולים וחיזוק של קבוצת הרוב, אולם הן רואות בכך ראשיתו של דיון ולא סיומו.

הגיוון שמציע דוח המחקר בין נקודות מבט וכלי ניתוח שונים הוא לדעתנו אחד מיתרונותיו. הניתוח הכמותי מציב בסיס של נתונים והניתוח האיכותני מוסיף להם נופך נוסף. שלושת הניתוחים האיכותניים שונים זה מזה בסגנונם, בשיטת הניתוח שלהם ובמסקנותיהם. חלקם רואים בתוכן מקור לפרשנות של הצופים, ומייחסים חשיבות לעיסוק בשסע. אחרים ביקורתיים יותר ומזהים את המנגנון, שבאמצעותו מחוזקות הקבוצות הדומיננטיות ומוחלשות קבוצות המיעוט. כשהם ניצבים זה לצד זה, ומתייחסים אחד לשני, מציעים כל חלקי הדוח הסתכלות מורכבת על נושא הגיוון התרבותי. כך, ניתן להמשיך ולקיים דיון ציבורי על הדרכים לשפר את מגוון הייצוג ואת איכותו.

בסיום דוח זה מופיעים דיווחי המשדרים על חזונו ועל פועלם בנושא הגיוון התרבותי. הדיווחים להלן נכתבו על ידי הזכיינים ובאחריותם. יובהר כי אין באמור כדי לפגוע ולשנות בהתחייבויות הזכיינים, ע"פ כתב הזיכיון והמכרז⁷. אנו רואים במשדרים שותפים חיוניים לשיח בנושא שיפור הגיוון התרבותי בשידור. קיומה של פונקציה האחראית על כך, אצל זכייני הערוץ השני, יוצרת כתובת לעיסוק בנושא והיא חיונית לקידומו. ניתן ללמוד מדיווחי המשדרים על תפיסת העולם

⁷ במסגרת מכרז ערוץ 2 נדרשו המציעים לכלול פרק בהצעותיהם, בנוגע לגיוון התרבותי. חשיפת חלקים אלה מההצעות נשקלת ע"י הרשות בימים אלה.

שלחם ביחס לדרך הנכונה והיעילה ליצור גיוון תרבותי. אפשר לבקר את תפיסת העולם, לאמצה או להתווכח איתה. אנו מצרפים את הדיווחים לדוח המחקר כדי לאפשר לציבור לגבש את עמדתו ולנהל דיון מושכל.

בשל עומס הנתונים והניתוחים הסטטיסטיים בניתוח התוכן הכמותי בחרנו להציג בדוח המחקר רק ניתוחים מרכזיים. לדוח המחקר מתלווה קובץ נספחים ובו ניתן למצוא את פירוט הנתונים וההשוואה בין זכיינים וערוצים.⁸

⁸ הקובץ מכיל 8 נספחים כלהלן: פירוט הנתונים שנאספו (זכיינים, ימי שידור, תכניות); התפלגות הדמויות; מאפייני הדמויות; פילוח מאפייני הדמויות לפי משתני רקע; התפלגות המנחים; זמן שידור לפי משתני רקע; ממוצע אורך האייטם לפי משתני רקע וזכיינית; ממוצעי מדד סטטוס ומדד מאפייני כניסה בדלת אחורית לפני משתני רקע וזכיינית.

נִיתָנוּם תּוֹכֵן כְּמִנִּי

3 מבוא לניתוח התוכן הכמותי

שיטת המחקר

3.1

במחקר ביצענו ניתוח תוכן כמותי של התכניות ששודרו בזמן צפיית השיא בשני הערוצים המסחריים בחודשים אוקטובר 2004 – מרץ 2005. נבדק הייצוג של קבוצות שונות על פי לאום (יהודים-ערבים), עדה (מזרחים-אשכנזים), מגדר (נשים-גברים), ותק בארץ (עולים-ותיקים) ומידת הדתיות (חילונים, דתיים לאומיים, חרדים) בסוגות השונות. הסוגות כוללות: חדשות, תכניות אקטואליה ותחקירים, דרמות, תכניות בידור אירוח, תכניות מציאות ושעשועונים. דוח המחקר מציג, בפרקים המוקדשים לניתוח התוכן הכמותי, את הממצאים לגבי כל ממדי הייצוג. בתוך כל פרק נבחין בין הנתונים לגבי הז'אנרים השונים. כן תוצג בדוח השוואה לנתונים השנים 2003-2004.

הדיון באופן הייצוג כולל שלושה ממדים, ושילובם מעיד על מיקומה של הקבוצה בחברה הנתונה:

- **עצם קיומה של הקבוצה על המרקע** - לצורך זה נערכה ספירה כמותית של מספר ההופעות של חברי קבוצה בכל תכנית. היררכית הכוח בחברה מתעצבת, מתחזקת ומשתמרת הודות להגברת הנראות, או הנוכחות של מגזרים חזקים על חשבון החלשים. לחלשים לא מתאפשרת נראות בעולם התקשורתי. אחת השיטות לבחון את קיומו של ה"אחר" במציאות הסימבולית היא בדיקה כמותית של השחקנים בטקסטים השונים, קרי, ספירת ראשים.

- **איכות הצגת הקבוצה על המרקע** - פירושה בחינת הנראות של ה"אחר". באיזה הקשר מוצגת הדמות? כיצד היא מתנהגת? מה המידע הנמסר עליה ומהי הביוגרפיה שלה? האם הדמות היא אובייקט או סובייקט? כלומר, האם מתעלמים משמה, ממעמדה או מתפקידה או לחלופין מייחסים לה אפיונים אלה. ה"אחר" מיוצג בדרך כלל בתפקידים המבליטים את חלוקת הכוח בחברה.

- **מערכת יחסי הגומלין שבין חברי קבוצת הרוב לחברי קבוצת המיעוט** - ממד זה מעיד על מידת הקרבה שבין הקבוצות. קיומם של יחסים גומלין חברתיים על בסיס יום-יומי בתפקידים שווים מסמן, כי היררכיית הכוח מתכווצת. חוסר הדדיות מוחלט מורה על הדרת המיעוט על ידי הרוב.

במסגרת ניתוח התוכן הכמותי השתמשנו בחמישה דפי קידוד, המכילים את כל ממדי הייצוג. דפי הקידוד דומים לאלה ששימשו אותנו במחקר הקודם (בשינויים קלים), והם מותאמים לכל ז'אנר:

- דף קידוד לחדשות
- דף קידוד לתכניות אקטואליה ותחקיר
- דף קידוד לתכניות דרמה
- דף קידוד לתכניות אירוח ובידור
- דף קידוד לתכניות מציאות ושעשועונים

דפי הקידוד הורכבו מקבוצת שאלות הנוגעות ליחידת הניתוח בכללותה (אייטם, פרק, או תכנית בהתאם לסוגה), משאלות הנוגעות למאפייני המנחים והכתבים, ומקבוצת שאלות גדולה המנתחת את הדמויות המרכזיות ביחידת הניתוח. בכל פריט נותחו עד שלוש דמויות מרכזיות, ועד ארבעה מנחים (ובכלל זה כתבים ושופטים). חשוב לציין כי מגוון רחב של תכניות נותחו בעזרת דף הקידוד לתכניות אירוח. בכלל זה גם תכניות שאינן מסווגות בדרך כלל ככאלה (למשל תכניות אופנה ואיכות חיים).

הליך הקידוד התבצע על ידי צוות של 6 עוזרי מחקר. הוא הורכב מגברים ונשים (בחלוקה מגדרית שווה), דתיים וחילונים, אשכנזים ומזרחים. טווח הגילאים של השופטים הוא 20-30, כולם בעלי השכלה אקדמית (חלקם סטודנטים לתואר שני). בתחילת המחקר בצענו פעמיים מחקרי פיילוט. בראשון, ניתח צוות השופטים יום מלא (19:00-23:00), ובשני, ניתח מהדורת חדשות מלאה. תוצאות הניתוח במחקרי הפיילוט הושו. בעקבותיהם התקיימו ישיבות צוות ובהן נבדקו פערים בין המקודדים והוסברו משתנים בעייתיים. בסיום שני הפיילוטים נראתה התאמה משביעת רצון בין המקודדים והתבצעו מספר התאמות בדפי הקידוד, שהצורך בהן עלה מן הפיילוט. בזמן ההכשרה הודרכו השופטים לגבי כל המשתנים בדפי הקידוד. נמסרו הנחיות על יחידת הניתוח ועל אופן ביצוע הקידוד, וכן התבצעה צפייה משותפת באייטמים שונים, כדי לוודא הבנה משותפת של המשתנים. בכל מהלך הניתוח, ובמיוחד בתחילתו, נעשה שימוש במחברת מחקר, ובה רוכזו כל השאלות וההערות שעלו בניתוח. השופטים נמצאו בקשר שוטף זה עם זה, ועם מנהלת מחלקת המחקר, ובכל שאלה הועבר עדכון אחיד כוללם. כך, נמנעו מקרים של אי הבנות לגבי משמעות המשתנים בדפי הקידוד.

הדגימה

3.2

מטרת המחקר החדשה הביאה לשינוי בדגימת המחקר. הוחלט לשנות את היחס בין מהדורות החדשות לבין ז'אנרים אחרים. המחקר כולל ניתוח מצומצם יותר של מהדורות חדשות (אם כי מייצג), וניתוח רחב יותר של שאר תכניות המקור. הדגימה נבנתה כך שניתן להגיע למסקנות מובהקות סטטיסטית לגבי כל זכיין, להשוות בין זכיינים, ערוצים ושידורי חדשות, וניתן יהיה לבחון שינויים משנה לשנה. המדגם כולל מספר דומה של ימי שידור לכל אחת מהזכייניות (כולל ערוץ 10). במחקר ביצענו ניתוח תוכן כמותי של תכניות המקור ששודרו בשעות צפיית השיא (בשעות 19:00-23:00) בערוצים המסחריים (ערוצים 2 ו-10) בחודשים אוקטובר 2004 – מרץ 2005. בסה"כ נותחו שידורי הפריים-טיים (ללא חדשות) במשך 4 שבועות בערוץ 10 ו-13 שבועות וארבעה ימים בערוץ 2 מ 10.10.04 עד 02.04.05. בסה"כ נותחו לפחות 28 ערבי שידור לכל זכיינית (לזכיינית שיום שבת היה יום שידור שלה במשך מרבית תקופת הדגימה, מספר ערבי שידור גבוה יותר). לכך נוספה דגימת חדשות של 28 ימים לכל ערוץ (סה"כ 56 מהדורות חדשות). השבועות נבחרו באופן אקראי באמצעות הגרלה. להלן רשימת השבועות שנבחרו:

ערוץ 10:

שבוע 1 : 10.10 - 16.10

שבוע 2 : 16.1 - 22.1

שבוע 3 : 20.3 - 26.3

שבוע 4 : 24.10 - 30.10

ערוץ 2 :

שבוע 1 : 28.11 - 4.12

שבוע 2 : 20.2 - 26.2

שבוע 3 : 23.1 - 29.1

שבוע 4 : 24.10 - 30.10

שבוע 5 : 17.10 - 23.10

שבוע 6 : 10.10 - 16.10

שבוע 7 : 20.3 - 26.3

שבוע 8 : 31.10 - 6.11

שבוע 9 : 6.2 - 12.2

שבוע 10 : 30.1 - 5.2

שבוע 11 : 14.11 - 20.11

שבוע 12 : 5.12 - 11.12

שבוע 13 : 21.11 - 27.11

שבוע 14 : 26.12 - 1.1 - נדגמו רק הימים של הזכייניות ששידרו במרבית תקופת המדגם במשך יומיים בשבוע (לזכיינית אחת נדגמו 28 ערבי שידור במהלך 13 שבועות, שכן היא שידרה במרבית תקופת המדגם ביום שבת).

בניתוח התוכן הכמותי נותחו :

- מהדורות חדשות- 720 אייטמים ו- 1147 דמויות.
- תכניות אקטואליה ותחקיר - 628 אייטמים ו- 932 דמויות.
- תכניות בידור אירוח- 1124 אייטמים ו- 1687 דמויות.
- דרמות- 90 פרקי דרמה ואופרות סבון ובהן - 265 דמויות.
- שעשועונים- 23 תכניות ובהן 63 דמויות.

4.1 שכיחות ההופעה

את היקף הופעת חברי הקבוצות החברתיות בתכניות השונות מדדנו באמצעות זיהוי הדמויות העיקריות והקבוצות החברתיות שאליהן הן שייכות (מגדר, לאום, עדה, רמת דתיות וותק בארץ). בכל אייטם נותחו עד 3 דמויות ועד 4 מנחים. כל דמות שויכה לקבוצה מסוימת רק אם זוהתה ככזו בוודאות. לכן ישנן דמויות שלא זוהו כמשתייכות לקבוצה מסוימת, למשל, לא כל מי שלא זוהה כחילוני זוהה כדתי או חרדי, ייתכן שהוא פשוט לא זוהה בהקשר לשסע הדתיות. הדבר נכון לגבי מרבית השסעים, העדתי, הלאומי, הדתי והוותק. במיוחד בולט עניין זה בנוגע לשסע העדתי. בשל הקושי לזהות את מוצאן של הדמויות והדרישה לציין שיוך לקבוצה רק כאשר הוא מזוהה בוודאות, השיוך העדתי של 80% מהדמויות במדגם לא זוהה⁹. הנתונים לגבי מזרחים ואשכנזים מתייחסים בד"כ לאחוז של כל קבוצה מתוך השסע העדתי.

נוסף לכך, ניתחנו את אורך האייטם, וכפועל יוצא את מספר הדקות הממוצע להופעת הדמויות מכל קבוצה, ואת אחוז הדקות שקיבלה כל קבוצה מסך כל הדקות בז'אנר.

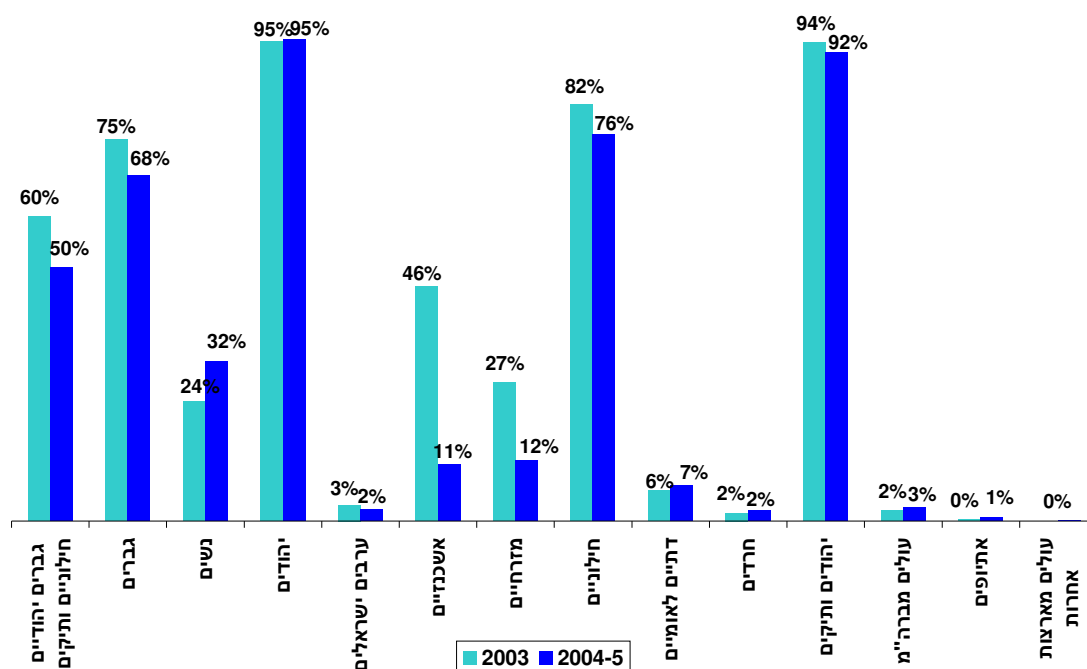
4.1.1 דמויות

רמת הבדיקה הראשונה מצביעה, כאמור, על דמות דומיננטית בכל הז'אנרים: גבר, יהודי, חילוני, ותיק. עם זאת, ניתן להצביע על שיפור ביחס לנתוני המחקר הקודם. בבדיקת "הפרופיל הדומיננטי" של דמויות בפריים טיים נמצאה ירידה של 10% ביחס לנתוני 2003-2004 (מ 60% ל-50%). בהשוואה לנתוני המחקר הקודם ניכרת עלייה בשכיחות הופעתן של מספר קבוצות: ניכרת עליה בשיעור הדמויות מקרב הדתיים לאומיים בכל הז'אנרים (למעט דרמה). יש לציין כי תקופת הדגימה היא תקופת "טרור ההינתקות" בה עמד הנושא על סדר היום הציבורי. ייתכן שהעלייה בנוכחות קבוצה זו קשורה לעיסוק התקשורתי בהינתקות הצפויה. ניכרת עליה בשיעור הדמויות מקרב העולים בתוכניות המציאות והשעשועונים וכן עליה קלה בתוכניות הבידור. ניכרת עליה בשיעור הנשים בדרמה, בחדשות ובתוכניות המציאות.

בסה"כ מתוך כלל 4,094 הדמויות שנותחו כ- 68% הן גברים, 32% נשים, 95% זוהו כיהודים, רק כ- 2% ערבים, 76% זוהו כחילונים, 7% דתיים לאומיים ו- 2% חרדים, 92% זוהו כיהודים ותיקים, 3% עולים מברה"מ לשעבר וכאחוז עולים מאתיופיה. כ- 2% זוהו כמתנחלים. שיעור דומה של דמויות זוהו כאשכנזיות או מזרחיות – כ- 11% מכל קבוצה. סה"כ חלה ירידה של 10% בשיעור הדמויות השייכות לפרופיל הדומיננטי-גברים, יהודים, חילונים, ותיקים.

⁹ זיהוי השיוך העדתי בוצע רק כאשר הוא נאמר במפורש באייטם או כאשר מדובר היה בדמות ציבורית שהשיוך העדתי שלה ידוע.

גרף 2: הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה למחקר קודם

במהדורות החדשות, מתוך כלל 1147 הדמויות שנותרו, 79% הם גברים, 96% יהודים, 72% חילונים ו- 94% ותיקים, רק כ- 3% מהדמויות ערבים, 10% דתיים לאומיים ו- 4% חרדים. בהשוואה למחקר קודם, לא ניכר שיפור בקבוצת הערבים (3%). לעומת זאת חל שיפור קל לקבוצת הדתיים הלאומיים (מ- 7% ל- 10%), המזרחים (מ- 37% ל- 44% מתוך השסע). ניכרת ירידה באחוז החילונים מ- 80% ל- 72% והאשכנזים מ- 63% ל- 56% (מתוך השסע).

בדומה **באקטואליה ותחקיר**, מתוך כלל הדמויות (932) הם גברים, 93% הם יהודים, 85% הם ותיקים ו- 66% זוהו כחילונים. חלקן של הנשים בתכניות האקטואליה והתחקיר, כמו בחדשות, נמוך, רק כ- 23% מהדמויות נשים, שיעור זה נמוך במיוחד בהשוואה לשיעורן בתכניות הדרמה והבידור (מעל 40%). מצבן של חברי הקבוצות האחרות חלש עוד יותר, דמויות ערבים ישראלים מהוות רק כ- 3% מהדמויות בתכניות האקטואליה והתחקיר, עולים מהווים כ- 5%, ודתיים לאומיים 9%. בהשוואה למחקר קודם, לא ניכר שיפור בכמות הערבים (3%) והנשים (23%). לעומת זאת ניכר שיפור קל למזרחים (32% לעומת 47% מתוך השסע) ולדתיים לאומיים (5%) לעומת (9%). נציין כי במחקר זה בתכניות האקטואליה והתחקיר נמצא כי שיעור החרדים הוא 3% לעומת 1% במחקר קודם, שיעור העולים הוא 5% לעומת 3% במחקר קודם.

תמונה דומה מתקבלת גם בתכניות **הבידור והאירוח**, שיעור הערבים בתכניות הבידור נמוך ועומד על כ- 2% בלבד, שיעור הדתיים לאומיים הוא כ- 4% ושיעור החרדים פחות מ- 1%. כ- 2% עולים מבריה"מ לשעבר ופחות מ- 1% עולי אתיופיה, מצב זה טוב במעט מזה שנמצא במחקר קודם, בו כלל לא הופיעו עולים מבריה"מ לשעבר. שיעור העולים מאתיופיה היה דומה כ- 1%. נציין כי במחקר קודם נמצא כי 1% מהדמויות זוהו כערבים, 2% דתיים לאומיים ו- פחות מ- 1% חרדים. נוכחותן של חלק מקבוצות המיעוט נמוכה עוד יותר בתכניות הדרמה והמציאות. יוצאת דופן היא קבוצת הנשים, שלא כמו במהדורות החדשות ובתכניות האקטואליה והתחקיר, שיעור הדמויות שהן נשים בתכניות הבידור, הדרמה והמציאות גבוה בהרבה, מעט מעל - 40% בבידור ובדרמה

ומעל 50% בתכניות המציאות. כאמור מצבן של יתר קבוצות המיעוט פחות טוב, **בדרמה** אין דמויות ערביות כלל, שיעור הדתיים לאומיים עומד על פחות מ- 1% ושיעור החרדים על כ- 3%. 2% מהדמויות הן עולים מברה"מ לשעבר ו- 1% הן עולי אתיופיה. תמונה זו דומה למה שנמצא במחקר קודם: 5% דמויות דתיים או חרדים ו- 3% עולי ברה"מ לשעבר.

בתכניות המציאות והשעשועונים, כמו במחקר הקודם, גם במחקר זה לא היו דמויות ערבים או חרדים (אם כי יש להזכיר את עביר בתכנית 'דרוש מנהיג' שלא נכנסה למדגם. נעסוק בכך בהרחבה בהמשך) אולם ניכרת עלייה בשיעור הדמויות מהקבוצה הדתית לאומית, מ- 7% במחקר קודם ל- 19% במחקר זה. בנוסף ניכרת עלייה בשיעור העולים, במחקר קודם נמצאו 3% של דמויות עולים (דמות אחת מאתיופיה ואחת מברה"מ לשעבר) לעומת זאת במחקר זה נמצא כי 5% מהדמויות המנותחות הם עולים מברה"מ לשעבר ו- 10% הם עולים מאתיופיה. ייתכן כי שינוי זה נובע מהמודעות הגבוהה שיש לזכיינים בבחירת המשתתפים והאופן שבו הם משקפים את האוכלוסייה בישראל. לדמויות אלו לעיתים הד תקשורתי גדול יותר בשל האופי המתמשך של ההשתתפות בתכנית ומנגנון יחסי הציבור שלה, בהשוואה למשל לראיונות בתכניות בידור, שבהם ההופעה היא חד פעמית בד"כ. אין ספק כי ז'אנר זה מאפשר גיוון רחב יותר דרך בחירת מתמודדים השייכים לקבוצות מיעוט. התכנים בתכניות המציאות מאפשרים התמודדות עם סוגיות מרכזיות של זהות בחברה הישראלית. ניתן להניח גם כי יש הבדל ביחס הצופה לדמויות, בצפייה בתכנית מציאות, לעומת צפייה בתכניות מז'אנרים אחרים. בז'אנר המציאות (ובסדרות דרמה) הצופה בוחר לצפות ומכיר את הדמויות שישתתפו בתכנית. הן עשויות לעורר אצלו הזדהות או כעס, והוא לומד להכירן במהלך התכנית. זוהי חווית צפייה שונה מצפייה בדמויות המופיעות הופעה חד פעמית או אקראית בז'אנרים אחרים.

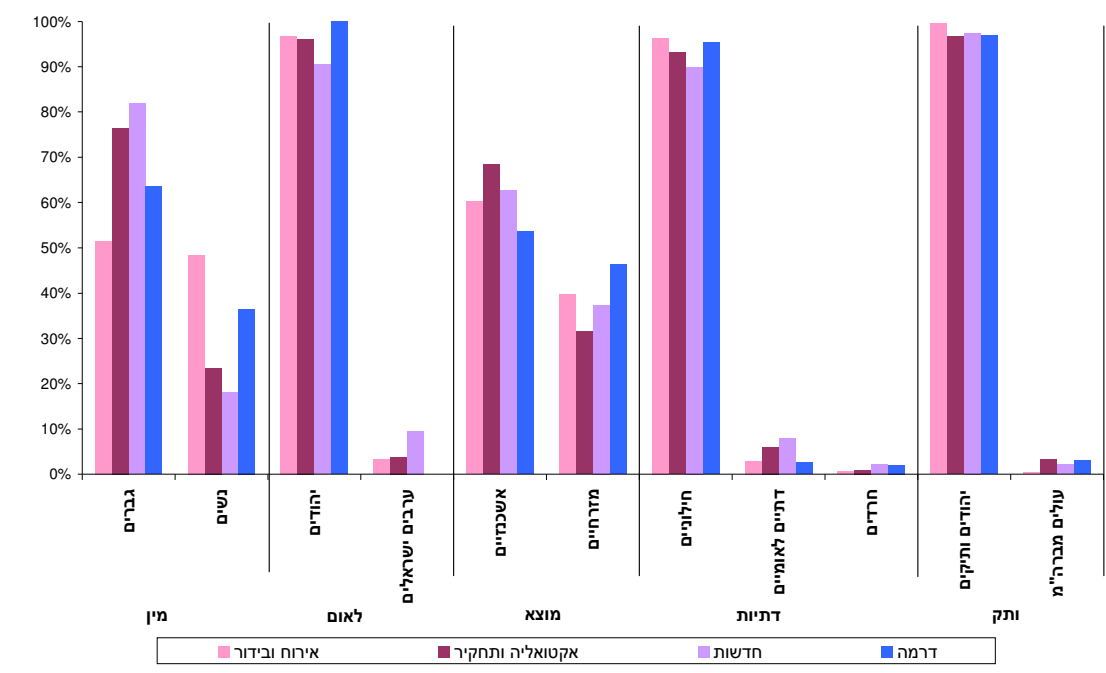
בניתוח האיכותני יתייחסו החוקרים למשקל של הופעת דמויות מקבוצות מיעוט בתכניות מציאות. ניתוחן של ד"ר נלי אליאס וגב' אורלי סוקר את התכנית 'השגריר', מלמד על ניסיון לעמת את הזהות הישראלית הדומיננטית עם זהותם של עולים חדשים. בתכנית 'דרוש מנהיג' אתגרה המשתתפת הערבייה (עביר קובטי) את הזהות הישראלית היהודית. ד"ר אמל ג'מאל טוען בניתוחו כי יוצרי התכנית לא יכלו להתמודד עם אתגר זה ובחרו להדיח את המתמודדת בשל סירובה לקבל עליה את הזהות הישראלית היהודית הדומיננטית.

על מנת לבחון ולהבין עד כמה והאם קבוצות שונות זוכות לרמת ייצוג הולמת מבחינה מספרית יש להשוות זאת לשיעורן באוכלוסייה. על פי נתוני האוכלוסייה בשנתון הסטטיסטי לשנת 2005¹⁰, מונה האוכלוסייה הערבית כ- 20% מהאוכלוסייה בישראל, אולם הם מהווים רק 2% מסך כל הדמויות ב-5 הז'אנרים. אחוז הנשים באוכלוסייה עומד על כ-51%, אולם הן מהוות כ-32% מסך כל הדמויות. עולים (החל מ-1990) מהווים כ-17% באוכלוסייה ורק כ-4% מסך כל הדמויות.

¹⁰ בפרסום הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

אחוז החרדים באוכלוסייה הוא כ-6% ושיעורם במדגם הוא 2%. דתיים לאומיים¹¹ מהווים כ-10% מהאוכלוסייה ושכיחותם במחקר היא 7%¹².
ההשוואה בין שכיחותן של הקבוצות במדגם, לבין שיעורן באוכלוסייה מחריפה את החוסר בייצוג ערבים ועולים. לעומת זאת ייצוגם נשים, חרדים ובמיוחד של דתיים לאומיים בעייתי פחות, ביחס לחלקם באוכלוסייה.

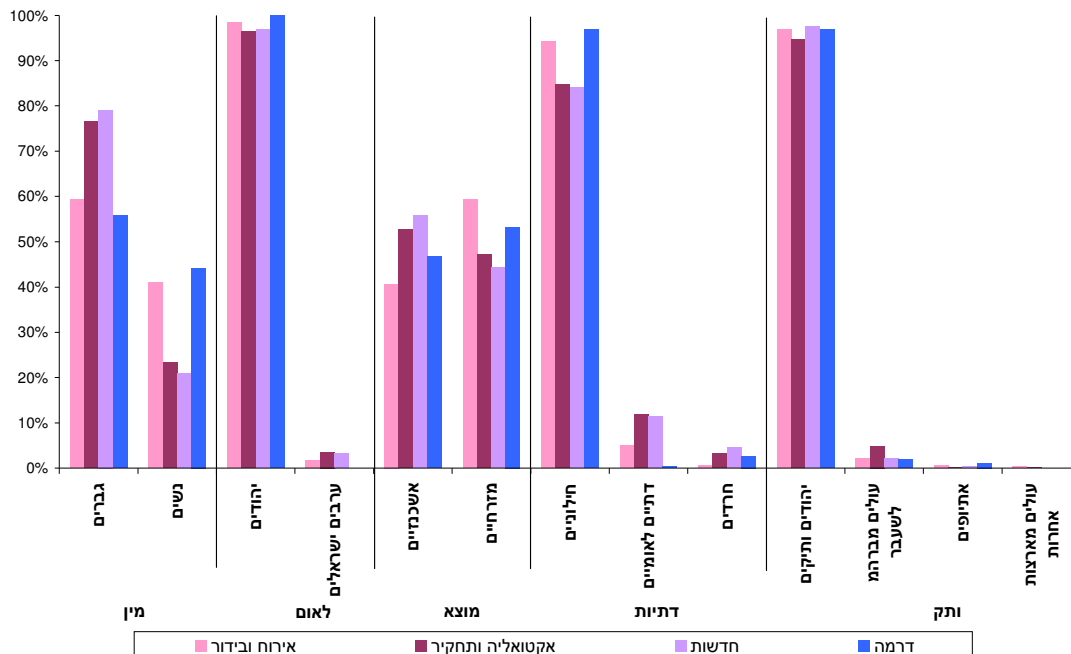
גרף 3: הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2003

¹¹ באחוז זה נכללים, בפרסומי הלמ"ס, יהודים המגדירים את עצמם כדתיים, ולא אנשים המגדירים את עצמם כמסורתיים.

¹² בשל האחוז הנמוך של דמויות ששיוכן העדתי זוהה במחקר, אין מקום להשוותו לאחוז המזרחים באוכלוסייה.

גרף 4: הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2004-5

* בתכניות המציאות והשעשועונים התפלגות הדמויות מאוד הומוגנית. נמצאו רק דמויות יהודיות ובעיקר חילונים וותיקים. לעומת זאת, שיעור הגברים והנשים דומה.

בכל הז'אנרים, למעט בתכניות האקטואליה והתחקיר, לא ניכרים הבדלים משמעותיים בין הזכייניות בשיעור הדמויות המשתייכות לקבוצות השונות.

בתכניות אקטואליה ותחקיר שיעור הדמויות הנשיות הגבוה ביותר נמצא בטלעד (33%). שיעור הערבים הישראלים הגבוה ביותר נמצא בקשת (7%). בחברת החדשות נמצא השיעור הגבוה ביותר של דתיים לאומיים¹³ (כ-21%, לעומת שיעורים הנעים בין 6% בטלעד ל-12% בקשת) ובטלעד עולים מברית המועצות לשעבר הופיעו בשיעורים הגבוהים ביותר (9%). יש לציין את חסרונם של עולים אלו בתכניות האקטואליה של חברת החדשות.

בז'אנר **בידור ואירוח** לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הזכייניות, אך קיים גיוון תרבותי רחב יותר בקשת. שיעור הנשים (46%), הערבים (3%) והדתיים (כ-10%) גבוה יחסית בהשוואה לזכייניות האחרות. נציין כי ברשת נמצא שיעור גבוה יחסית של דמויות עולים מברית המועצות לשעבר (4%) ובטלעד נמצאו שיעורים גבוהים יחסית של ערבים ישראלים (1%) ודתיים (כ-3%).

בתכניות הדרמה שיעור הנשים ברשת הוא הנמוך ביותר (34%). בטלעד לא הופיעה בתכניות הדרמה אף דמות שאינה חילונית.

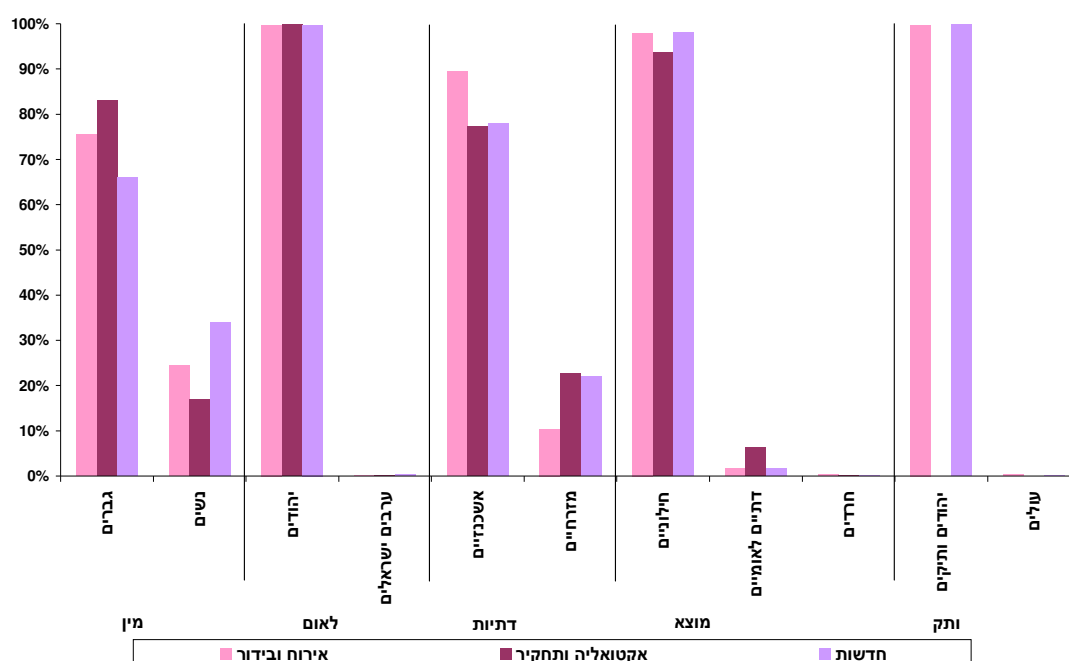
¹³ נתון זה מחזק את ההשערה כי ההינתקות, שעמדה בתקופת הדגימה על סדר היום הציבורי, הביאה לעליה בשיעור הדמויות של דתיים לאומיים.

4.1.2 מנחים / כתבים

הניתוח במחקר זה נעשה בנפרד לדמויות באייטס ולמנחים שלו, כאמור, בכל אייטס ניתן היה לנתח עד 4 מנחים וכתבים. זאת, בשונה מהמחקר הקודם, שבו הוגבל מספר המנחים והכתבים שנותחו.

מבין כל הדמויות המופיעות על המרקע, למנחים ולכתבים תפקיד חשוב כחלק מייצוגיות של קבוצה. זהו ביטוי מרכזי ליחסים בין קבוצת הרוב לקבוצות המיעוט. המנחים והכתבים משמשים כספקי המידע ולפיכך הם נמצאים בעמדת כוח. בעבור הצופה הכתב/מנחה עומד במרכז האירוע ומנווט אותו. יתר על כן, באופן התייחסותם לדמויות שונות יכולים המנחים/כתבים ליצור אמפטיה, ביקורתיות או סלידה מהדמות. כך עשויות דמויות מקבוצות שונות לזכות ליחס שונה מצד המנחה, דבר המביע את יחסי הכוח בין הקבוצה שאותה מייצג המנחה לקבוצת הדמות. אחוזים גבוהים לקבוצה מסוימת בניהול "הבמה התקשורתית" לא מותירים למעשה מקום לנציגי הקבוצות האחרות ומעצימים את כוחן של הקבוצות הדומיננטיות אל מול קבוצות המיעוט.

גרף 5: הופעת המנחים לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2004-5

מהממצאים עולה כי בדומה לניתוח הדמויות המשתתפות באייטמים, גם בקרב המנחים הקבוצה הדומיננטית היא גברים, יהודים, אשכנזים, חילונים. אך בעוד שבניתוח הקודם מצאנו כי מצבן של הנשים והמזרחים מבחינה כמותית הוא טוב יחסית לקבוצות מיעוט אחרות, הרי ששיעורם בקרב המנחים נמוך בכל הז'אנרים, למעט מהדורות החדשות, דבר המלמד על חולשתן של שתי קבוצות אלו. זהו ממצא המעיד על היחס שבין קבוצות רוב וקבוצות מיעוט. נשים מהוות רק 17% מהמנחים והכתבים בתכניות **אקטואליה ותחקיר** ו- 24% מהמנחים והכתבים **בתכניות הבידור**. באשר לשסע העדתי מבין המנחים והכתבים שמוצאם העדתי זוהה 22% וזהו כמזרחים **במהדורות חדשות** לעומת כ- 78% אשכנזים, **בתכניות האקטואליה והתחקיר** נמצאו 23% מנחים מזרחים

לעומת 77% אשכנזים. **בתכניות הבידור והאירוח**, נמצאו כ- 10% מנחים מזרחים לעומת כ- 90% מנחים שזוהו כאשכנזים.

קבוצות אחרות, ערבים, דתיים ועולים זוכות לייצוג נמוך מאד כמנחים וכתבים בכל הסוגות. ניתן להצביע על ייצוג רב יותר של הנשים בקרב המנחים (והמנחות) בערוץ 10 (37%) בהשוואה לחברת החדשות (31%). לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הערוצים בייצוג קבוצות אחרות. לא ניתן לערוך השוואה של כמות המנחים והכתבים בין מחקר זה למחקר קודם בשל השוני במדידה, אולם ניתן לומר כי מצבם של החרדים והעולים נשאר כשהיה, לא נמצא אף מנחה מתוכם.

בתכניות האקטואליה והתחקיר שיעור המנחות בשידורי רשת (10%), ובערוץ 10 (2%), נמוך בהשוואה לשיעור המנחות בטלעד (29%), בחברת החדשות (35%) ובקשת (20%). יש לציין כי בחברת החדשות שיעור המנחות הוא הגבוה ביותר.

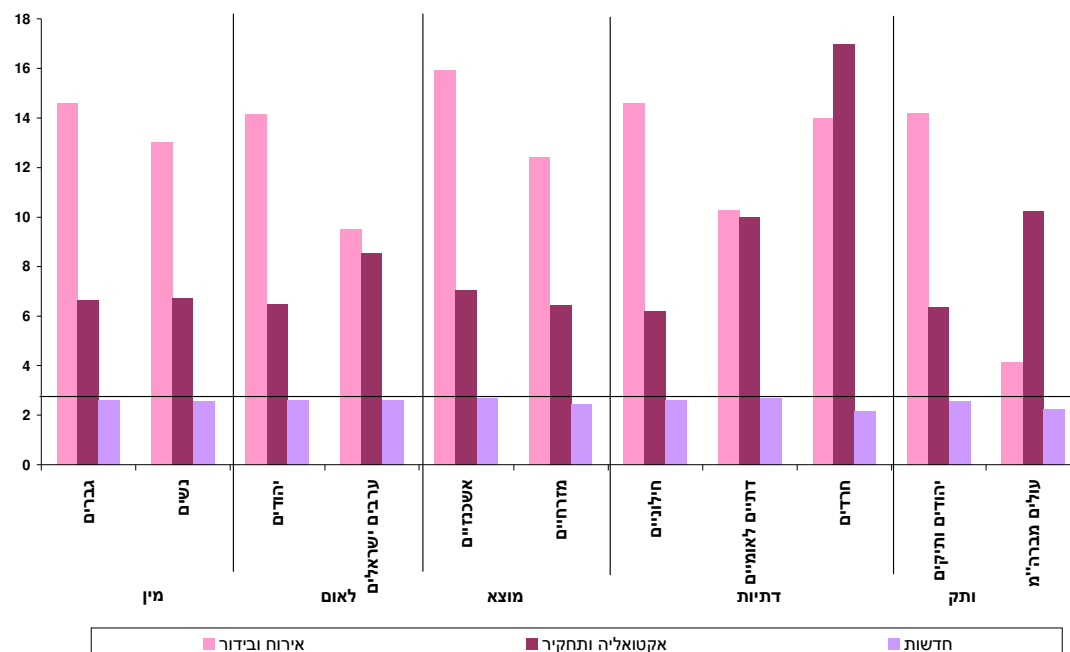
ברשת ייצוג המנחים שזוהו כמזרחים (78%) הוא הגבוה ביותר ואילו בקשת ובערוץ 10 לא זוהו אף מנחה כמזרחי. בטלעד ובחברת החדשות תמונת המנחים שוויונית למדי בשטח זה (44% ו- 50%, בהתאמה). בקשת ובערוץ 10 לא זוהו אף מנחה דתי. נוסף לשיעור הגבוה של מנחים מזרחים ברשת נמצא גם השיעור הגבוה ביותר של מנחים דתיים לאומיים (24%). **בתכניות הבידור והאירוח** קיים יתרון לרשת בייצוגיות הנשים כמנחות תכניות בידור (28%), ושיעורים נמוכים לקשת (19%) וערוץ 10 (15%). בערוץ 10 נמצא מנחה ערבי. ניכרים שיעורים גבוהים של מנחים שזוהו כאשכנזים ברשת (93%) ובערוץ 10 (100%), בשתי הזכייניות האחרות כמעט כל המנחים אינם מזוהים עדתית. נמצאו מנחים דתיים לאומיים בקשת (5%) וטלעד (3%) וברשת וטלעד נמצא מנחה חרדי.

בדומה לממצאי המחקר הקודם, גם הפעם נמצא כי בתכניות המציאות והשעשועונים המנחים והשופטים הם רק יהודים ורק ותיקים. ז'אנר תכניות המציאות מציג גיוון תרבותי רב יותר בקרב המתמודדים, אולם בקרב השופטים נשמרת הדומיננטיות של קבוצות הרוב. גיוון הרכב השופטים בתוכניות המציאות הוא יעד ראוי, ונראה שהוא יכול להתממש במאמץ קל של המשדרים.

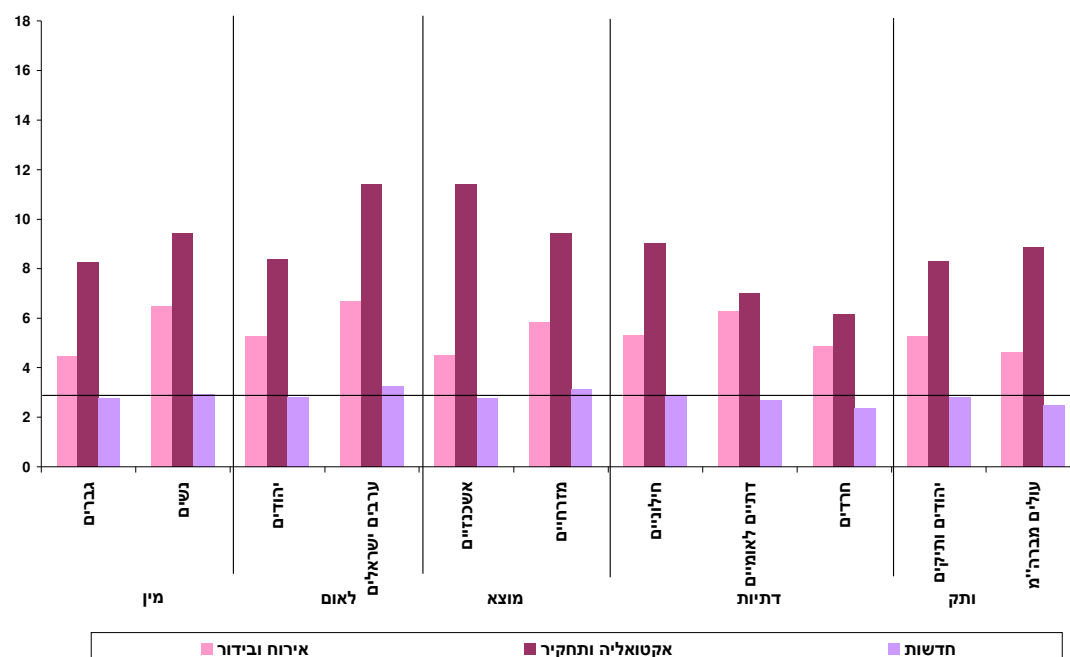
4.1.3 אורך האייטם

ניתוח הדמויות כשלעצמו אינו מספיק כדי לאמוד את נראות הקבוצות. אחד האופנים שבהם ניתן להתייחס לנראות הוא באורך האייטם שבו הופיעה הדמות כלומר, האם הדמות הופיעה למשך זמן קצר בלבד או האם הדמות היא חלק מכתבה ארוכה או תכנית שבה ניתן להכיר את הדמות לעומק. ממוצע אורך האייטם, של כל קבוצה, עשוי לרמז על סוג התכנית (מעבר לז'אנר) ולאופן שבו הוצגה הדמות לצופים. אייטם ארוך מאפשר לצופה להכיר את הדמות לעומק לעומת אייטם קצר שאינו מאפשר זאת. ייתכן שהופעת דמות באייטם קצר, במהדורת חדשות היא מקרית או נגזרת מהנושא שעל סדר היום. אייטם ארוך עשוי להעיד על שיבוץ מכוון של דמות מקבוצה זו או אחרת, ועל ניסיון למקד בה את תשומת הלב.

גרף 6: ממוצע אורך האייטם (בדקות) בכלל המדגם – 2003

גרף 7: ממוצע אורך האייטם (בדקות) בכלל המדגם – 2004-5

הממצא המעניין העולה מניתוח זה הוא כי קבוצות המיעוט - ערבים, נשים, ובתכניות האקטואליה והתחקיר גם עולים - זכו לאייטמים ארוכים יותר בממוצע בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות. בהשוואה למחקר קודם נשים ומזרחים זכו לאייטמים ארוכים יותר בתכניות האקטואליה והתחקיר. אינדיקציה לעלייה באורך האייטם גם של דמויות הערבים בחדשות

ובתכניות אקטואליה ותחקיר (אך הפער אינו מובהק). ממצאים אלו עשויים להעיד על המאמץ שעשו הזכייניות להביא לתכניות הפריים-טיים גם דמויות מקבוצות מיעוט שהשתלבו בתכניות אלה ולאפשר להן ביטוי נרחב יותר ומשמעותי יותר.

4.1.3.1 ממוצע אורך האייטם (בדקות) במהדורות החדשות:

טבלה 1: ממוצע אורך האייטם במהדורות החדשות לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל

המדגם

2004-5			2003			חדשות
שכיחות	ס. תקן	ממוצע	שכיחות	ס. תקן	ממוצע	
907	2.03	2.77	2311	2.33	2.58	גברים
240	2.31	2.95	535	1.90	2.55	נשים
1099	2.04	2.80	2720	2.28	2.58	יהודים
36	3.52	3.25	94	2.07	2.59	ערבים ישראלים
161	1.68	2.77	1327	2.64	2.70	אשכנזים
128	2.39	3.12	791	1.96	2.46	מזרחים
821	2.12	2.90	2294	2.32	2.58	חילונים
112	2.00	2.71	204	2.22	2.70	דתיים לאומיים
44	1.23	2.38	56	1.53	2.18	חרדים
1075	2.04	2.81	2797	2.27	2.57	יהודים ותיקים
24	1.95	2.49	59	1.39	2.25	עולים מברח"מ
4	0.48	1.63	12	2.99	3.74	אתיופים

* ירוק = עלייה מובהקת בהשוואה ל-2003. ורוד – אינדיקציה לעלייה בהשוואה ל-2003, ללא מובהקות סטטיסטית

בהשוואה לשנה קודמת חלה עלייה בממוצע אורך האייטמים בחדשות למרבית הקבוצות.

4.1.3.2 ממוצע אורך האייטם (בדקות) - בתכניות אקטואליה ותחקיר:

טבלה 2: ממוצע אורך האייטם בתכניות האקטואליה לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל

המדגם

2004-5			2003			אקטואליה
שכיחות	ס. תקן	ממוצע	שכיחות	ס. תקן	ממוצע	
687	11.04	8.27	546	8.71	6.65	גברים
211	11.93	9.41	168	6.72	6.72	נשים
834	11.00	8.38	673	7.80	6.47	יהודים
32	14.74	11.42	27	11.98	8.53	ערבים ישראלים
95	18.39	11.39	329	8.49	7.06	אשכנזים
84	11.60	9.45	152	8.93	6.44	מזרחים
593	12.41	9.04	606	7.28	6.21	חילונים
84	6.75	7.00*	39	10.84	9.99	דתיים לאומיים
23	3.55	6.17	6	26.80	17.00	חרדים
802	10.97	8.28	655	7.82	6.36	יהודים ותיקים

2004-5			2003			אקטואליה
שכיחות	ס. תקן	ממוצע	שכיחות	ס. תקן	ממוצע	
43	10.15	8.87	22	6.09	10.25	עולים מברה"מ
2	16.26	16.50				אתיופים
2	.71	1.50				עולים מארצות אחרות

* ירוק = עלייה מובהקת בהשוואה ל- 2003 אדום = ירידה מובהקת בהשוואה ל- 2003 ורוד – אינדיקציה לעלייה בהשוואה ל 2003, ללא מובהקות סטטיסטית

בהשוואה לשנה קודמת חלה עלייה בממוצע אורך האייטמים בתכניות האקטואליה למרבית הקבוצות, למעט ירידה באורך האייטמים שבהם הופיע דתיים לאומיים.

4.1.3.3 ממוצע אורך האייטם (בדקות) - בתכניות הבידור והאירוח:

טבלה 3: ממוצע אורך האייטם בתכניות הבידור והאירוח לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם

2004-5			2003			בידור ואירוח
שכיחות	ס. תקן	ממוצע	שכיחות	ס. תקן	ממוצע	
973	5.35	4.47	240	17.12	14.58	גברים
661	8.44	6.46	214	17.23	13.03	נשים
1564	6.93	5.28	435	17.39	14.17	יהודים
27	6.27	6.67	15	13.26	9.52	ערבים ישראלים
155	5.83	4.49	230	18.14	15.95	אשכנזים
225	5.69	5.83	148	15.66	12.43	מזרחים
1357	6.99	5.31	402	17.75	14.58	חילוניים
74	6.67	6.29	13	13.63	10.27	דתיים לאומיים
10	7.03	4.87	3	9.54	14.00	חרדים
1532	6.92	5.27	433	17.41	14.21	יהודים ותיקים
33	5.78	4.63	2	.21	4.15	עולים מברה"מ לשעבר
9	5.32	6.72				אתיופים
5	11.38	10.77				עולים מארצות אחרות

* ירוק = עלייה מובהקת בהשוואה ל- 2003 אדום = ירידה מובהקת בהשוואה ל- 2003

בהשוואה לשנה קודמת חלה ירידה בממוצע אורך האייטמים בתכניות הבידור והאירוח למרבית הקבוצות.

4.2 הקשר ההופעה

להקשר שבו מופיעים חברי קבוצות חשיבות רבה, מאחר שהוא מרמז לצופים היכן למקם את הקבוצות השונות בתודעתם. הקשר ההופעה נבדק באמצעות המשתנים: נושא האייטם ואופי האייטם בהיבטים של סדר או אי-סדר.

4.2.1 נושא האייטם

בדיקת רשימת הנושאים¹⁴ מעלה כי קבוצות מיעוט מופיעות בשכיחות גבוהה בנושאים הקשורים לשסע שלהן או שמחזקים סטריאוטיפים הנקשרים אליהן. יחד עם זאת, ניתן למצוא נושאים (מעבר לגבולות השסע והסטריאוטיפ) בהם אין פערים בין קבוצות רוב לבין קבוצות מיעוט.

יש לתת את הדעת לכך שהופעה של דמות מקבוצת מיעוט, בהקשר לשסע שאליו היא שייכת, אינה בהכרח פוגעת בשאיפה ליצור גיוון תרבותי. ייתכן שהופעתה תורמת דווקא לדיון בנושא ומעלה דילמות רלוונטיות לשיח הציבורי. הנקודה החשובה היא גיוון הנושאים (או היעדרו) באייטמים שבהם מופיעים חברי קבוצות מיעוט, ולא מסגורם בגבולות השסע והסטריאוטיפ בלבד. סיקור קבוצה רק בהקשר לשסע, מחזק את מסגורה בתחומה ואינו מאפשרת הכרות עם הקבוצה על כל גווניה.

לדוגמה **במהדורות החדשות** הנושא שבו הופיעו נשים בשכיחות הגבוהה ביותר הוא איכות חיים חיובית (33%), אחריו איכות חיים שלילית (22%) וסיפור חיים אנושי (19%). בנושאים אלה גברים מופיעים בשכיחות נמוכה יותר. כ- 20% מהגברים מופיעים בנושא איכות חיים חיובית. כ- 13% מהגברים מופיעים בנושא איכות חיים שלילית. כ- 7% מהגברים מופיעים בנושא סיפור חיים אנושי. לצד ממצא זה, המחזק סטריאוטיפים, שכיחות דומה של גברים ונשים נמצאה במספר נושאים. במהדורות החדשות נמצאה שכיחות דומה לגברים ולנשים בנושא פשע ואללימות (כ-15% בשתי הקבוצות), בנושאי כלכלה, עסקים, סחר ותעשייה (כ- 15% בשתי הקבוצות), אסונות, תאונות ומגפות (כ- 10%), עוני ומצוקה כלכלית (כ- 5%), יחסי עבודה ואיגודים מקצועיים (כ- 2%), ונושאי דת ויחסי דתיים חילוניים (כ- 5%).

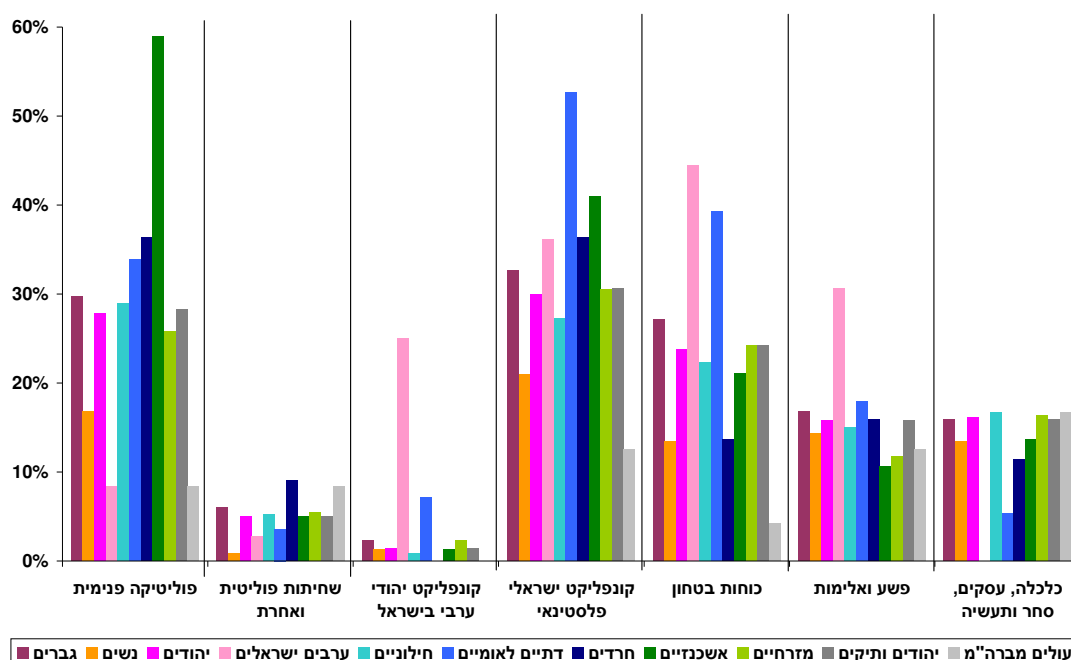
הנושא בו דתיים לאומיים מופיעים בשכיחות הגבוהה ביותר הוא הקונפליקט הישראלי פלסטינאי. מעל 50% מהדתיים הלאומיים הופיעו באייטמים בנושא זה. קבוצות אחרות מופיעות בשכיחות נמוכה יותר בנושא (כ- 25% מהחילונים). הסבר אפשרי הוא כי ההינתקות, שעמדה בתקופת הדגימה על סדר היום הציבורי העלתה את העיסוק בקבוצה בנושא זה. לצד ממצא זה, בנושאים: פוליטיקה פנימית (כ- 30%), שחיתות פוליטית (כ- 5%), פשע ואללימות (כ- 15%) וסיפור חיים אנושי (כ- 10%), שכיחותם של דתיים לאומיים וחילונים דומה.

בקרב הערבים התמונה המתקבלת היא הרבה פחות מגוונת. ערבים מופיעים בשכיחות גבוהה ביותר בעיקר בנושאים הקשורים לשסע. הנושאים בהם ערבים מופיעים בשכיחות גבוהה ביותר הם: כוחות הביטחון (כ- 45%), הקונפליקט הישראלי פלסטינאי (כ- 35%), הקונפליקט היהודי-

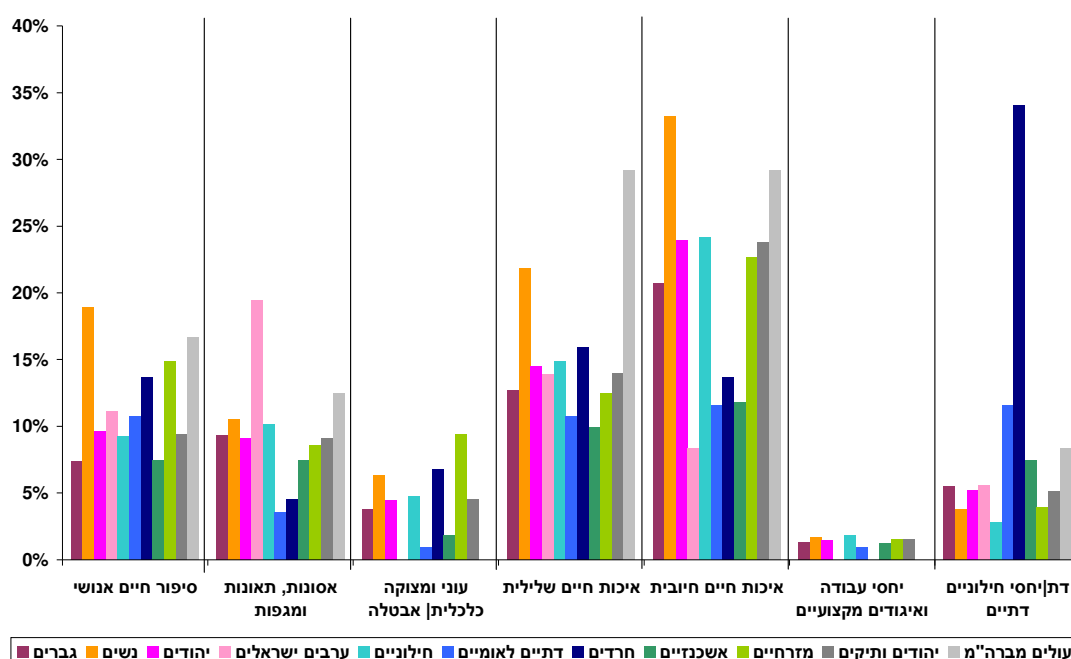
¹⁴ נציין כי בנייתו לא בוצעה השוואה לנתוני שנת 2003-2004, שכן במחקר הקודם נעשה שימוש במשתנה אחר לבדיקת התפלגות הנושאים.

ערבי בישראל (כ- 25%) ופשע ואללימות (כ- 30%). לעומת זאת, בנושאים כלכלה, עסקים סחר ותעשייה, עוני ומצוקה, יחסי עבודה ואיגודים מקצועיים, ערבים כלל לא מופיעים.

גרף 8: דומיננטיות הדמויות לפי נושאים במהדורות חדשות – חלק א'

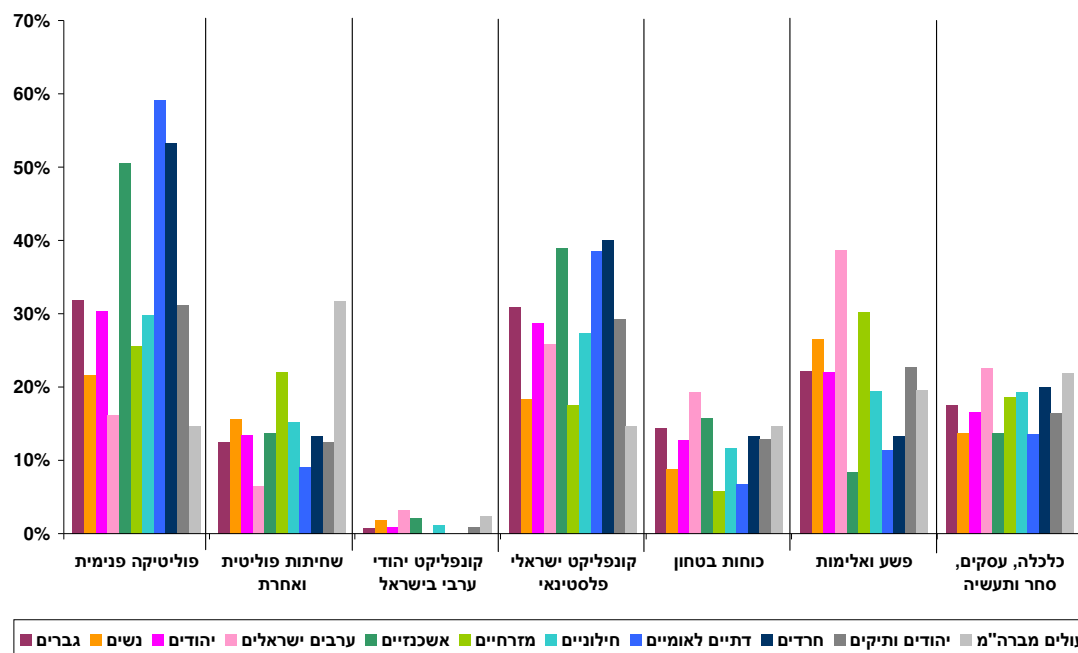
גרף 9: דומיננטיות הדמויות לפי נושאים במהדורות חדשות – חלק ב'

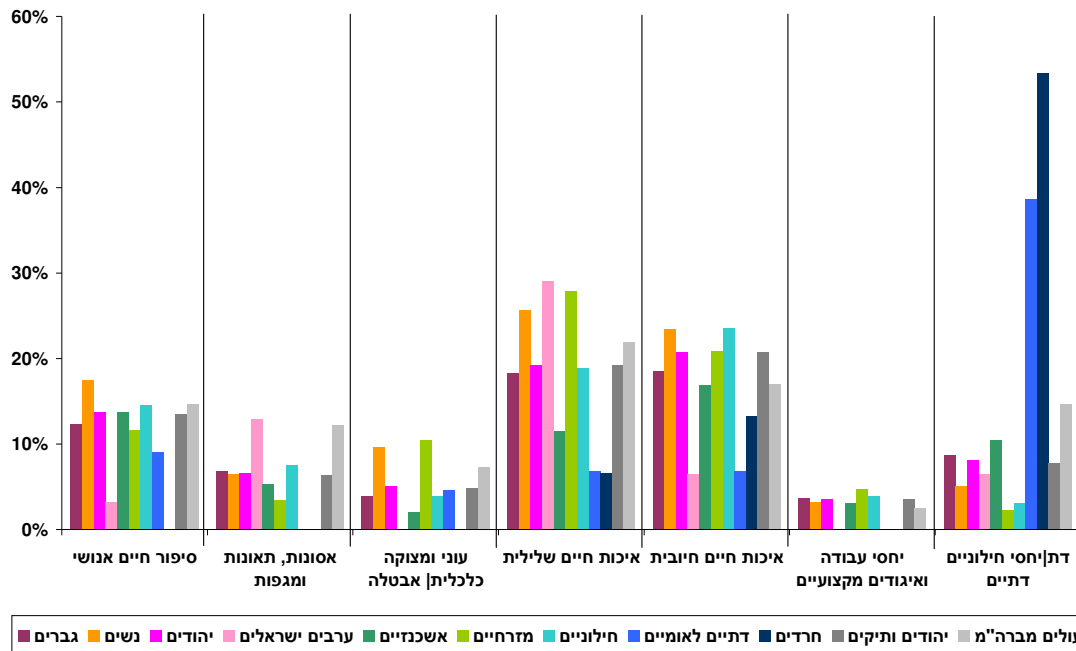
בתכניות האקטואליה והתחקיר עולים מופיעים בשכיחות גבוהה בנושא שחיתות פוליטית ואחרת (כ- 30%, לעומת כ- 10% בקרב הוותיקים). בנושאים : כוחות הביטחון (כ-13%), פשע ו אלימות (כ- 20%), כלכלה, עסקים, סחר ותעשייה (כ- 20%), ואיכות חיים חיובית ושלילית (כ- 20%), שכיחותם של עולים וותיקים דומה.

חרדים מופיעים בשכיחות גבוהה (55%) בנושא דת ויחסי דתיים וחילוניים (לעומת כ- 2% בקרב החילוניים). קבוצה זו נעדרת לגמרי מנושאים רבים בז'אנר זה, בכללם סיפור חיים אנושי, אסונות, תאונות ומגיפות, עוני ומצוקה כלכלית ויחסי עבודה.

גרף 10: דומיננטיות הדמויות לפי נושאים בתכניות אקטואליה ותחקיר-חלק א'

גרף 11: דומיננטיות הדמויות לפי נושאים בתכניות אקטואליה ותחקיר-חלק ב'

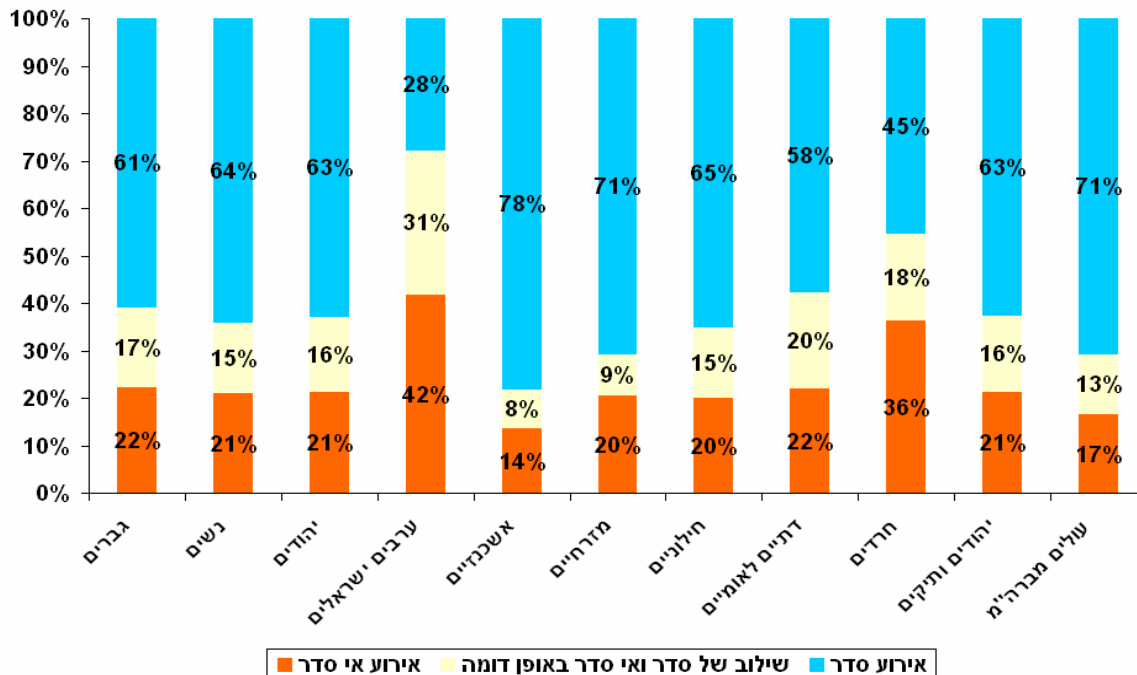

4.2.2 סדר ואי סדר

משתנה נוסף באמצעותו בדקנו את הקשר הופעתן של הדמויות הוא הופעתן במסגרת אירועי סדר ואירועי אי סדר (אירועי סדר ואי סדר נבדקו בתכניות החדשות, אקטואליה ותחקיר ובידור ואירוח). אירוע אי סדר הוא אירוע שיש בו ניסיון לאיום על הסטאטוס קוו של המערכת ברמה המקומית, הלאומית או הבין לאומית. כאשר יש ניסיון לשבירה של המבנה הקיים, למשל עימות אלים, פשע או התפרעות. באירוע סדר נשמר המבנה הקיים ואין ניסיון לאיים על המערכת, כך למשל בוויכוח שלו, הליך פרלמנטרי שגרתי, אירוע תרבות או ספורט וכדומה.

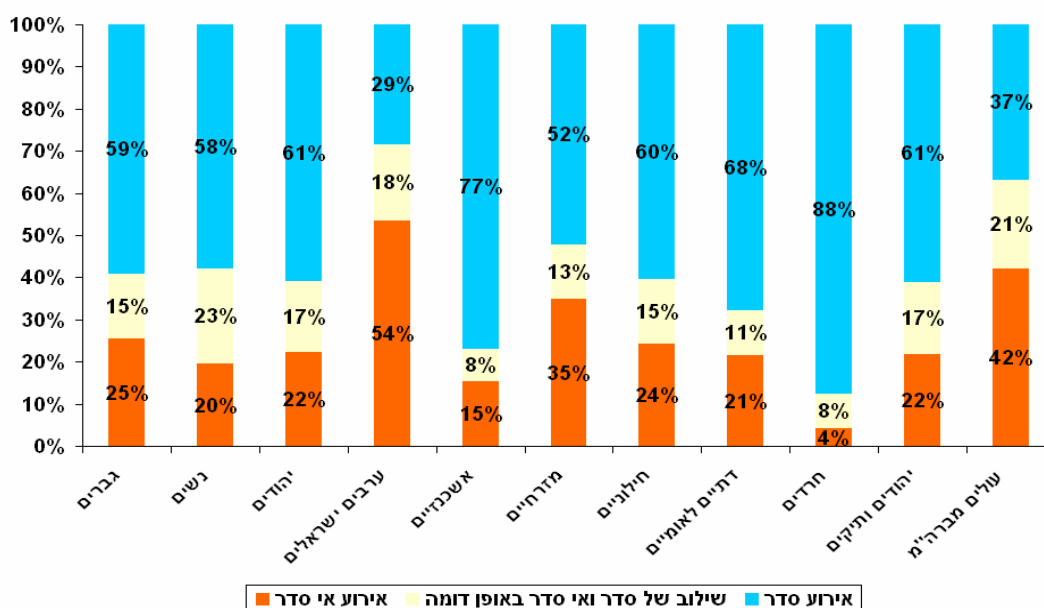
בנושא זה נמצאו במהדורות החדשות הבדלים בין יהודים לערבים. נמצא פער ניכר בין הדמויות היהודיות והדמויות הערביות באירועי סדר, 63% הם דמויות יהודיות לעומת 28% דמויות ערביות בלבד. שיעור הדמויות הערביות באירועי אי סדר (42%) גבוה בהשוואה לדמויות היהודיות (21%). בהשוואה שנערכה בין יתר הקבוצות לא נמצאו הבדלים מובהקים.

גרף 12: סיקור אירועי סדר ואי סדר- מהדורות חדשות

בתכניות האקטואליה והתחקיר קיימים הבדלים גדולים בין הקבוצות באשר לסיקור אירועי סדר ואי סדר. כך לדוגמה, מתוך כלל הדמויות היהודיות מופיעות 22% באייטמים העוסקים באירועי אי סדר לעומת 44% מכלל הדמויות הערביות. אחוז הדמויות הערביות המסוקרות באירועי סדר עומד על 40% בלבד לעומת 61% מהדמויות היהודיות. הבדלים דומים נמצאו גם בקבוצות אחרות. 15% מהדמויות האשכנזיות היו מעורבות באייטמים בנושאי אי סדר לעומת 35% מהדמויות המזרחיות. 41% מהדמויות של עולי ברה"מ לשעבר הופיע בהקשר של אי סדר לעומת 22% בקרב הותיקים. יוצאת דופן היא קבוצת הדתיים הלאומיים המופיעה פחות בהקשרי אי סדר- בהשוואה לקבוצת הרוב- החילונית. אין הבדל ניכר בין גברים לנשים.

גרף 13: סיקור אירועי סדר ואי סדר- תכניות אקטואליה ותחקיר

* ישנן רק 15 דמויות חרדיות.

נציין כי בתכניות הבידור והאירוח בשל מיעוט מקרים של אירועי אי סדר אין הבדלים משמעותיים בין הקבוצות וממד זה של הופעה בתקשורת אינו בא לידי ביטוי .

4.3 מאפייני הדמות

4.3.1 מדד סטטוס

כמרכיב בבדיקת איכות ההצגה של הדמות יצרנו מדד הבודק את מעמד הדמות על פי מרכיבי ביוגרפיה, התנהגות ותפקיד באייטס.

מדד הסטטוס כולל 7 משתנים: השימוש בשפה והבקיאות בה, השכלה, סטטוס המקצוע, המעמד הסוציו-אקונומי התפקיד באייטס (מומחה, איש ציבור) ורציונליות (לעומת רגשנות).

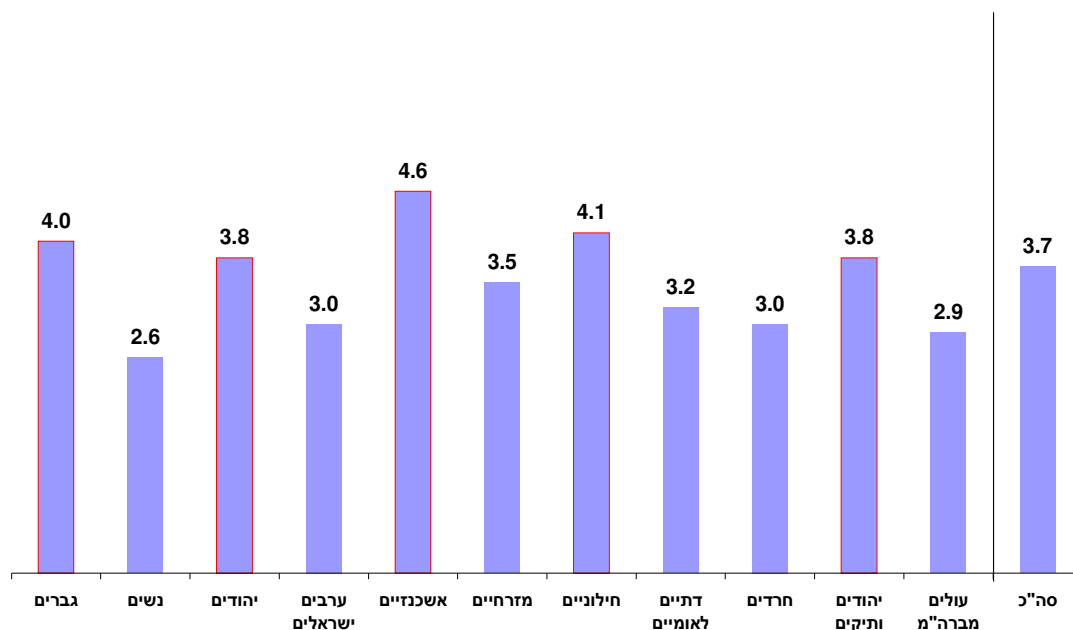
המדד נע בין 0 נקודות לדמות שלא היה לה אף מאפיין לסטטוס גבוה לבין 7 נקודות לדמות שאופיינה בכל מאפייני הסטטוס הגבוה, על פי כל המשתנים שנכנסו למדד.

4.3.1.1 מדד הסטטוס במהדורות החדשות

להלן ההתפלגות המדד במהדורות החדשות:

שכיחות	אחוז	אחוז מצטבר
0.00	2.9	2.9
1.00	8.4	11.2
2.00	21.6	32.9
3.00	10.5	43.4
4.00	16.4	59.8
5.00	20.1	79.9
6.00	19.3	99.1
7.00	.9	100.0
סה"כ	1147	100.0

גרף 14: ממוצעי מדד "סטטוס" במהדורות החדשות

ניכר כי קבוצות המיעוט זוכות לציונים נמוכים יותר ב"מדד הסטטוס" בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות. כלומר הקבוצות הדומיננטיות מיוצגות על ידי דמויות בעלות מאפיינים המעידים

על סטטוס גבוה יותר- מבחינת השפה, המעמד הסוציו-אקונומי, ההשכלה, התפקיד והתנהגות רציונלית ולא רגשנית.

טבלה 4: ממוצע מדד סטטוס במהדורות החדשות לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל

המדגם

2004-5		2003		
ממוצע	שכיחות	ממוצע	שכיחות	
3.99	907	3.84	2318	גברים
2.64	240	3.22	537	נשים
3.75	1099	3.76	2729	יהודים
2.97	36	2.85	94	ערבים ישראלים
4.60	161	4.17	1332	אשכנזים
3.52 *	128	3.22	794	מזרחים
4.06	821	3.89	2303	חילונים
3.21	112	3.54	204	דתיים לאומיים
3.05	44	3.61	56	חרדים
3.78	1075	3.75	2806	יהודים ותיקים
2.88	24	2.03	59	עולים מברה"מ לשעבר
		2.00	12	אתיופים
	1147		2877	שכיחות
3.71		3.71		ממוצע כלל המדגם

* מציין הבדל ברמת ביטחון של 90%. תא ירוק- משמעותו ציון מדד סטטוס גבוה יותר בהשוואה ל- 2003, תא אדום- משמעותו ציון נמוך יותר בהשוואה ל- 2003.

ההשוואה בין השנים מלמדת על עלייה בסטטוס עולים מברה"מ לשעבר ומזרחים, מבין קבוצות המיעוט. גם מעמדם של גברים אשכנזים חילונים עלה. לעומת זאת חלה ירידה בסטטוס של נשים וחרדים.

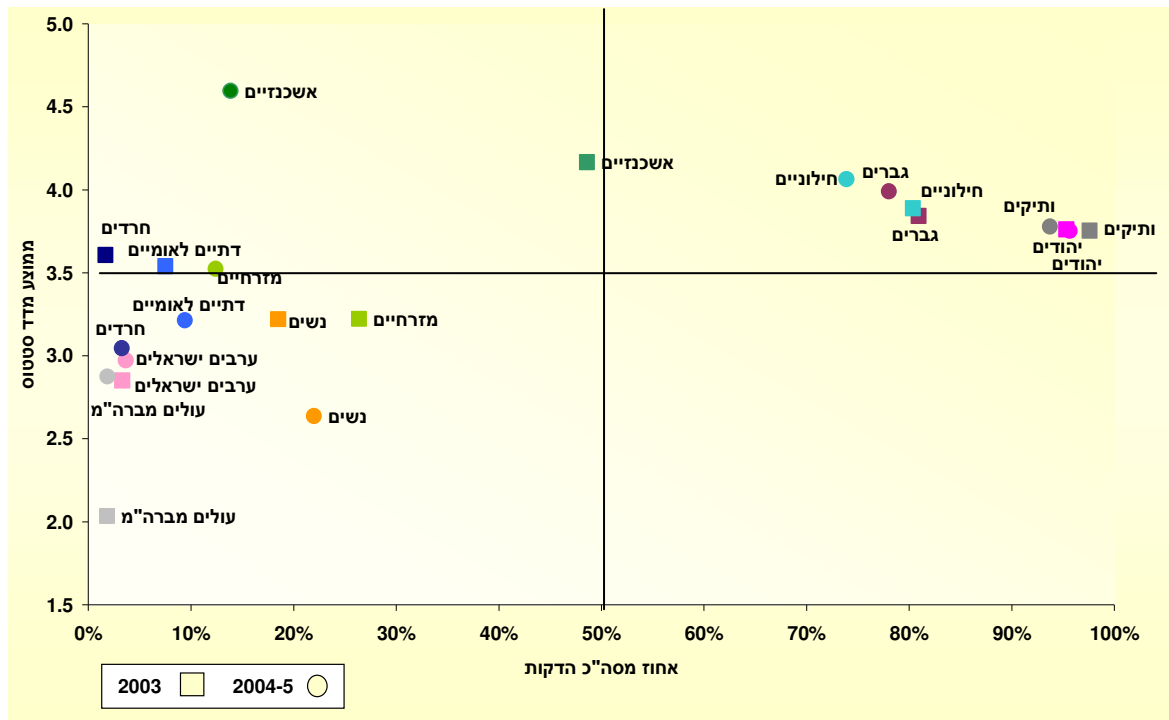
בניתוח נתוני מדד הסטטוס ומדד מאפייני הכניסה בדלת אחורית, ביקשנו לחבר (ויזואלית) בין סטטוס הדמויות לבין משך הצגתן. הצורך בהצגה זו נבע מההבנה כי יש משמעות לסך הזמן בו מופיעות קבוצות שונות, זמן בו הצופים נחשפים לביורפיה של הדמויות ולמאפייני ההתנהגות שלהן. ניסינו לזהות דפוסים בהצגת קבוצות, הן מבחינת זמן המסך המוקצה להן והן מבחינת האינפורמציה שנמסרת לצופים בזמן הזה. כך ניתן לתאר בצורה ממצה יותר את איכות הייצוג, ולהשוות אספקט זה בין קבוצות הרוב ולבין קבוצות המיעוט.

הגרפים הבאים מציגים תמונה משלימה של איכות אופן ההצגה של הקבוצה ונראות הקבוצה, כלומר משך הזמן שהוקדש לה (סה"כ דקות מתוך כלל המדגם). הגרף מאפשר השוואה בין קבוצות ובין נתוני מחקר זה לנתוני המחקר הקודם¹⁵.

15 במדד הסטטוס, בז'אנר בידור ואירוח, לא נערכה השוואה לשנה קודמת מאחר ולא ניתן לחשב את מדד הסטטוס במחקר הקודם (משתנה "תפקיד הדמות באיטם" לא נבדק בתכניות אלו ב- 2003).

גרף 15: נראות ואיכות - ממוצע מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור במהדורות החדשות

– השוואה לאורך זמן

גרף 15 מתאר את משך הזמן בו הופיעה כל קבוצה (אחוז מסך הדקות בזימור) ואת הסטטוס, בהשוואה בין השנים. ניתן לומר כי ייצוג הקבוצה איכותי יותר כאשר היא ממוקמת ברבעון העליון הימני. ולחילופין איכות הייצוג נמוכה ביותר כאשר הקבוצה ממוקמת ברבעון התחתון השמאלי.

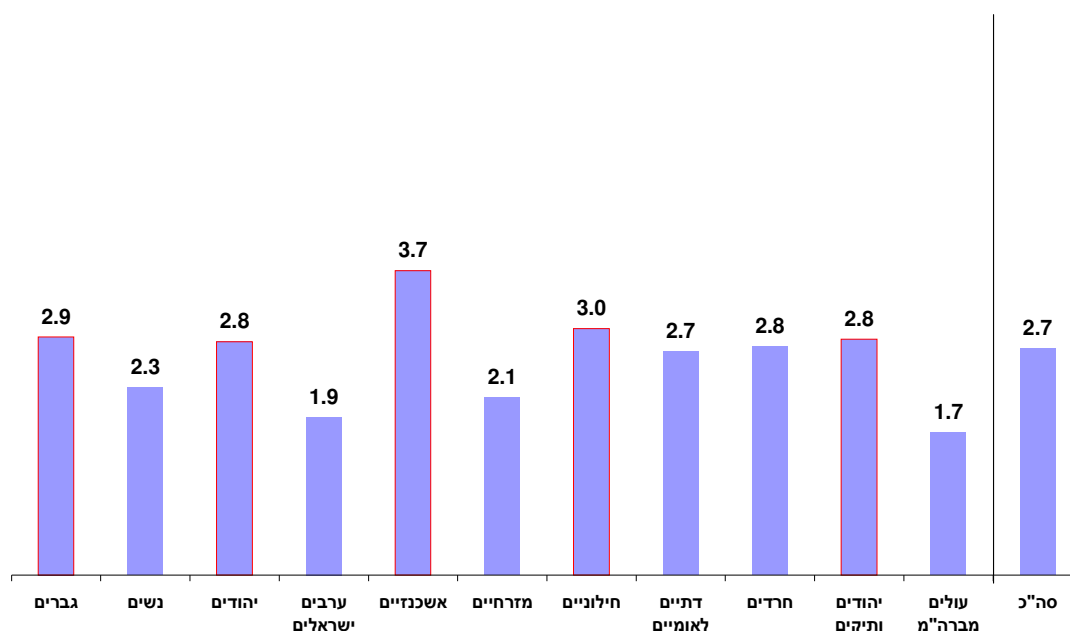
גרף זה מתאר על ציר ה- X את אחוז הדקות שקיבלה כל קבוצה מסך כל הדקות שנדגמו בזימור, ובציר ה- Y את ציון הסטטוס הממוצע של הקבוצה.

מהגרף עולה, כי הדמויות מתוך הקבוצות הדומיננטיות מוצגות כבעלות סטטוס גבוה וכן הנראות של קבוצות אלו גבוהה בהשוואה לקבוצות המיעוט. מצאנו כי הקבוצות הדומיננטיות מרוכזות ברבעון הימני העליון, בעוד מרבית קבוצות המיעוט מרוכזות ברבעון השמאלי התחתון. ניתן לראות כי במרבית הקבוצות אין שינוי ניכר בממוצע מדד הסטטוס ובאחוז הנראות שלהן בין המחקר הנוכחי למחקר הקודם. עם זאת, ממוצע סטטוס הנשים והחרדים ירד במעט ואילו ממוצע סטטוס העולים מבר"מ לשעבר עלה בהשוואה למחקר הקודם. לא ניתן להתייחס להבדלים בזמן השידור בקרב אשכנזים ומזרחים מאחר שזוהו מעט דמויות.

4.3.1.2 מדד סטטוס- בתכניות אקטואליה ותחקיר:

שכירות	אחוז	אחוז מצטבר
0.00	5.7	5.7
1.00	13.1	18.8
2.00	30.3	49.0
3.00	19.0	68.0
4.00	18.6	86.6
5.00	12.4	99.0
6.00	1.0	100.0
סה"כ	100.0	932

גרף 16: ממוצעי מדד "סטטוס" בתכניות אקטואליה ותחקיר

מניתוח מדד הסטטוס במהדורות החדשות ובתכניות האקטואליה ותחקיר עולה כי הדמויות השייכות לקבוצות הדומיננטיות זוכות לניקוד גבוה יותר במדד הסטטוס, כלומר איכות הצגתן טובה יותר, השכלתן, מעמדן, השפה שבה הן משתמשות והתנהגותן מעידים על אופן הצגה חיובי יותר. ממוצע הסטטוס של קבוצות הדתיים הלאומיים והחרדים נמוך מזה של החילוניים, אולם הוא תואם את ממוצע הדגימה. סטטוס נמוך מהממוצע נמצא בחלק מקבוצות המיעוט, נשים ומזרחים, ובמיוחד לערבים ולעולים.

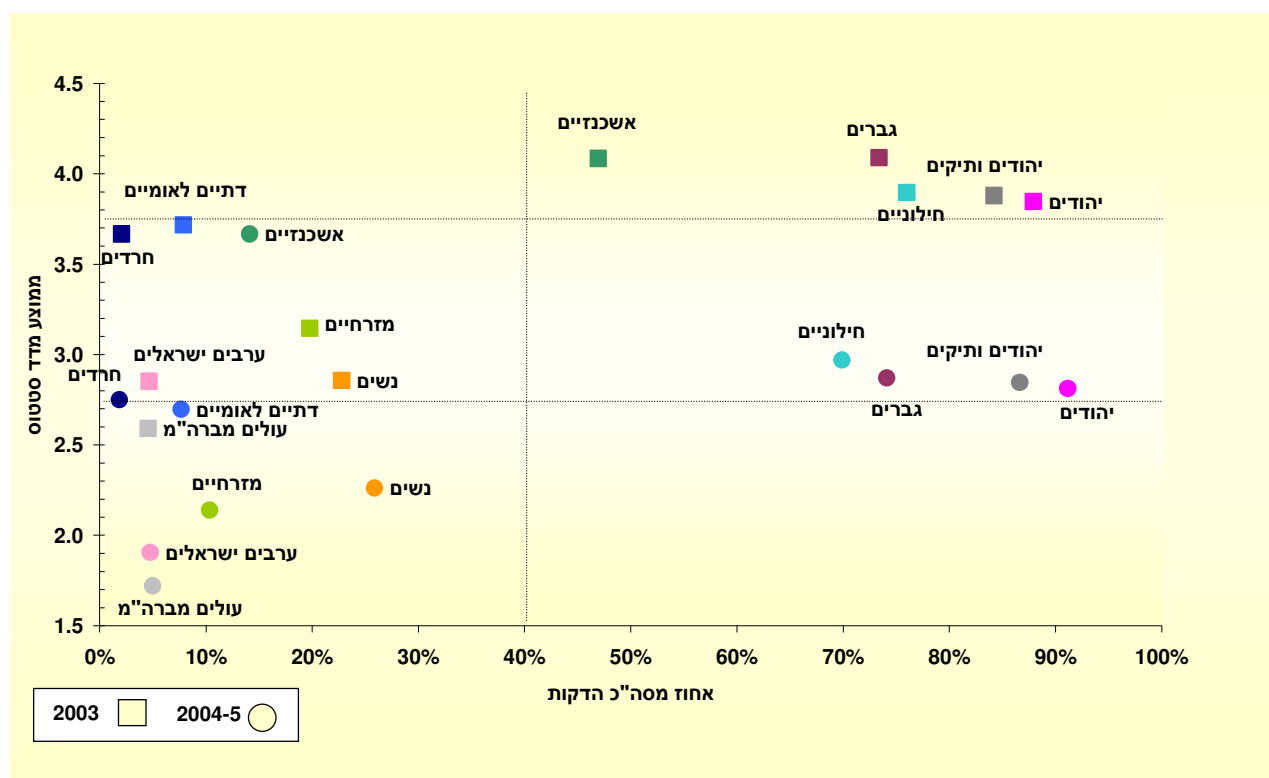
טבלה 5: ממוצע מדד סטטוס בתכניות אקטואליה ותחקיר לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם

	2004-5		2003	
	ממוצע	שכירות	ממוצע	שכירות
גברים	2.87	714	4.09	547
נשים	2.26	218	2.86	168

2004-5		2003		
ממוצע	שכיחות	ממוצע	שכיחות	
2.81	868	3.85	674	יהודים
1.91	32	2.85	27	ערבים ישראלים
3.67	96	4.08	330	אשכנזים
2.14	86	3.14	152	מזרחים
2.97	614	3.90	607	חילונים
2.70	86	3.72	39	דתיים לאומיים
2.75	24	3.67	6	חרדים
2.84	835	3.88	656	יהודים ותיקים
1.72	43	2.59	22	עולים מברה"מ לשעבר
1.00	4			עולים אחרים
	932		733	שכיחות
2.73		3.75		ממוצע מדד סטטוס

גרף 17: נראות ואיכות- ממוצע מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות אקטואליה

ותחקיר – השוואה לאורך זמן

גם בז'אנר זה חישבנו את משך הזמן שהוקדש לכל קבוצה. גרף 17 מתאר את משך הזמן שבו הופיעה כל קבוצה (אחוז מסך הדקות בז'אנר) ואת ציון מדד הסטטוס שלה, בהשוואה בין השנים. ייצוג הקבוצה איכותי יותר כאשר היא ממוקמת בחלק העליון הימני. ולחילופין איכות הייצוג נמוכה ביותר כאשר הקבוצה ממוקמת בחלק התחתון השמאלי.

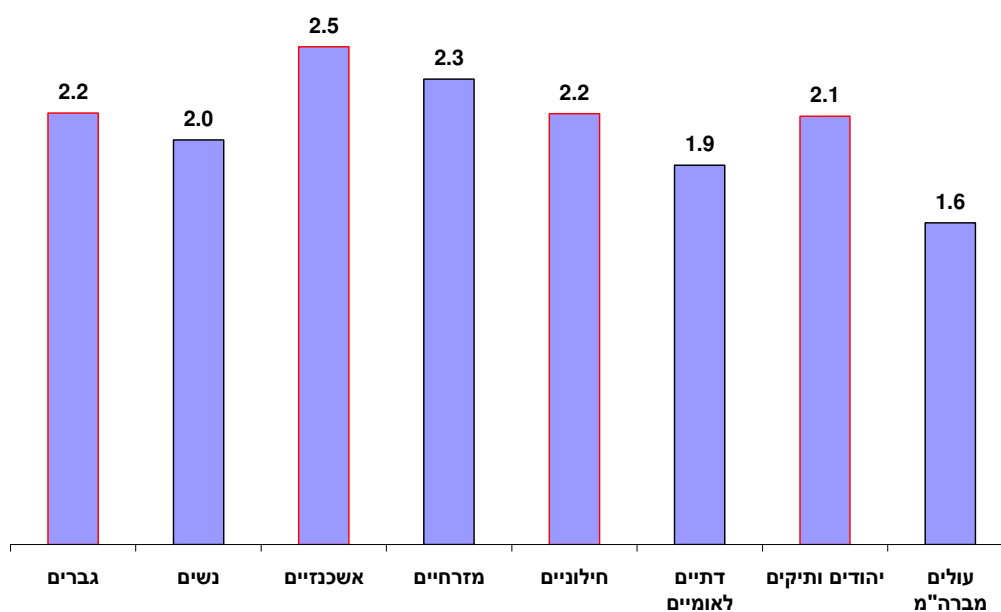
בדומה לתכניות החדשות, מהגרף עולה כי הקבוצות הדומיננטיות, כצפוי, זוכות לנתח גדול יותר מסך הזמן המשודר של הז'אנר. עוד עולה מהגרף שממוצע מדד הסטטוס של דמויות השייכות לקבוצות אלו גבוה יותר, בהשוואה לקבוצות המיעוט. בהשוואה בין 2003 ל-2004-5 ניכר כי חלה ירידה לכל הקבוצות בממוצע מדד הסטטוס, אך הפערים בין הקבוצות הדומיננטיות לחלשות, נשארו דומים. הקווים, החוצים את הדיאגרמה, מתארים את ממוצע הסטטוס בשתי השנים. בשנת 2003 עמד ממוצע הסטטוס (של כלל המדגם) על 3.75, ובשנת 2004-2005 הוא ירד ל 2.73. ניתן לראות כי משך הזמן המוקדש לכל קבוצה דומה (בין השנים).

4.3.1.3 מדד סטטוס בתכניות בידור ואירוח

	שכיחות	אחוז	אחוז מצטבר
0	72	4.3	4.3
1	371	22	26.3
2	710	42.1	68.4
3	402	23.8	92.2
4	118	7	99.2
5	14	0.8	100
סה"כ	1,687	100	

בז'אנר בידור ואירוח לא נערכה השוואה לשנה קודמת מאחר שלא ניתן לחשב את מדד הסטטוס במחקר הקודם (משתנה "תפקיד הדמות באייטם" לא נבדק בתכניות אלו ב-2003).

גרף 18: ממוצעי מדד "סטטוס" בתכניות בידור ואירוח

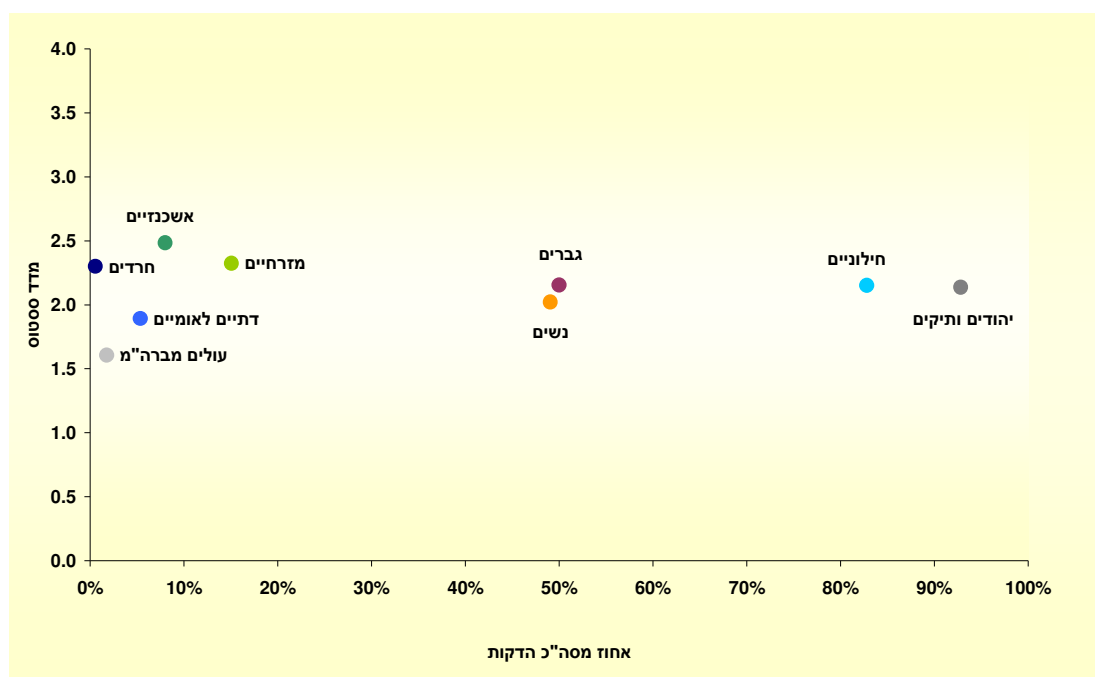

טבלה 6: ממוצע מדד סטטוס בתכניות בידור ואירוח לפי השתייכות לקבוצה וערוץ - 2004-5

כלל המדגם		ערוץ 10	ערוץ 2	
ממוצע	שכיחות			
2.15	987	2.18	2.15	גברים
2.02	685	2.36	2.00	נשים
2.48	159	2.29	2.49	אשכנזים
2.32	232	2.60	2.30	מזרחים
2.15	1387	2.38	2.14	חילוניים
1.89	75	1.88	1.90	דתיים לאומיים
2.14	1567	2.33	2.13	יהודים ותיקים
1.61	33	2.50	1.55	עולים מברה"מ לשעבר
	1687	98	1589	שכיחות
2.10		2.24	2.09	ממוצע מדד סטטוס

גרף 19: נראות ואיכות - ממוצעי מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות בידור

ואירוח – 2004-5

בתכניות הבידור והאירוח התמונה מעט שונה בהשוואה למהדורות החדשות ולתכניות האקטואליה והתחקיר¹⁶. ניתן לראות כי בז'אנר זה נראות ואיכות קבוצות הגברים והנשים דומה. הסטטוס של מרבית הקבוצות דומה. עם זאת, הדמויות החילוניות והיהודים הוותיקים בעלי נראות גבוהה בהשוואה לקבוצות המיעוט: דתיים לאומיים, חרדים ועולים מברה"מ לשעבר. נציין כי הערבים, כפי שהוזכר כבר בחלקו הראשון של הדוח, נעדרים מז'אנר זה.

¹⁶ בז'אנר הבידור והאירוח לא בוצעה השוואה לשנת 2003 בשל חסרון המשתנה "תפקיד באייטס" בדף הקידוד של הז'אנר בשנת 2003.

מעניין לציין בנקודה זו את ניתוחה האיכותני של גבי נריה בן שחר. החוקרת מוצאת הבדלים בין סדרת הדרמה 'לתפוס את השמים' לבין הטלנובלה 'החצר' ביחס לסטטוס של דמויות מקבוצות שונות. בסדרה 'לתפוס את השמים' פערי הסטטוס בין קבוצות הרוב וקבוצות המיעוט הולמים את המגמה שנמצאה במחקר הכמותי. הדתיים נראים לא משכילים, ממעמד נמוך וכן הלאה, והחילונים בעלי מקצועות חופשיים, גרים בבתים נאים ועוד. לעומת זאת, בסדרה 'החצר', הרופא והשוטר, דמויות חילוניות שנכנסות לחצר ואמורות לכאורה לספק פן רציונאלי, מושפעות מהאופי המיוחד של החצר והרב. הם הופכים למעין מעריצים שלו ומתנהגים ברגשנות. זהו היפוך מעניין המשמש דוגמה למאפיינים הייחודיים של סדרה זו (ניתן להניח כי למקור הסדרה, בערוץ 'התכלת' יש משמעות לא מבוטלת).

4.3.2 מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית"

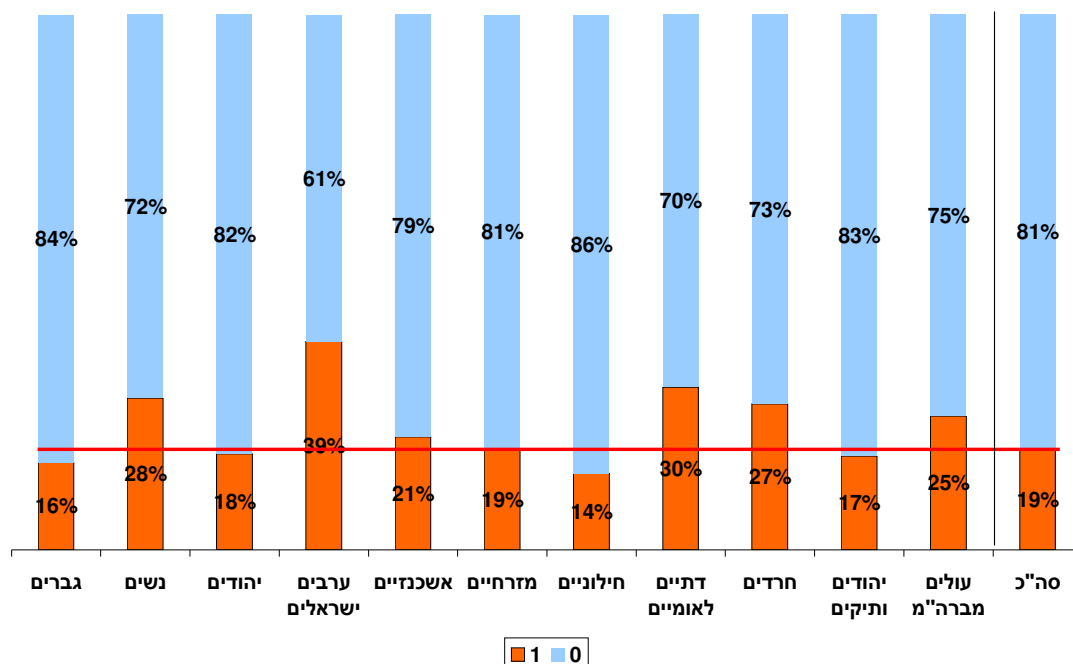
המונח "דלת אחורית" הוצע על ידי פרופסור גדי וולפספלד, בהתייחסות לנגישות של קבוצות פוליטיות חלשות למדיה (בעיקר התמודדות פוליטית)¹⁷. וולפספלד מוצא כי קבוצות חלשות מצליחות להיכנס למדיה "בדלת האחורית", באמצעות אימוץ התנהגות חריגה. קבוצות הרוב נכנסות למדיה בדלת הראשית, בהתנהגות נורמטיבית. במחקר הנוכחי ביקשנו לבדוק את מאפייני ההופעה של חברי קבוצות מיעוט, באמצעות קיבוץ מאפייני כניסה בדלת אחורית. המדד מכיל מאפייני התנהגות חריגים: אלימות, פרובוקטיביות (בהופעה, בביטוי או בהתנהגות) ורגשנות. בשל אופן ההתפלגות של המדד יצרנו מדד דיכוטומי בין 0 ל-1. 0 משמעותו שהדמות לא אופיינה באף אחד מהמשתנים כמשתמשת בפרקטיקות של "דלת אחורית" לעומת 1 – שימוש בפרקטיקה כזו לפחות בממד אחד. בהתאם לתאוריה של וולפספלד, ניתן לשער כי המדד יראה שהשימוש בפרקטיקות של "כניסה בדלת אחורית" אופייני יותר לדמויות השייכות לקבוצות מיעוט.

4.3.2.1 התפלגות מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" במהדורות החדשות:

אחוז מצטבר	אחוז	שכיחות	
81.2	81.2	931	.00
96.6	15.4	177	1.00
98.7	2.1	24	2.00
99.6	.9	10	3.00
100.0	.4	5	4.00
	100.0	1147	סה"כ

¹⁷ Gadi Wolfsfeld, *Media and Political Conflict: News From the Middle East* Cambridge, U.K.: Cambridge University Press. P. 1

גרף 20: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" במהדורות החדשות

מהגרף עולה כי שיעורים גבוהים יותר מהדמויות במהדורות החדשות בקבוצות המיעוט: נשים, ערבים, דתיים לאומיים, חרדים ועולים מברה"מ לשעבר השתמשו בפרקטיקה של דלת אחורית בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות. לא נמצא הבדל משמעותי בין מזרחים ואשכנזים.

טבלה 7: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" במהדורות החדשות לפי השתייכות

לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם

דלת אחורית	2004-5				2003			
	1.00		.00		1.00		.00	
	%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות
גברים	16.3%	148	83.7%	759	14.2%	330	85.8%	1988
נשים	28.3%	68	71.7%	172	20.1%	108	79.9%	429
יהודים	17.9%	197	82.1%	902	14.4%	393	85.6%	2336
ערבים ישראלים	38.9%	14	61.1%	22	34.0%	32	66.0%	62
אשכנזים	21.1%	34	78.9%	127	11.7%	156	88.3%	1176
מזרחים	18.8%	24	81.3%	104	16.9%	134	83.1%	660
חילוניים	14.3%	117	85.7%	704	12.5%	287	87.5%	2016
דתיים לאומיים	30.4%	34	69.6%*	78	21.6%	44	78.4%	160
חרדים	27.3%	12	72.7%	32	26.8%	15	73.2%	41
יהודים ותיקים	17.5%	188	82.5%*	887	14.9%	418	85.1%	2388
עולים מברה"מ לשעבר	25.0%	6	75.0%	18	30.5%	18	69.5%	41
שכיחות		216		931		438		2439

2004-5				2003				דלת אחורית
1.00		.00		1.00		.00		
%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות	
18.8%		81.2%		15.2%		84.8%		אחוז

מהטבלה עולה כי שיעור הדמויות שעשו שימוש בפרקטיקות של "דלת אחורית" דומים, בהשוואה בין השנים. בקרב נשים, יהודים, אשכנזים ובקרב דתיים לאומיים חלה עלייה בשיעור הדמויות שעשו שימוש בפרקטיקות אלו.

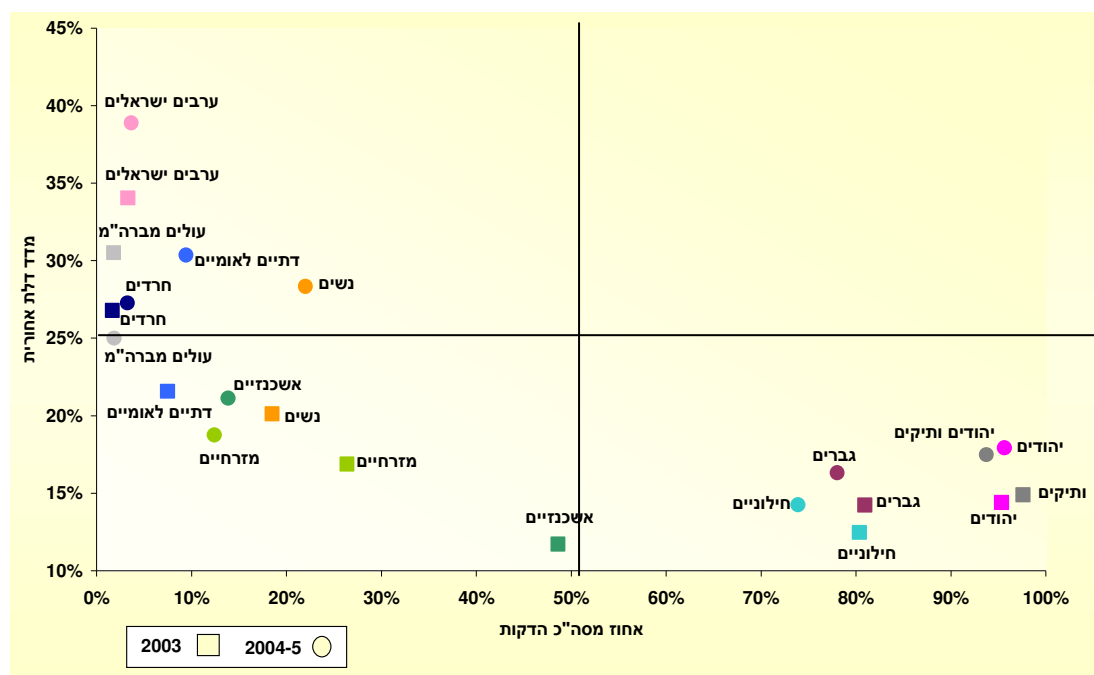
נתוני המדד המשווים את תפקוד המשדרים בין השנים נמצאים בנספח. נציין כי במהדורות החדשות של ערוץ 10, נמצאה עלייה בשיעורי המשתמשים בפרקטיקות של "דלת אחורית" דווקא בקרב הקבוצות הדומיננטיות ובקרב נשים. שיעור הנשים המשתמשות בפרקטיקות "דלת אחורית" עומד על 28% לעומת 18% בשנת 2003, בקרב היהודים 18% לעומת 13% במחקר קודם, ו- 17% יהודים ותיקים במחקר הנוכחי לעומת 14% במחקר קודם.

כאמור, בניתוח נתוני מדד הסטטוס ומדד מאפייני הכניסה בדלת אחורית, ביקשנו לחבר (ויזואלית) בין סטטוס הדמויות לבין משך הצגתן. ניסינו לזהות דפוסים בהצגת קבוצות, הן מבחינת זמן המסך המוקצה להן והן מבחינת האינפורמציה שנמסרת לצופים בזמן הזה. כך ניתן לתאר בצורה ממצה יותר את איכות הייצוג, ולהשוות אספקט זה בין קבוצות הרוב ולבין קבוצות המיעוט.

הגרפים הבאים מציגים תמונה משלימה של איכות אופן ההצגה של הקבוצה ונראות הקבוצה, כלומר משך הזמן שהוקדש לה (סה"כ דקות מתוך כלל המדגם). הגרף מאפשר השוואה בין קבוצות ובין נתוני מחקר זה לנתוני המחקר הקודם.

גרף 21: נראות ואיכות - מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ואחוז הדקות מזמן השידור

במהדורות החדשות – השוואה לאורך זמן

לניתוח מדד מאפייני הכניסה ב"דלת אחורית" הוספנו את ממד הנראות, כלומר משך הזמן שבו הופיעה כל קבוצה על המסך. גרף 21 מתאר את משך הזמן בו הופיעה כל קבוצה (אחוז מסך הדקות בז'אנר) ואת האחוז מחברי הקבוצה שלהם מאפייני כניסה ב"דלת אחורית", בהשוואה בין השנים.

הגרף מתאר על ציר ה-X את אחוז הדקות שקיבלה כל קבוצה מסך כל הדקות שנדגמו בז'אנר,

ובציר ה-Y את אחוז הדמויות שקיבלו ערך 1 במדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית".

מהגרף עולה כי שיעורי הדמויות מתוך הקבוצות הדומיננטיות המשתמשות בפרקטיקות של כניסה ב"דלת אחורית", נמוך יותר, כן שהנראות של קבוצות אלו גבוהה בהשוואה לקבוצות המיעוט. הקבוצות הדומיננטיות מרוכזות ברבעון הימני התחתון, כלומר הן נהנות מנראות גבוהה ואי שימוש בפרקטיקות של "דלת אחורית", בעוד מרבית קבוצות המיעוט מרוכזות בחצי השמאלי של הגרף, כלומר סובלות מנראות נמוכה. עוד עולה מהגרף כי שיעורי הערבים הדתיים לאומיים והנשים שהשתמשו בפרקטיקות של "דלת אחורית" גבוהים יותר.

ניתן לראות כי לא ניכר שינוי משמעותי בשיעור השימוש בפרקטיקות של כניסה ב"דלת אחורית" ובאחוז הנראות בקבוצות הדומיננטיות בין המחקר הנוכחי למחקר הקודם. בקרב הנשים, דתיים לאומיים וערבים, חלה עלייה ניכרת ובקרב העולים חלה ירידה בשימוש בפרקטיקות של כניסה ב"דלת אחורית".

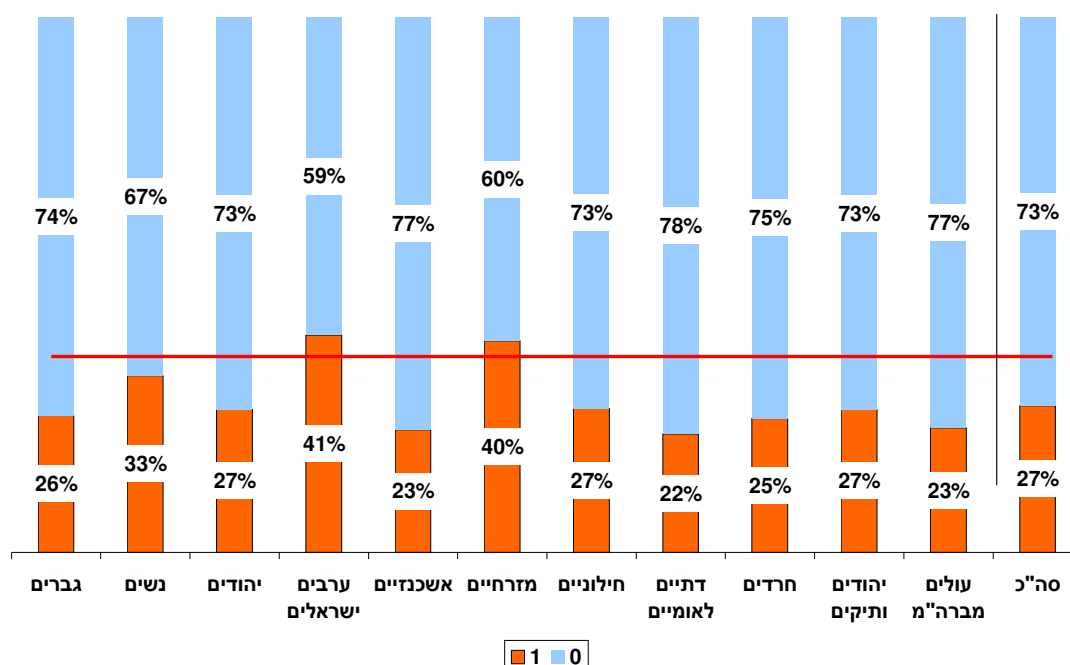
התפלגות מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות אקטואליה

4.3.2.2

ותחקיר :

אחוז מצטבר	אחוז	שכיחות	
72.6	72.6	677	0.00
89.4	16.7	156	1.00
95.7	6.3	59	2.00
99.2	3.5	33	3.00
99.9	0.6	6	4.00
100.0	0.1	1	5.00
	100.0	932	סה"כ

גרף 22: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות אקטואליה ותחקיר

גם בתכניות האקטואליה והתחקיר עולה כי שיעורים גבוהים יותר מהדמויות בקבוצות המיעוט השתמשו בפרקטיקה של כניסה בדלת אחורית לתקשורת אולם הקבוצות שונות: לקבוצות הנשים והערבים הצטרפו המזרחים ואילו לא נמצאו הבדלים בשסע הדת ובשסע הוותק.

טבלה 8: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות אקטואליה ותחקיר לפי

השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם

2004-5				2003				דלת אחורית
1.00		.00		1.00		.00		
%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות	%	שכיחות	
25.6%	183	74.4%	531	16.1%	88	83.9%	459	גברים
33.0%	72	67.0%*	146	25.0%	42	75.0%	126	נשים
26.7%	232	73.3%	636	17.8%	120	82.2%	554	יהודים
40.6%	13	59.4%	19	29.6%	8	70.4%	19	ערבים ישראלים
22.9%	22	77.1%	74	17.3%	57	82.7%	273	אשכנזים
39.5%	34	60.5%	52	17.1%	26	82.9%	126	מזרחים
26.9%	165	73.1%	449	18.0%	109	82.0%	498	חילונים
22.1%	19	77.9%	67	17.9%	7	82.1%	32	דתיים לאומיים
25.0%	6	75.0%	18					חרדים
26.7%	223	73.3%	612	17.7%	116	82.3%	540	יהודים ותיקים
23.3%	10	76.7%	33	18.2%	4	81.8%	18	עולים מברה"מ לשעבר
	255		677		133		600	שכיחות
27.4%		72.6%		18.1%		81.9%		אחוז

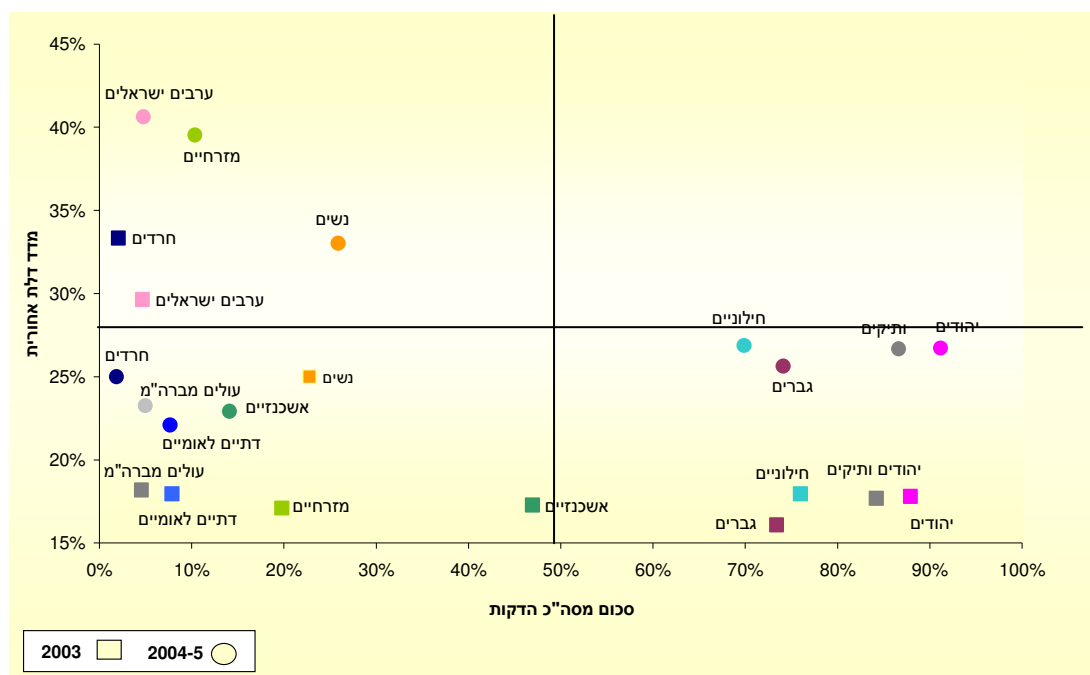
* מצוין הבדל מובהק ברמת בטחון של 90%.

מהטבלה עולה כי בקרב נשים, יהודים, אשכנזים ובקרב דתיים לאומיים חלה עלייה בשיעור הדמויות שעשו שימוש בפרקטיקות אלו בהשוואה ל-2003.

נתוני המדד המשווים את תפקוד המשדרים בין השנים נמצאים בנספח. לא חלו שינויים משמעותיים במדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בקרב הקבוצות השונות בתכניות האקטואליה והתחקיר של חברת החדשות. בערוץ 10, עולה כי חלה ירידה במדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בכל הקבוצות בהשוואה ל-2003.

בערוץ 2 חלה עליה בקרב הקבוצות הדומיננטיות: גברים, יהודים, חילונים וותיקים.

גרף 23: נראות ואיכות - מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ואחוז הדקות מזמן השידור
בתכניות אקטואליה ותחקיר – השוואה לאורך זמן

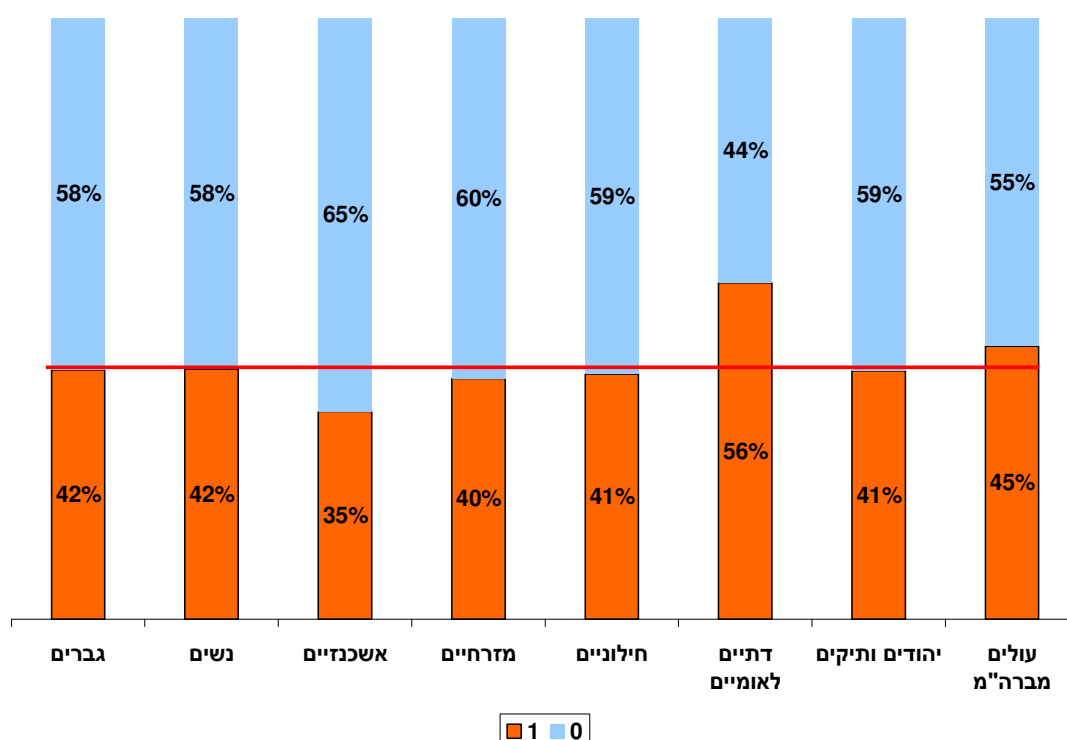
גרף 23 מתאר את משך הזמן שבו הופיעה כל קבוצה (אחוז מסך הדקות בז'אנר) ואת האחוז מחברי הקבוצה שלהם מאפייני כניסה בדלת אחורית, בהשוואה בין השנים. ניתן לומר כי ייצוג הקבוצה איכותי יותר כאשר היא ממוקמת ברבעון הימני התחתון. מהגרף עולה כי שיעור הדמויות מתוך הקבוצות הדומיננטיות המשתמשות בפרקטיקות של דלת אחורית נמוכים יותר וכן שהנראות של קבוצות אלו גבוהה בהשוואה לקבוצות המיעוט. הקבוצות הדומיננטיות מרוכזות ברבעון הימני התחתון, כלומר הן נהנות מנראות גבוהה ואי שימוש בפרקטיקות של דלת אחורית, בעוד מרבית קבוצות המיעוט מרוכזות בחצי השמאלי של הגרף, כלומר סובלות מנראות נמוכה. עוד עולה מהגרף כי שיעורי הערבים, הנשים והמזרחים בתכניות האקטואליה שהשתמשו בפרקטיקות של כניסה בדלת אחורית גבוהים יותר בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות וכן בהשוואה ל-2003. נציין כי שיעורי העולים, הדתיים לאומיים והחרדים שהשתמשו בפרקטיקות של "כניסה בדלת אחורית" דומים לאלו של יהודים, חילונים וותיקים. ניתן לראות כי במרבית הקבוצות חלה עלייה בשיעורי מדד דלת אחורית.

4.3.2.3 התפלגות מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות בידור ואירוח:

4.3.2.3

אחוז מצטבר	אחוז	שכיחות	
58.4	58.4	985	0.00
80.4	22.0	371	1.00
91.2	10.8	182	2.00
97.2	6.0	102	3.00
99.7	2.5	42	4.00
100.0	0.3	5	5.00
	100.0	1,687	סה"כ

גרף 24: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות בידור ואירוח

ניכר כי בתכניות הבידור והאירוח השימוש בפרקטיקות של "כניסה דלת אחורית" נפוץ יותר בכל הקבוצות (כ-40%) והפער בין השימוש בפרקטיקות אלו בקבוצות השונות מצטמצם. ניכר כי בקרב דתיים לאומיים שיעור הדמויות במדד גבוה יותר. הסבר אפשרי לכך הוא אופן הצגתן בתכנית 'ארץ נהדרת', אשר הופיעה במדגם מספר פעמים. תכניות הסטירה הן באופיין מוקצנות ומבליטות תכונות יוצאות דופן וחריגות. משום כך, הופעה חוזרת של קבוצה בתכניות סטירה תביא לשיעור גבוה יותר של שימוש במאפיינים של דלת אחורית.

טבלה 9: שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות הבידור והאירוח לפי

השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם

2004-5				2003				
1.00		.00		1.00		.00		
אחוז	שכיחות	אחוז	שכיחות	אחוז	שכיחות	אחוז	שכיחות	
41.5%	410	58.5%	577	17.9%	44	82.1%	202	גברים
41.6%	285	58.4%	400	32.0%	74	68.0%	157	נשים
34.6%	55	65.4%	104	16.8%	40	83.2%	198	אשכנזים
40.1%	93	59.9%	139	33.1%	52	66.9%	105	מזרחים
40.8%	566	59.2%	821	24.3%	103	75.7%	321	חילונים
56.0%	42	44.0%	33	15.4%	2	84.6%	11	דתיים לאומיים
						100.0%	3	חרדים
41.4%	648	58.6%	919	24.1%	110	75.9%	346	יהודים ותיקים
45.5%	15	54.5%	18	50.0%	1	50.0%	1	עולים מברח"מ לשעבר
	702		985		118		845	שכיחות
41.6%		58.4%		12.3%		87.7%		סה"כ

חלה עליה במדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" באופן כללי בתכניות הבידור והאירוח. יש לציין כי בשנת 2003 הוצאו מהמחקר הכמותי תכניות הסטירה (והן נותחו במסגרת מחקר איכותני בלבד). בכך ניתן להסביר את העלייה במדד מאפייני הכניסה בדלת אחורית בז'אנר זה.

והחוקרות מוצאות חזרה על אותו הדפוס. גב' נריה בן שחר מוצאת מגמה שונה בייצוג נשים, בסדרה 'לתפוס את השמים'. הנשים בסדרה, חילוניות ודתיות, מופיעות כחזקות ואקטיביות, לעומת הגברים המבולבלים והחלשים.

4.3.3 אנונימיות

שמה של הדמות היא הביטוי הראשוני להיותה סובייקט. במילים אחרות, אם שמך אינו מוזכר אתה לא קיים למעשה.

האנונימיות נבדקה בתכניות האקטואליה והתחקיר ובמהדורות החדשות. מרבית הדמויות אינן אנונימיות, נמצא כי כמעט כל המרואיינים, כ- 80% מוצגים על ידי המנחה או בכתובית. אולם עדיין ניכר כי ישנן קבוצות מיעוט שבהן שיעור הדמויות האנונימיות גבוה יותר.

בקרב הדמויות הנשיות **במהדורות החדשות** נמצא שיעור גבוה של דמויות אנונימיות בהשוואה לגברים (8% לעומת 4%, בהתאמה). נציין כי במחקר הקודם נמצא הבדל במשתנה זה בין עולים לוותיקים במהדורות החדשות (10% בקרב העולים לעומת 2% בלבד בקרב ותיקים). השנה לא נותר הפער בהיבט זה בשסע.

כמו במהדורות החדשות גם **בתכניות האקטואליה והתחקיר** מרבית הדמויות אינן אנונימיות (מעל 80%). עם זאת בחלק מהשסעים ניכר הפער בין הקבוצות, כ- 12% מהדמויות המזרחיות היו אנונימיות לעומת 1% בלבד בקרב דמויות אשכנזיות. ביתר הקבוצות לא נמצאו הבדלים מובהקים. דווקא בהשוואה בין יהודים לערבים לא נמצא דפוס דומה, 16% מדמויות היהודים היו אנונימיות לעומת 12% בקרב דמויות של ערביי ישראל.

בנקודה זו מעניין להתייחס לניתוחה של גב' נריה בן שחר בנוגע לדמויות הערבים (פלשתינים בשטחים) בסדרת הדרמה 'לתפוס את השמים'. לדעתה הסדרה מציעה מבט ביקורתי על היחס הישראלי כלפי הפלשתינים דווקא דרך הדגשת האנונימיות של קבוצה זו. באירוע אחד מופיעים הערבים כגוש אחד של אנשים חסרי זהות המנסים להגיע לעבודתם ובמקרה אחר מתוארת השפלתו של פלשתיני, על ידי מתנחלים. לדמות זו יש פנים אך אין שם. החוקרת מתארת את הערבים בסדרה כ"אחר המוחלט", כמי שנמצא מחוץ למעגל. ניתוח דומה ניתן למצוא בדוח המחקר הקודם, בניתוחם של דר' ענת פירסט ודר' אלי אברהם, ביחס לתכנית 'ארץ נהדרת' (השייכת, כמובן, לז'אנר אחר).

4.3.4 תפקיד באייטם

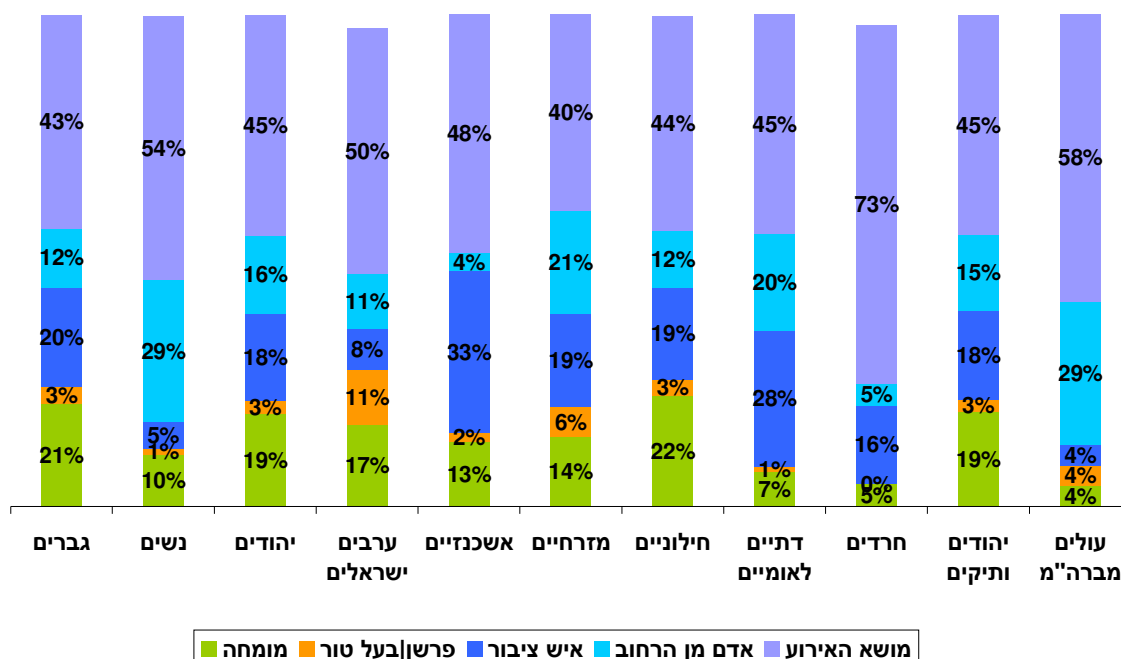
אחת הטכניקות להפוך את הבדלי הכוח בין הקבוצות ל"טבעיים" היא דרך מתן תפקיד של פרשנים ומומחים לחברי קבוצות הרוב. לכן בדקנו אילו דמויות מופיעות כמומחים או כפרשנים ואילו דמויות מופיעות כ"אנשים מן הרחוב". כזכור, משתנה זה ממהווה חלק מממד הסטטוס. ראינו חשיבות בהצגה מפורטת של התפקידים שמילאו חברי קבוצות שונות באייטמים שכן אנו משערים שנושא זה תלוי פעמים רבות בשיקול הדעת של מערכות התכניות. תשומת לב לנושא ומאמץ ממוקד עשויים ליצור גיוון בהזמנת משתתפים מקבוצות מיעוט לתפקידים שונות. במרבית הז'אנרים, הדמויות השייכות לקבוצות הדומיננטיות (גברים, יהודים, אשכנזים, חילונים, ותיקים) מופיעות בשיעורים גבוהים יותר בתפקיד פרשן או מומחה בהשוואה לקבוצות המיעוט.

ואילו קבוצות מיעוט (מזרחים, דתיים/חרדים, עולים, נשים וערבים) מופיעות בשיעורים גבוהים בתפקיד "אדם מן הרחוב" או "מושא האירוע" בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות.

בדומה, במהדורות החדשות קיימת בולטות של גברים וחילונים בתפקידי פרשן ומומחה כאשר הגברים בולטים גם כאנשי ציבור, בעוד הנשים בולטות בתפקיד "אדם מן הרחוב" ומושא האירוע ולדתיים הלאומיים בולטות בתפקיד אדם מהרחוב ואיש ציבור.

מהשוואה שנערכה בין מזרחים לאשכנזים עולה כי מזרחים בולטים בתפקיד אדם מהרחוב (21%), לעומת 4% בלבד בקרב האשכנזים) בעוד האשכנזים בולטים כאנשי ציבור (33%, לעומת 19% בקרב המזרחים).

גרף 26 : תפקיד באיטם במהדורות חדשות

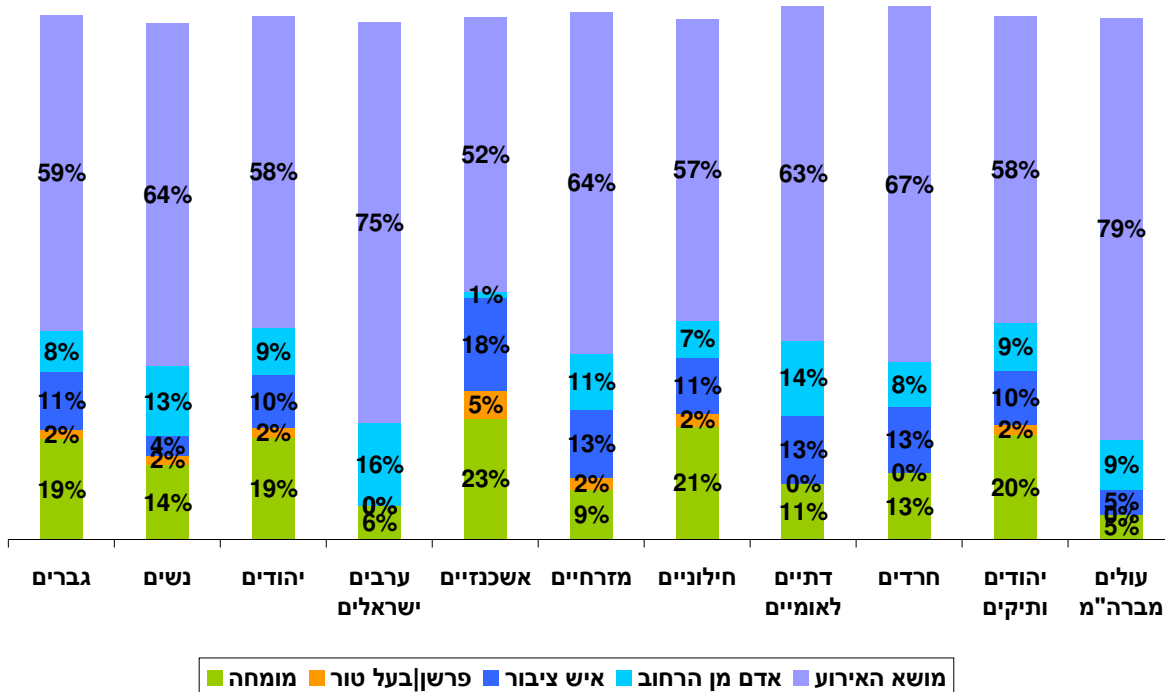

בתכניות אקטואליה ותחקיר 75% מהערבים הישראלים שהוצגו היוו "מושא האירוע" לעומת 58% מהיהודים. 6% מהערבים מופיעים כמומחים בהשוואה ל- 19% בקרב היהודים. כך גם בקרב העולים 5% מהם מופיעים כמומחים לעומת 20% בקרב הותיקים.

ניכר גם שיעור מעט גבוה יותר של "אדם מן הרחוב" בקרב דתיים לאומיים- 14% בהשוואה ל- 7% ו- 8% בקרב חילונים וחרדים, שיעורים גבוהים יותר בקרב חילונים הם מומחים- 21% בהשוואה לדתיים ולחרדים (11% ו- 13% בהתאמה).

נשים מופיעות בשיעורים גבוהים יותר כ"אדם מהרחוב" (13% בהשוואה ל- 8% בקרב גברים). לעומת זאת שיעור אנשי הציבור בקרב הדמויות הגבריות גבוה יותר (11%) בהשוואה לשיעור הדמויות הנשיות (4% בלבד). בנוסף ישנה אינדיקציה ליתרון של הגברים המופיעים יותר כמומחים (19% בהשוואה ל- 14% בקרב הנשים).

גרף 27: תפקיד באייטס בתכניות אקטואליה ותחקיר

4.3.5 תפקיד בארגון

התפקיד שממלאות הדמות בארגון (בז'אנר הדרמה) מעיד על מיקומה במערכת יחסי הכוח. בכלל הז'אנר נמצא כי 34% מהדמויות היו בתפקידי ניהול וכ- 29% מהן מילאו תפקידי כפיף. לכ- 40% מהדמויות לא הייתה התייחסות באשר למיקומן בארגון. נמצא הבדל בין הגברים לנשים המגלמים תפקידי ניהול. 49% מהגברים מילאו תפקידי ניהול לעומת כ- 15% בלבד מהנשים.

הבדל נוסף נמצא בין האשכנזים למזרחים, אך שלא כמו במחקר הקודם מצאנו כי שיעור הדמויות המזוהות כמזרחיות שהן מנהלות גבוה בהשוואה לשיעור הדמויות המזוהות כאשכנזיות שהן מנהלות (54% מזרחים לעומת 28% מהאשכנזים), בקרב האשכנזים לשיעור גבוה מהדמויות המזוהות לא הייתה התייחסות למיקומן בארגון.

4.3.6 יחס המנחה

באופן התייחסותם לדמויות שונות יכולים המנחים והכתבים ליצור אמפטיה, ביקורתיות או סלידה מהדמות. כך עשויות דמויות מקבוצות שונות לזכות ליחס שונה מצד המנחה, דבר המביע את יחסי הכוח בין הקבוצה שאותה מייצג המנחה לקבוצת הדמות.

בדומה למחקר הקודם נמצא כי בתכניות הבידור והאירוח ובתכניות האקטואליה והתחקיר הייתה נטייה לפרגן לנשים לעומת גברים (באקטואליה- 12% מול 7%, בבידור 20% מול 16%). מזרחים זכו ליחס אמפטי יותר מאשכנזים (17% מול 11% בבידור ו- 14% מול 6% באקטואליה).

בתכניות **האקטואליה והתחקיר** יחס המנחה אל 46% מהדמויות היה ניטרלי. בתכניות **הבידור** והאירוח התייחסות המנחה הייתה ניטרלית ל-18%, מפרגנת ל-18% ואמפטי ל-17%. בתכניות הבידור והאירוח נמצא כי מנחים נוקטים בגישה ביקורתית מול דמויות דתיות לאומיות לעומת דמויות חילוניות (19% דתיים לאומיים לעומת 5% בקרב חילונים). יתר הקבוצות קטנות מדי כדי להסיק מסקנות סטטיסטיות.

במהדורות החדשות לרוב הדמויות (75%) המנחים מתייחסים באופן ניטרלי. נמצא כי המנחים נוטים להיות אמפטיים יותר כלפי נשים (9% מול 3% בקרב הגברים).

4.3.7 שליטת הדמות בגורלה

כחלק ממאפייני הדמויות נבחנה התנהגות הדמות מבחינת השליטה על גורלה כלומר היותה אקטיבית ויוזמת לעומת פסיבית ונשלטת כפי שהיא מוצגת באיטם. נצפה כי הקבוצות הדומיננטיות ייוצגו על ידי דמויות אקטיביות השולטות בגורלן, לעומת הקבוצות החלשות שיייוצגו על ידי דמויות פסיביות.

באופן כללי מרבית הדמויות מוצגות כשולטות בגורלן וכאקטיביות (מעל ל-60% בכל הז'אנרים). **במהדורות החדשות** נמצא כי דמויות מקבוצות המיעוט מוצגות כפסיביות ודמויות הנמנות על הקבוצות הדומיננטיות מוצגות יותר כשולטות בגורלן. לדוגמה: כ-68% מהיהודים הוצגו כשולטים בגורלם לעומת 50% מהערבים.

בתכניות האקטואליה נמצאו ממצאים דומים לאלו שבמהדורות החדשות. כ-70% מהיהודים הוצגו כשולטים בגורלם לעומת 59% מהערבים. הבדלים דומים נמצאו בהשוואת הדמויות לפי מוצאן (85% בקרב אשכנזים לעומת 64% בקרב המזרחים), דתיותן (שיעור הדתיים הלאומיים עומד על 81% לעומת 73% בקרב החילונים) ומינן (71% גברים לעומת 56% נשים).

לא מצאנו הבדלים בין הקבוצות השונות **בתכניות הבידור**. בין 60% ל-70% מכל הדמויות בכל הקבוצות, ללא הבדל מובהק ביניהן, הופיעו כשולטות בגורלן.

בתכניות הדרמה בדומה לאקטואליה ותחקיר, נמצא כי גברים שלטו יותר בגורלם לעומת נשים (74% ו-68%, בהתאמה).

מעניין לציין, בהקשר זה, את ניתוחן של דר' נלי אליאס ודר' אורלי סוקר בנושא השסע עולים-ותיקים בתכנית המציאות 'השגריר'. החוקרות מתארות את דמותה של מהרטה הפסיבית, המצייתת לכללי הקבוצה הדומיננטית. דפנה, המשתתפת השנייה שהיא עולה חדשה, הוצגה כדמות אקטיבית, המסרבת לקבל על עצמה את הגדרת הישראליות ההגמונית. השופטים בוחרים להדיח את דפנה ולחזק בכך את הדימוי הפסיבי של העולה, כמי שמצופה ממנו להכפיף את עצמו להגדרות הזהות של הרוב.

נִיתָנוּם תּוֹכֵן אִיכָתְנִי

צ"י אמל ע"מאל. אונ'ברסיטת תל-אביב

ע"י רבקה נריה בן שחר. האונ'ברסיטה העברית והמכללה

האקדמית ספ"י

צ"י נלי אליאס. אונ'ברסיטת בן עזריאל

ע"י אורלי סוקר. המכללה האקדמית ספ"י

5 סינדרום השוויון המדומה ועורמת ההדרה התרבותית: הערבים

בתכניות מציאות ישראליות / ד"ר אמל ג'מאל, אוניברסיטת תל

אביב

בשנים האחרונות אנו עדים לעלייה מסיבית במספר המחקרים הבוחנים את מיקומם של האזרחים הערבים בתקשורת העברית בישראל. מחקרים אלה מאוחדים במסקנה הפשוטה שהחברה הערבית בישראל מודרת כמעט לחלוטין מסדר היום התקשורתי הישראלי. אזרחים ערבים זוכים לנתח קטן מאוד, אם בכלל, מזמן השידור בתכניות טלוויזיה ורדיו ומדפי העיתונים העבריים. תופעת ההדרה בולטת ביותר בטלוויזיה. האזרחים הערבים אינם מופיעים במרבית השעות של שידורי זמן השיא²⁰. במקומות שבהם הערבים אכן מופיעים מעל מרקעי הטלוויזיה, בעיקר בחדשות, הם מוצגים באור שלילי. אם כן, שוליותם של הערבים טומנת בחובה הדרה כפולה. הם מודרים מעל מרקעי הטלוויזיה בדרך כלל, ובמקומות שהם מופיעים הם מוצגים במסגרת סטיראוטיפית טיפוסית הטומנת בחובה יחסי כפיפות תרבותית וחברתית. הצגתם השלילית מזינה את הדעות הקדומות הקיימות כלפיהם בחברה הישראלית היהודית. מסקנות מחקריות אלה מאוששות במחקרי התוכן הכמותיים של הרשות השנייה שהראו שעל אף השאיפה לגיוון תרבותי בלוח של שידורי הערוצים המסחריים, בכל זאת, האזרחים הערבים אינם זוכים לייצוג הולם בטלוויזיה²¹. עד עכשיו הערבים מודרים כמעט לחלוטין מתכניות אירוח, מסדרות ומסרטים ומוצגים באור שלילי בחדשות.

נוסף על השאלה איך הערבים אזרחי מדינת ישראל מיוצגים בתכניות טלוויזיה במקומות שבהם הם אכן מופיעים, עולה השאלה מהם המנגנונים ואמצעי ההדרה המופעלים עליהם, וכיצד מנגנונים ואמצעים אלה קשורים למערכת היחסים בין הרוב היהודי הדומיננטי בישראל לבין המיעוט הערבי? על אף הערך הרב של מחקרים כמותיים המלמדים על כמות הייצוג של החברה הערבית בסדר היום התקשורתי, מחקרים אלה אין בהם כדי ללמד אותנו על צורות הייצוג השונות של המשתתפים הערבים, ולא על מנגנוני ההדרה שלהם. מחקרים כמותיים מספקים תמונת מצב תיאורית של מה שקיים ומה שנעדר. מחקרים מסוג זה אין בהם כדי להצביע על המודלים התרבותיים הדומיננטים בשיח התקשורתי בתכניות טלוויזיה ישראליות, והאופן שבו מודלים אלה מתייחסים לאזרחים הערבים. כדי להעמיק את הבנתנו למודלים אלה ולמידת הגיוון התרבותי בתכניות טלוויזיה בישראל, בעיקר בתכניות הזכות לנתח צופים גדול, קיים צורך לבחון את התכנים של תכניות כאלה באמצעות כלים איכותניים ואמינים ומדויקים. מחקר איכותני על תרבות הטלוויזיה בישראל הוא אמצעי חשוב להבנת דפוסי ייצוג של המיעוט הערבי בטלוויזיה המסחרית הפופולרית בישראל. במחקר שכזה אפשר ללמוד על דפוסי ההבניה של דמות הערבי

20 אלי אברהם, ענת פירסט ונועה אלפנט-לפער, הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא: מגוון תרבותי בשידורי ערוצי הטלוויזיה המסחריים בישראל (ירושלים: הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, 2004).

21 ראה נתונים כמותיים בדוח זה.

במרחב הציבורי הישראלי, על יחסי הכוח ויחסי הקרבה והריחוק הטמונים במערכת היחסים של בני הרוב ובני המיעוט המיוצגים בטלוויזיה ובמציאות החיצונית.

בחינת המודל התרבותי המאפיין את ייצוג הערבי בטלוויזיה המסחרית בישראל מחייבת הסתכלות מעמיקה בתכניות מרכזיות במרקע המושכות תשומת לב של ציבור צופים רחב יחסית. תכניות כאלה הן כלי חשוב בהבניית התודעה של ציבור הצופים, ובשיקוף המודל התרבותי המכונן את מערכות היחסים שבין הרוב היהודי למיעוט הערבי. פירוק הטקסט התקשורתי בתכניות טלוויזיה מאפשר עמידה על מנגנוני הכוח הפועלים בתכניות אלה וחשיפת האידיאולוגיה הדומיננטית בתוכן.²² הדבר נכון בהתבסס על ההנחה שהשדה התקשורתי הוא אתר שמוסדות, אידיאולוגיות וקבוצות חברתיות נאבקים בו על ההגדרות וההבניה של המציאות החברתית.²³ שדה זה מבטא יחסי כוח, ובה בעת מבנה אותם מחדש. בתוכו מתרחשות פעולות המשמעות, השיטור, הסימון ויצירת קווי התייחוס בין קטגוריות חברתיות שונות. הדבר נכון במיוחד בתכניות בידור המתמיימות להפוך את מרקע הטלוויזיה לחוויה מהמציאות, כפי שמקובל בתכניות מציאות. תכניות אלה מביאות לידי ביטוי שיח תקשורתי היוצר הכלאה בין הדמיון למציאות, ומטרתו לחדור לתודעת הצופים ולהשפיע על הבניית הטעם הציבורי.

מחמת קוצר היריעה אתמקד בניתוח של דפוסי הגיוון והייצוג התרבותיים באחת מתכניות המציאות המוכרות בערוץ 2, 'דרוש מנהיג', כתכנית שיש בה כדי לסייע בהבנת מנגנוני הכוח הפועלים בהבניית מערכת היחסים בין יהודים לערבים בתקשורת. בחירת תכנית זאת, אף שלא זכתה למדרוג גבוה יחסית לתכניות אחרות מ'אנר זה', באה על רקע העובדה שבניגוד לתכניות בידור ומציאות אחרות, תכנית זו אכן כללה משתתפת ערבייה אחת. עובדה זו עושה את התכנית לאחד הניסיונות המעטים לגיוון תרבותי בטלוויזיה המסחרית. מכאן היא נעשית לשדה מחקר המאפשר עמידה על המודל התרבותי השולט במערכות היחסים שבין הרוב היהודי למיעוט הערבי בתרבות הפופולארית בישראל. היפותזה מרכזית בעבודה זאת היא שהתכנית 'דרוש מנהיג' משופעת בכלים ובאמצעי עריכה הטומנים בחובם מנגנוני שליטה, הדרה, הזרה, כיתור והרחקה של ה"אחר" הערבי. מנגנונים אלה המוסווים בנרטיב-העל של התכנית זהים למנגנונים המאפיינים את מערכת היחסים הכללית בין הרוב הדומיננטי בישראל לבין המיעוט הערבי. היות שמנגנוני השליטה, ההדרה, ההזרה, הכיתור וההרחקה מוסווים בצורה מתוחכמת בנרטיב-העל של התכנית, חשיפתם מחייבת פירוק סיסטמתי של נרטיב-על זה ופענוח הצפנים המוחדרים לתוכו.

תהליך פיענוח הצפנים של תכניות המציאות 'דרוש מנהיג' תמחיש את התיזה שהטלוויזיה אינה מייצגת את המציאות כהשתקפות של המציאות כפי שהיא.²⁴ הטקסט הטלוויזיוני הוא לכל היותר חיקוי של המציאות בשאיפה לדמות אותה. להלן נראה שדימוי "המציאות" בטלוויזיה, במיוחד בתכניות "מציאות" הוא השתקפות אידיאולוגית של מושא ההפניה שלו – "המציאות". העניין

22 Raymond Williams, Television: Technology and Cultural Form (London: Routledge, 1990).

23 Todd Gitlin, The Whole World is Watching: Mass Media in the Making & Unmaking of the New Left, (Berkeley: University of California Press, 1980).

24 פייר בורדייה, על הטלוויזיה (ת"א: בבל, 2000).

קשור לעובדה שאת פעולת החיקוי עושים סוכנים חברתיים המצדדים בפרספקטיבה אידיאולוגית מסוימת, ופועלים מתוכה. נרטיב החיקוי הבא לידי ביטוי בתכניות דרמה ובעיקר מציאות מבוסס על מטפורה של שקיפות הרואה בעדשות המצלמה חלון שדרכו רואים את העולם.²⁵ היות שהחלון יכול להפיץ למרחקים את מה שאנחנו רואים דרכו, הוא עושה את הדימוי לחשוב יותר ממושא ההפניה המקורי שלו. מכאן מתפתחת תעשייה שלמה של מניפולציה של דימויים, ובה הדימוי חזק בהרבה יותר ממושא הדימוי שלו, שהופך לשולי או לא חשוב. מניפולציות הדימויים חזקה במיוחד בתכניות מציאות כפי שרשומה זו תמחיש. תכניות מסוג זה משתקות תפיסה מסוימת של המציאות לתוך מרקע הטלוויזיה, כדי להשרות אווירה של אמת דרמטית שהצופים הם חלק ממנה. תכניות אלה, כמו 'דרוש מנהיג', יוצרות שדה התרחשויות המוצג כחלק מהמציאות היומית. במקרה של 'דרוש מנהיג' מתקיימת בתכנית תחרות "הוגנת" בין מתמודדים שונים על הזכייה בסכום כסף ליישום מטרה חברתית. עצם עטיפת התחרות על סכום הכסף במסגרת יישום מיזם חברתי יש בה כדי להסוות את ההיבטים האישיים ואת תפיסת העולם הכלכלית הניאו-ליברלית הדומיננטית בתכנית. כבר מתחילת התכנית ולכל אורכה אפשר לראות את הדפוסים של שעתוק יחסי הכוח לתוך נרטיב העל שלה באמצעות אימוץ שיחים דומיננטיים בחברה הישראלית. על רקע זה דימוי התחרות ההוגנת הופך להיות מעין חיקוי "אמיתי" של המציאות שההגינות נעשית בה לערך מרכזי שאמור לבסס את הלגיטימציה של התכנית בתודעה הקולקטיבית של הצופים. בהקשר זה חשוב לציין שאף שמדובר בתכנית מציאות המתיימרת להיות אקטואלית וחיה, התכנית עוברת עריכה מסיבית על פי שיקול הדעת והמטרות של המפיקים. עובדה זו שאיננה בולטת בשעת שידור התכנית, ממלאת תפקיד מרכזי בהבניית נרטיב-העל שלה. בכך מוחדרת האידיאולוגיה הדומיננטית אל הטקסט התקשורתי, ומובנית לתוכו בצורה מוסתרת.

היות שמטרת רשימה זו מוגבלת לבחינת מורכבותו ושנינותו של המודל התרבותי המאפיין את מערכת היחסים שבין המשתתפים היהודים והמשתתפת הערבייה, ההתייחסות למאפיינים כלליים של תכניות מציאות תהיה צנועה ביותר. כדי לעמוד על מורכבות ההצפנה האידיאולוגית של היחס אל המשתתפת הערבייה ב'דרוש מנהיג', יש צורך לפתוח בניתוח המיתוס המרכזי המאפיין את התכנית, והוא מיתוס שוויון ההזדמנויות והתחרות ההוגנת. מיתוס זה מאפיין את תפיסת העולם הניאו-ליברלית ומודגש במיוחד על ידה. מיתוס זה מובנה מתחילת הדרך באמצעות כלים טכניים, כמו חלוקת זמן התכנית בין השחקנים השונים, ובאמצעות כלים נרטיביים כמו בחירת הקטעים המציגים את השחקנים השונים המתבטאים או פועלים בשלב כזה או אחר של התחרות. כמו כן, מיתוס השוויון והתחרות ההוגנת מודגש באמצעות כלים מבניים, ומתבטא בעובדה שכל המועמדים עברו סדרת מבחנים, והוכיחו את עצמם כבעלי פוטנציאל מנהיגותי גבוהה, מתוך ההנחה שנתוני הפתיחה והתנאים הסביבתיים שלהם שווים. בהקשר זה המועמדת הערבייה מוצגת כשווה לכולם מבחינת כשרונותיה, השכלתה ויכולותיה. היא חלק ממכלול שאמנם מורכב מפרטים המתחרים ביניהם, אך מכלול זה הוא מעין נבחרת לאומית המייצגת חזון אומתי חשוב. חזון זה מודגש באמצעות הקדימון לתכנית הממסגר את התחרות, וצובע אותה בצבעים לאומיים, באמצעות המיזם הלאומי של החמישה מיליון. בכך נטמעת המועמדת הערבייה בתוך מסגרת תחרות לאומית, כאילו הייתה שווה ודומה לכל מועמד ומועמדת זולתה. לפי זה,

25 John Fiske, *Television Culture* (London: Routledge, 1987).

עביר נעשית לשותף שווה במיזם לאומי ישראלי המשווק במסגרת הדימוי הליברלי המובנה של החברה הישראלית.

מיתוס שוויון ההזדמנויות והתחרות ההוגנת המוצפן בנרטיב-העל של התכנית מייצג תפיסת עולם ליברלית ואינדיבידואליסטית המודגשת באמצעות היכולות הדומות של המתחרים השונים, והנייטרליות של ההפקה בתחרות. כל המשתתפים מוצגים כמצליחנים ברמה האישית, כבעלי יכולת מנהיגות מפותחת, ובעלי ביטחון עצמי גבוה. גם המשתתפת הערבייה מוצגת כדומה בתכונותיה האישיות לכל השאר, על אף שונותה הלאומית, התרבותית והלשונית. עביר מנצרת היא בחורה צעירה, מודרנית, משכילה, נאורה ורבת אמביציות אישיות. לאורך שש התכניות הראשונות, עביר מוצגת מהפריזמה של היותה ערבייה טובה המוכנה לשחק לפי כללי המשחק שקבעה הסביבה החברתית הדומיננטית שלה. עד שלב המשבר של ההמנון לקראת סוף התחרות, מרבית המתמודדים מפרגנים למשתתפת הערבייה, סומכים עליה ובוחרים בה כפרטנרית למשימות שונות. הניגוד בין עביר, "הערבייה הטובה", לבין ערבים אחרים משקף את החלוקה הקיימת בציבור הישראלי בין ערבים "טובים" המתנהגים על פי הציפיות של החברה היהודית, לבין ערבים "רעים" שאינם מוכנים לקבל את השילוב המניפולטיבי בין הזכויות הלאומיות של הרוב היהודי לבין ההגמוניה של רוב זה על כל מרחבי המחיה של החברה בישראל. ניגוד זה מקועקע ברגע שעביר עוברת ממחנה אחד למשנהו בעיני צוות השופטים בתכנית.

הצגת המועמדת הערבייה בצורה שכזאת באה לדחוק לשוליים את שונותה הלאומית, התרבותית והלשונית כאילו מרכיבים אלה אינם רלוונטיים לתחרות. היא מקבלת מהמפיקים מיקום זהה לשאר המתמודדים וניתנת לה ההזדמנות להוכיח את עצמה כמנהיגה שיכולה באופן תיאורטי לגבור על מתחריה מקבוצת הרוב. בכך מוחדרת האידיאולוגיה הניאו-ליברלית המבוססת על הגיון השוק החופשי לתכנית. האידיאולוגיה המנחה את התכנית מוחדרת לתוכה באמצעות המיתוס של שוויון ההזדמנויות והתחרות ההוגנת, כדי לקדם לפחות שתי מטרות מרכזיות חשובות. מטרה אחת נוגעת ללגיטימציה של מודל השוק התחרותי הליברלי כמודל תרבותי כללי. תפיסת העולם הליברלית רואה במוסדות המדינה זירה נייטרלית, והם אמורים לאפשר את התחרות החופשית ולקדמה בהתערבות מזערית בשיקולי השחקנים החברתיים. תפיסה זו משתקפת בשאיפה הברורה של השופטים להציג את עצמם באצטלה של נייטרליות, ובניסיונם לפנות את השטח לתחרות הוגנת בין אינדיבידואלים מצליחים. המטרה השנייה כפופה לראשונה, והיא באה להסתיר את הזהות הלאומית או התרבותית כמרכיב חשוב בהגיון השוק. אמנם הפוליטיקה של הזהויות נוכחת בתכנית אך נוכחות זאת ממוזערת בכוונה תחילה על בסיס ההגיון האומר שהיכולות והמיומנויות האישיות ממלאות בשוק תפקיד מרכזי בהצלחה יותר מכל מרכיב אחר. בעוד הזהות האישית של כל משתתף מובלטת, הזהות הקולקטיבית מוצגת בתחילת התכנית כגורם שאיננו רלוונטי ממש לתחרות. לפי זאת, נרטיב-העל של התכנית מדגיש את תפיסת העולם המאפשרת לכל אדם להשתלב ולהצליח בחברה, אם הוא או היא יפתחו אצלם את המיומנויות הדרושות להצלחה. אמנם ההתעלמות מהזהות הקולקטיבית של המועמדת הערבייה מסתירה את ההשפעה שיש להיותה ערבייה על סיכוייה לזכות בתחרות, אך הסתרה זו נחשפת ביתר שאת בתקרית ההמנון, היכן שזהותה הערבית של עביר נעשית רלוונטית ביותר. כך מעוגן הגיון התפיסה הליברלית בתוך נרטיב העל של התכנית, דבר שמשרת באופן עקיף את האידיאולוגיה

הקפיטליסטית שבשמה פועלת הטלוויזיה המסחרית מצד אחד ואת האידיאולוגיה הציונית השואפת לשילוב הערבים כאינדיבידואלים במרחב הישראלי, בלא הכרה בזהותם הקולקטיבית כמיעוט לאומי מצד שני. עד כמה מפיקי התכנית עומדים בתפיסה ליברלית זו ומכבדים אותה בעצמם ברגע שאינה משרתת את תפיסת עולמם הלאומית היא שאלה חשובה שהתשובה עליה תבוא בשלבים מאוחרים יותר של רשימה זו.

הדמיון בין המשתתפים המוצג כאחד המוטיבים המרכזיים בנרטיב-העל של התכנית בא לידי ביטוי בעובדה שכל המשתתפים צעירים (פרט לאחד המשתתפים המודח ראשון מהתכנית), מוצלחים ובעלי אמביציות חברתיות וחזון אישי מוצק. דמיון זה מובנה לתוך השיח הדומיננטי באמצעות המסגור של הקבוצה בתוך חזון "הישראליות" המצליחנית והטובה. חזון זה עומד בניגוד לדימוי של צעירים מפונקים, מחוסרי חזון ויוזמה הבאים לידי ביטוי בקצת מתכננות התרבות הפופולרית. המועמדים ב'דרוש מנהיג' מוצגים כמצליחנים, בעלי יכולת אישית גבוהה וכשרון מנהיגות מפותח. הם מוצגים "כמלח הארץ". הדגשת התכונות האישיות של המועמדים תורמת לחיזוק של דימוי השוויון והמצליחנות. דימוי זה מקבל חיזוק כשהמועמדים פוגשים פסיכולוגים ועוברים סדרת מבחנים באחד מפרקי הסדרה. המצליחנות נעשית מנגנון הומוגיניזציה המאשש את הדמיון בין המועמדים השונים. הדמיון אין משמעותו ויתור על שיח האינדיבידואליזם. שיח זה מחוזק באמצעות עדותם של הפסיכולוגים המסייעת להפוך כל מועמד מאישיות (Character) המייצגת אדם ממשי לדמות (Figure) נפרדת המייצגת את הבנייתה של האישיות בתוך השיח²⁶. הדמות מהווה אוסף של יחסי דמיון, שונות, היררכיה ומיקום מתמשך הפועלים במישור המסמל והמסומל וממוקמים במערכת יחסים עם דמויות אחרות או עם מרכיבים אחרים של סביבתם. מכאן התכנית מבליטה את מקומותיהם השונים של הדמויות השונות בסביבתן החברתית, ובתוך עולם הערכים שהן באות ממנו, אך בה בעת התכנית מבליטה את הדמיון ביכולות ובתנאי הפתיחה שלהן. הסביבה החברתית השונה מוצגת כמי שאינה גוברת על הדמיון הטמון באמביציות האישיות בחברה קפיטליסטית שההצלחה האישית בה מהווה מרכיב מרכזי ביותר. מכאן שהאינדיבידואליזם מהווה מוטיב וערך חשוב בתכנית. ערך זה ממלא תפקיד מרכזי בהסוואת הפערים המבניים בין המועמדים הבאים מקבוצות הרוב לבין המועמדות בת המיעוט. האינדיבידואליזם מודגש בידי השופטים כמאפיין מנהיגותי חשוב ביותר, בעיקר במסגרת הפורום. בנסיבות שונות יו"ר הפורום מדגיש שהמבחן איננו ביכולת העבודה כקבוצה, אלא בכושר המנהיגות של כל משתתף ומשתתפת, אף שהמשימות שניתנו למשתתפים היו על בסיס קבוצתי, וחייבו שיתוף פעולה.

אל מול תפיסת העולם הליברלית המובלעת בנרטיב העל של התכנית אין המפיקים מתעלמים מחשיבות הדימוי של הרב תרבותיות כמוטיב אידיאולוגי חשוב בדימוי העצמי הישראלי. לאור זאת, המיקום של כל מועמד בסביבתו החברתית בא להדגיש את עקרון הייצוגיות. המועמדים השונים באים מרקע חברתי שונה, דבר שעושה את קבוצת המתמודדים מגוונת מבחינה חברתית ותרבותית. מכאן נוצר הרושם שנרטיב-העל של התכנית מקדם תפיסת עולם רב-תרבותית ליברלית. ביסוד תפיסת עולם זו מונחת הסברה שבמסגרת שכזו לא רק שלכל המועמדים יש

26 Roland Barthes, S/Z (London: Cape, 1975).

הזדמנות שווה, אלא גם שזהותם מקבלת ביטוי הולם וכבוד ראוי. לפי זאת, התכנית מבנה דימוי מציאות ובה המועמדת הערבייה מקבלת הכרה מלאה בזהותה, וקיימת נכונות לקבלתה כשווה בין שווים בתחרות פתוחה, בלא אילוצים לאומיים או אידיאולוגיים. אך דימוי זה איננו מדויק ואף מטעה. על אף השונויות החברתיות בין המועמדים היהודים, בכל זאת קיים ביניהם בסיס תרבותי, לאומי ולשוני משותף. בסיס זה שונה מנתוני הפתיחה של המועמדת הערבייה. יתר על כן, הסביבה התרבותית, הלשונית והלאומית הדומיננטית היהודית זרה למועמדת הערבייה מבחינות רבות, אף שהנרטיב הדומיננטי בתכנית מדגיש כל הזמן את הצלחתה של עביר להיות "כמו כולם". המשימות המוטלות על משתתפי התכנית, הפרמטרים לשיפוט כושר המנהיגות שלהם והשיח הדומיננטי לאורך התכנית שאובים מעולם המושגים של הישראליות הרואה את עצמה במושגים של הרציונאליות האיסטרומנטאלית המאפיינת את תפיסת העולם הניאו-ליברלית המערבית. דחיקת ההקשר החברתי, התרבותי והלשוני השונה בין מועמדי הרוב למועמדת המיעוט לשולי נרטיב-העל של התכנית בשלביה הראשונים יש בה כדי להסתיר את מנגנוני הכוח והשליטה הפועלים בתוך נרטיב זה, ולעומת זאת להדגיש את עקרון ההגינות שבתחרות. מודל הרב תרבותיות המוצג בתכנית הוא חזיון תעתועים המשקף את עורמת הכוח והשליטה המאפיינים את השיח הציבורי בישראל. שיח זה מקדם את הדימוי הרב-תרבותי כדי לאפשר יצירת היררכיות של כוח בשם האוטונומיה התרבותית של הקבוצות החברתיות השונות. במסגרת שיח כזה יכולת המועמדת הערבייה לבחור בבחירה חופשית איך לייצג את קבוצת השייכות שלה בתחרות אינה מבוססת על יכולת בחירה אמיתית. מגבלות המועמדת הערבייה בבואה לבחור נובעות מהיותה שייכת ללאום אחר מצד אחד, אך גם מעצם היותה אישה פמיניסטית המייצגת מודל אנטי-מצואיסטי העומד בניגוד לדימוי העצמי הישראלי הדומיננטי בתכנית מצד שני.

באמצעות חפירה קלה במרקם הטופוגרפי של השיח המובע לאורך התכנית אפשר לראות במפורש שנתוני הפתיחה השונים הבאים לידי ביטוי במאפיינים אישיים, לאומיים ותרבותיים מהווים גורם מרכזי המשפיע על התפתחות התכנית ועל מנגנוני המיון השונים בתוכה. דימוי הדמיון והשוויוניות מתנפץ ברגע שהמציאות החיצונית זולגת לתכנית המציאות המובנית. השונויות הלשוניות, לאומיות, ותרבותיות עולה ביתר שאת ברגע שמשתתפי התכנית או חברי הפורום נוגעים בנקודת השקה סביב הציר הלאומי. ברגע שהמציאות הקונפליקטואלית כופה את עצמה על התכנית ומתקיימת נגיעה במרקם היחסים השברירי בין ערבים ליהודים בישראל ההסוואה נופלת, ודימוי השוויוניות קורס. בכך נחשף המשחק ומשתקף חוסר השוויון המובנה בעולם הדימויים הטלוויזיוני, כפי שהוא בא לידי ביטוי ב'דרוש מנהיג'. דוגמה טובה מאוד לכך היא האדרת העבר הצבאי של מקצת המתמודדים, דבר העומד בניגוד ובמתח ישיר עם עצם יכולתה של המועמדת הערבייה להרגיש שייכת, ולו באופן חלקי.

המנגנון הבולט ביותר לחשיפה של דימוי השוויון המדומה הוא באמצעות פירוק הכתרים המקיפים את המועמדת הערבייה, והמקשים ואף אינם מאפשרים לה תנאי תחרות שוויוניים. למשל, אף שמדובר בתכנית מציאות על מנהיגות בכלל, ההקשר הפוליטי והאידיאולוגי של הסכסוך הישראלי-פלסטיני עולה כל הזמן. הוא מועלה באמצעות התבטאויות אקראיות של המשתתפים שמפיקי התכנית בוחרים להדגיש באמצעים טכניים ובעריכה. לדוגמה, כאשר אחד המשתתפים רואה חור בכביש בקפריסין הוא מדמה אותו לחור הנוצר כתוצאה מירי הקסאמים

על שדרות בנגב. כמו כן, ההקשר הלאומי הקונפליקטואלי עולה בשיחת רקע עם אחד המשתתפים המביע את אכזבתו מיחסם השלילי של הקפריסאים אליו כישראלי, ומטיחים בו "פשיסט" או "תתנהגו יפה לפלסטינים". אמירות מסוג זה מחזקות את תחושת הקורבן בקרב ציבור הצופים הישראלי, ומזכירות את הסכנה הפלסטינית ואת תחושת המצור ששרויה בה החברה הישראלית בעקבות הקונפליקט עם הפלסטינים. אמירות אלה משקפות חלק מהשיח הפוליטי הדומיננטי בחברה הישראלית היהודית שטומן בחובו את התחושה שהפלסטינים מהווים הפרעה לנורמליזציה של החיים בישראל. התחרות בין המתמודדים משקפת את "הנורמליות" בתוך סבך הקונפליקט, כאילו סבך זה אינו אמור להשפיע על ניהול אורח חיים נורמלי. אך עצם ההעלאה של סוגיית הקונפליקט באמצעות עולם הדימויים האישי של המתמודדים היהודים ועצם בחירת מפיקי התכנית להשאיר קטעים אלה בנרטיב הכללי שלה, מבליט את האמביוולנטיות של נרטיב-העל של התכנית בכל הקשור להשתייכותה של המועמדת הערבייה לחברה. נרטיב העל של התכנית חושף את הדמיון בין עביר לשאר המתמודדים ובכך מכיל אותה, ובה בעת הוא משקף חשש מובלע מהפיכתה לאחת "מאתנו", ולכן מדיר אותה. קיימים מנגנוני חיקוי ובידול, משיכה ודחייה, שליטה, התנגדות ושיתוף פעולה הפועלים לאורך כל התכנית, ומשקפים את מערכת היחסים העמומה בין הרוב למיעוט בתכנית. המועמדת הערבייה מוצגת מתחילת התכנית כמי שמשתייכת לחברה הישראלית מחד גיסא, אך היא חלק בלתי נפרד מ"הצד השני" מאידך גיסא. האתיקה האזרחית ומערכת הערכים הנגזרת ממנה מאפיינים חלקים רבים מיחסי הגומלין בין עביר ובין סביבתה. מצד שני, המועמדת הערבייה ממוקמת במסגרת מרחב תמרון הרץ על ציר לאומי ההולך ומתבהר ככל שהתכנית מתקדמת וקיים צורך למיין ולמפות מועמדים. עביר מסומנת באופנים שונים כמי שמייצגת "אחר" אקזוטי, ואף מפתה. היא דומה "לנו" אך בה בעת שונה "מאתנו", וזה סוד קסמה מצד אחד, אבל גם סוד בידולה מצד שני. היחס האמביוולנטי אל עביר משקף את חמקמקות הכוח ואת עורמת השליטה המאפיין את היחס לאחר הערבי בשיח הציבורי הישראלי. האחרות של המועמדת הערבייה ומכאן של הערבים, נסבלת כל עוד היא נשלטת. היחס לאחר הוא כאל גר החייב לעמוד בציפיות של הרוב הדומיננטי. ציפיות שכאלה עלו בתגובה לפרשת ההמנון בעיתונות ובאתרי אינטרנט²⁷. ציפיות אלה נשענות לפחות על שלושה נימוקים המוצפנים בטקסט הטלוויזיוני כפי שאבהיר להלן. נימוק ראשון הוא הנימוק הליברלי של ערך כבוד הזולת וכיבוד ערכיו²⁸. נימוק זה נשען על מוסר ואתיקה אוניברסליים. הנימוק השני טמון ב"חובה האזרחית" שלפיה כל אזרח מחויב לכבד את סמלי המדינה שהוא חי בה בלא קשר לאופן היווצרותה של המדינה, ויחסה לאזרחיה השונים. נימוק זה נשען גם הוא על פילוסופיה ליברלית הרואה בסמלי המדינה ערך אוניברסלי ונייטרלי ביחסו לתרבויות החברתיות המאפיינות את החברה. נימוק שלישי הוא מדד הנאמנות למדינה. נימוק זה מוצפן בנרטיב-העל של התכנית מתחילתה, אך עולה ביתר שאת לאחר תקרית ההמנון, כפי שנבהיר בעמודים הבאים. נימוק זה מהווה פרמטר מרכזי למידת הפטריוטיות של האזרחים. בתרבות פוליטית אתנו-ריפובלקנית כתרבות המאפיינת את החברה הישראלית הוא מהווה מנגנון הכלה והדרה מרכזי בחברה²⁹.

²⁷הלנה יוגב-מור, "פגיעה סמלית", מוסף הארץ, 3/6/05, עמ' 4; אלון טויזנר, "החלטה מוצדקת", מוסף הארץ, 3/6/05, עמ' 4.

²⁸אמל ג'מאל, "הכרה הדדית, פיוס והטראנספורמציה של סכסוכים: היבטים תיאורטיים", סוציולוגיה ישראלית, כרך 3, מס' 2 (2001), עמ' 313-341.

²⁹ יואב פלד, "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל", תיאוריה וביקורת, 3 (1993), עמ' 21-35.

כבר מתחילת התכנית עביר מציגה "אני" מורכב בזהותו ובתפיסת עולמו. אישיותה רצה ברבדים מספר שבקצתם משקפים ממדים אינדיבידואליסטיים וקצתם מדגישים את הממדים הקולקטיביסטיים שבהותה. היא אישה צעירה, משכילה, נאה ומצליחה, ובעלת נטיות מובהקות להיות לסליבריטי. בכך אינה נופלת משאר המועמדות. בה בעת עביר מבליטה גם את זהותה הלאומית והפמיניסטית. היא מדגישה את זהותה הלאומית באמצעות הבלטתה של מסמנים לאומיים ברורים שלה, ובה בעת היא באה להילחם על מיזם חברתי פמיניסטי ואנטי קפיטליסטי, כדי לקדם ערכים אוניברסליים. היא מסמנת את עצמה בנרטיב-העל של התכנית כבר מתחילת הדרך כשונה, אך כמי שאין שונותה אמורה למנוע ממנה להשתייך. היא מדגישה את זהותה הלאומית, אך בה בעת היא עומדת על כך שאין בזהות זו כדי להוות מחסום בפני קידום הערכים הכלליים שלה, וזהות זו אינה צריכה להיות מחסום בפני השתייכותה למרחב החברתי והתרבותי שהיא פועלת בתוכו. היא מצפה להתקבל למסגרת התחרות כפי שהיא. אך עביר מוצאת את עצמה מתמודדת עם אתגור זהותה ושונותה משאר חברי הקבוצה³⁰. הפן הפמיניסטי והאוניברסלי בזהותה שיש בו כדי להיות מגשר בינה לבין המועמדים האחרים, נזנח בהדרגה בידי משתתפי התכנית ומפיקיה. לעומת זאת, זהותה הלאומית עוברת איסניצלוזציה ונעשית יותר ויותר מדד מרכזי למקומה בתכנית, ככל שמתקרבים לסוף. דפוס זה דומה לאופן שהאזרחים הערבים מתקבלים רק כערבים במרחב הציבורי הישראלי. אזרחים ערבים לעולם אינם מופיעים כמומחים בתחומים כאלה ואחרים בתכניות טלוויזיה. כשמתקיימים דיונים על עניינים רפואיים, משפטיים, כלכליים וכדומה הערבים אינם מוזמנים כמומחים היכולים להביע דעה בסוגיות שעל הפרק. הם בדרך כלל מוזמנים כדי לדבר על עצמם בלבד. ב'דרוש מנהיג' דפוס זה חוזר על עצמו ככל שהתחרות מתקדמת, וקיים צורך להחליט, אם המועמדת הערבייה משתתפת כמנהיגה או כעריבה ומכאן ממשיכה בתחרות או נפלטת החוצה. לקראת הפרקים האחרונים בתכנית השופטים מתעקשים באופן מופגן יותר להחזיר את המועמדת הערבייה לתפקידה וזהותה הלאומיים, ולמקמה במסגרת הציפיות של הרוב היהודי ממנה. הם מנצלים את עובדת עמידתה על הבלטת שייכותה הלאומית כדי לדחוק הצידה כל ממד אחר בזהותה המורכבת. הדחיקה שלה אל מסגרת זהותה הלאומית מהווה התניה מובהקת ליכולתה או לאי יכולתה להשתלב כשווה במסגרת התחרות. כיאה לשיח הליברלי הנייטרליסטי המהווה השיח המרכזי להתייחסות לאזרחים הערבים וליכולת השתלבותם בחברה הישראלית, הערבים יכולים להשתלב במרחב הישראלי כמנושלי זהות לאומית ונעדרי תכונות לאומיות³¹. במקום שהם מתעקשים על תכונות אלה הם מוצגים כמי ש"מכשילים" את עצמם מכניסה למסגרת הישראליות.

כדי להדגיש מסר זה עורכי התכנית מבליטים את התייחסויותיה של עביר אל זהותה הלאומית כאילו הייתה היחידה שמדגישה זהות זאת, וכאילו הייתה היחידה השבויה בזהותה הפרטיקולרית. הדגש על מסגרת השייכות הלאומית של המועמדת הערבייה בא על רקע מסגור ההשתייכות הלאומית של המשתתפים היהודים לזהות אוניברסלית הבאה לידי ביטוי

30 אלון הדר, "חשבו שיקבלו ערבייה טובה, קיבלו ערבייה רעה", מוסף הארץ, 27/5/05, עמ' 70-68.

31 אמל ג'מאל, "ציונות ליברלית": נאורות שיפוטית ואתגר הרב-תרבותיות בישראל, מדינה וחברה, כרך 4, מס' 1 (דצמבר 2004), עמ' 789-823.

בישראליות. הנגדה מבנית זו בין שייכות לאומית פלסטינית לבין שייכות אוניברסלית ישראלית מסמנת את עביר הערבייה כ"אחר" חריג שאיננו מוכן לקבל את כללי המשחק האוניברסליים, ומתעקש על שימור הייחודיות שלו. אך בה בעת שהישראליות מודגשת כזהות אוניברסלית כוללנית, נרטיב-העל של התכנית סותר את דימוי הרב-תרבותיות שהוא מציג וחושף את חזיון התעתועים שבו. ישראליות כוללנית אינה מכילה את הדימוי הרב-תרבותי המאפשר לקבוצות חברתיות שונות להציג את עצמן באופן לגיטימי במונחים תרבותיים עצמיים.

יתר על כן, הדגשת הישראליות כזהות אוניברסלית מניחה שתי הנחות יסוד המובלעות לתוך נרטיב-העל של התכנית, וחשוב להסב אליהן את תשומת הלב. הנחת יסוד אחת היא שהישראליות ולא היהדות היא הזהות הדומיננטית בחברה הישראלית. זהות זו מוצגת בנרטיב-העל של התכנית כזהות כללית שיש באפשרותה להכיל את כל אזרחי המדינה ולהתעלם עם זה מהדומיננטיות של הזהות היהודית בישראליות. אף שידוע ממחקרים רבים שהזהות היהודית מהווה מרכיב מרכזי בתפיסת הישראליות, בכל זאת המרכיב היהודי בישראליות נדחק הצידה בנרטיב-העל של התכנית, בעיקר בכל הנוגע ליכולתה של המתמודדת הערבייה להשתלב בתחרות, וזאת עד לשלב השבר המתרחש באירוע ההמנון. התעלמות נרטיב-העל של התכנית מהחפיפה הכמעט מלאה בין יהדות לישראליות בתודעה הישראלית היא כלי מניפולטיבי. כשמדובר במיקומה של המשתתפת הערבייה בתכנית התעלמות זו יוצרת את הרושם כאילו עביר אינה מוכנה לקבל את הישראליות אף שהיא מוזמנת לכך ברוחב לב. מניפולציה זאת מביכה את המועמדת הערבייה, וחושפת את חוסר נאמנותה לישראליות כאילו אפשרות זאת היא אופציה אמיתית הפתוחה לפניה. זה מעמיד את המועמדת הערבייה בעמדת התגוננות, דבר המשקף את היפוך התפקידים בין שולט לשלט האופייני בשיח הקולוניאלי. המשתתפת הערבייה הופכת לאחראית לכך שהיא נענשת בידי שופטי התכנית כשאינה עומדת בציפיות שלהם בעניין שנוגע למפגש הקונפליקטואלי בין זהותה לזהותם. הנחת יסוד שנייה היא שהיות שהישראליות היא אוניברסלית, קבלתה מחייבת את קבלת סמליה, גם כאשר אלה מוגדרים בידי הרוב היהודי. הנחת יסוד זו מבטלת את זכותם של האזרחים הערבים להיות שותפים בהגדרת הישראליות, ופוגעת בזכותם להיות מוכללים בסמליה, שאיפה שהמועמדת הערבייה מעלה לאורך כל התכנית. הנחות מובלעות אלה הן שמאפשרות את הכעס והמבוכה מהתנהגותה של עביר שעל פי השיח הדומיננטי איננה עומדת במבחן הישראליות.

את סימון הזהות הלאומית והתרבותית כגבול תיחום החוסם השתייכות, מדיר, מנכר ומובנה בהדרגה בתוך נרטיב-העל של התכנית, ניתן להמחיש באמצעות שלושה מקרים המתרחשים לקראת סוף התכנית והם "מקרה הטבולה", מקרה משחק הכדורגל ומקרה ההמנון. נפתח בהסתכלות בעולם המשמעויות הטמון ב"מקרה הטבולה". טבולה הוא סלט ערבי קלסי ונפוץ ביותר באזורנו. כשמשתתפי התכנית נדרשו לארגן מיזמים לגביית כסף בארץ זרה, המועמדת הערבייה מציעה את הטבולה כמאכל שניתן להכנה בקלות, בעלות נמוכה ולמוכרו לקפריסאים. שאר המשתתפות אכן משתפות פעולה, ומבזבזות את הסכום הראשוני שקיבלו מהמפיקים על קניית המצרכים של הסלט. לאחר זמן מתברר שהטבולה לא הייתה ללהיט המכניס כסף רב לקופת הבנות. על רקע הכישלון הכלכלי הזה, מוצאת עצמה המועמדת הערבייה סופגת ביקורת שאיננה על רקע עסקי או כלכלי בלבד. אחת המשתתפות היהודיות, ובמקרה זה המתנחלת

שביניהן, תוקפת את עביר על שיקול הדעת, ועל ניצולה את העניין העסקי להבלטת זהותה התרבותית והלאומית.

המשתתפת הערבייה מצהירה מצידה שהצעת הטבולה כמאכל שאפשר למכור בעבור כסף בקפריסין הייתה הצעה המבוססת על חשיבה עסקית גרידא בלא קשר מודע לזהותה. למרות זאת היא מואשמת בהעלאת הצעה גרועה שמטרתה העיקרית איננה אלא להבליט את זהותה ואת תרבותה. ביסוד טענה זו מונחות שתי הנחות יסוד המסמנות את "האחרות" הערבית ביחס ל"אנחנו" הדומיננטי. הנחת יסוד אחת באה לידי ביטוי בעצם אי האימון בדבריה של המשתתפת הערבייה. בשנית, דברי המשתתפת היהודייה יש בהם אוריינטלזציה מובהקת וברורה. עורכי התכנית בוחרים להנגיד את המועמדת הערבייה עם המשתתפת המתנחלת המייצגת את הצד הקיצוני ביותר של החברה היהודית בכל הנוגע ליחסים עם הערבים. היות שדברי ההסבר של המשתתפים בשיחות הרקע ערוכים, על אף היותה של התכנית תכנית מציאות, הבחירה בהנגדה זו באה להוסיף נופך דרמטי לתכנית ולהעלות את המדרג שלה. דווקא המשתתפת המתנחלת היא היוצאת חוצץ נגד המשתתפת הערבייה, ומטיחה בה האשמות המבליטות את תחושת העליונות והדיכוי. נוסף על חוסר האימון במשתתפת הערבייה, היא מניחה שהאוכל הוא מרכיב חשוב ומרכזי בתרבות הערבית ובכך היא מחזקת ומזינה סטראוטיפ קיים בחברה היהודית - האוכל כמייצג תרבות. ההשוואה הזו שיש בה משום רידוקציה של התרבות לאוכל היא מעבר לרמיזה לנחיתותה של התרבות הערבית, כפי שהיא נתפסת בתרבות הדומיננטית בישראל.

נקודת המפגש השנייה המשקפת את חוסר השוויוניות, הניכור וההזרה של המועמדת הערבייה ביחס לשאר המועמדים באה לידי ביטוי בעת ההכנה למשחק הכדורגל בין מרמורק לשעריים. אופן השתתפותה של עביר בהכנות למשימה זו והפסיביות שלה משקפים יותר מכול את זרותה וחוסר השוויוניות בינה לבין המועמדים היהודים. כדי להמחיש טיעונים אלה, חשוב להפנות תשומת לב להקשר הכללי. תחילה חשוב לציין שמשחק הכדורגל הנחשב לגברי ביותר ואגרסיבי מסמל בתרבות הפופולרית הישראלית את המצ'ואיזם והפטריוטיות המקומיים. בכך מפיקי התכנית מחברים בין הצורך בדרמה ומתח כהמשך להתמודדות על כתר המנהיגות לבין רגשות נקמה היסטוריות בשכונות פריפריאליות מזרחיות. הבחירה בשכונות מרמורק ושעריים איננה מקרית על רקע העובדה שמדובר בחיבור בין פטריוטיות מקומית, לבין פטריוטיות לאומית של שכונות המזוהות האחת עם הלח"י והאחרת עם מפא"י.

כאמור, משתתפי התכנית נדרשים לארגן משחק כדורגל בין שתי השכונות מרחובות - שעריים ומרמורק. בין שתי קבוצות אלה היה מאבק קשה בתחילת שנות ה-70. מאז הימים ההם נשארו משקעים, מתחים, איבה ושנאה. ששת המשתתפים בתכנית נחלקים לשתי קבוצות על פי מגדר. הבנות מקבלות את שעריים, והבנים את מרמורק. כאן המתח מתחיל להיבנות. השנאה והמתח בין שתי הקבוצות מנותבים בידי משתתפי התכנית לבניית הקבוצות ולגיוס אוהדים. במרוצת ההכנות למשחק עולה שיח "מלחמתי" המשוקע עמוק בתוך הזיכרון ההיסטורי היהודי הארוך. מפיקי התכנית בוחרים להציג קטעי רקע המבנים את הדרמה והופכים את המשחק לגורלי. מונחים כמו דוד וגוליית, המן הרשע, חורבן הבית ודומיהם, הנשאבים מההיסטוריה היהודית נעשים דומיננטיים בדרמה ההולכת ומובנית. בתוך הזירה הזאת הנשענת על זיכרון מקומי משופע

בפטריוטיזם לוקלי מצד אחד, ועל שיח לאומי ודתי מובהק מצד שני, נאלצת עביר הערבייה להפגין יכולת מנהיגותית. חלוקת הזמן במשך ההכנות למשחק ובמרוצתו משקפת יותר מכול את זרותה לסביבה וזרות הסביבה לה. בתוך כארבעים וחמש דקות עביר מופיעה כשתי דקות בלבד. היא אמנם תומכת בשתי המשתתפות האחרות בהכנות למשחק, אך אינה משתתפת באופן פעיל בגיוס שחקנים ואוהדים. במרוצת המשחק היא מעודדת את קבוצת הנשים, אך היא מרוחקת ואינה באה במגע עם בני אדם. הזירה חברתית זרה לה, והיא מודרת באופן מבני בגלל היעדר בסיס תרבותי משותף בינה לבין הסביבה החברתית שלה. הבעות פניה ושפת גופה מעידים בבידור שהמתח בין שתי השכונות התימניות והגאוה המקומית העזה יוצרים אצלה ניכור עמוק המגיע לשיאו ברגע שאינה עומדת בשירת ההמנון לקראת המשחק. אקט מחאה זה מצידה של עביר מנקז לתוכו את תחושת הזרות והניכור שסבלה מהם לאורך ההכנות למשחק. בעקבות אלה היא מצהירה שאינה מרגישה שייכת למוסדות המדינה וסמליה. היא מדגישה את זכותה להשתייך ולהרגיש שיש לה דגל והמנון. בכך היא מפגינה את כעסה על סביבתה היהודית הזרה לה והמנכרת ומדירה אותה מצד אחד, אך המהווה מקור להשראה וקנאה מצד שני.

המקרה השלישי המשקף יותר מכול את תהליכי ההדרה, ההזרה והניכור של המועמדת הערבייה מהסביבה החברתית שהיא מתמודדת בה על כתר המנהיגות הוא מקרה ההמנון. אירוע ההמנון הוא שדה טוב לחשיפת המניפולציה של העוצמה והכוח הטמונים במערכת היחסים בין הרוב היהודי הדומיננטי לבין המיעוט הערבי, בניגוד לדימוי השוויון המוצג בנרטיב-העל של התכנית. אי עמידתה של המשתתפת הערבייה בזמן שירת ההמנון לקראת משחק הכדורגל בין שעריים למרמורק משקפת את אי עמידתם של הערבים בציפיות של החברה היהודית. הרוב היהודי הבא לידי ביטוי בנרטיב-העל, כפי שאמחיש להלן, מצפה שהחברה הערבית תתייחס אליו בכבוד. יחס הכבוד נבחן בקבלת חברה זאת את הסמלים הלאומיים. אילו המשתתפת הערבייה לא הייתה נזרקת מהתכנית על רקע האשמתה ע"י שופטי התכנית בחוסר כבוד לסמלי המדינה, מקרה זה היה חושף את הציבור היהודי לדילמות של הציבור הערבי ולסתירות המאפיינות את קיומו כפלסטיני מצד אחד וכישראלי מצד שני. התייחסות כזאת הייתה מחזקת את הרושם שהרוב היהודי בישראל מתחשב בדילמות של הציבור הערבי ומכאן התכנית דרוש מנהיג הייתה מוסיפה פן חשוב מאוד של הרב תרבותיות הישראלית. אך בתכנית אין התחשבות בכך שסמלים אלה הם סמלים יהודיים שלא רק מתעלמים מקיומם של האזרחים הערבים, אלא גם חוסמים את כניסתם אל מרחב הישראליות המוצגת כזהות אוניברסלית. בקטע זה עולה הסתירה שבין הצגת הישראליות כזהות אוניברסלית לבין היות סמליה לאומיים ואף דתיים. יתר על כן, דרישת הכיבוד של הסמלים הלאומיים המבטאת את חוסר ההתחשבות בהיותם של הערבים מודרים מהישראליות באמצעות סמלים אלה יש בה גם התניה בלא ערבות כלשהי לשילוב החברה הערבית בישראליות. הרוב היהודי הדומיננטי שמייצגים חברי הפורום בתכנית, אינו מתייחס לערבים כאל אזרחים שווים שיש להם היכולת והזכות להחליט כיצד להשתלב בישראליות ובאילו תנאים. רוב זה מתעלם מרגישויות המיעוט ומהיותם של סמלי המדינה טומנים בחובם את ביטולו של הערבי כישות לגטימית. הוא עושה את ההכרה בסמלים והכבוד להם תנאי הכרחי להשתתפות בתוך מרחב הישראליות. רצונו של המיעוט לקבוע את אופן השתלבותו בחברת הרוב לא הובא בחשבון.

סימונה של עביר כאשמה בחוסר נאמנות משקף את הפטרנליזם הישראלי הטיפוסי כלפי החברה הערבית בישראל בכלל. המועמדת הערבייה אינה נשפטת לפי כישורי המנהיגות שלה בלבד, אלא על פי קריטריונים חיצוניים לתכנית, וקשורים במערכת יחסי ההגמוניה בין רוב למיעוט. המיקוד בהמשך השתתפותה של עביר בתכנית בקשר שלה לסמלים הלאומיים הציוניים מצביע על ההתניה המבנית והתרבותית המובלעת באופן ברור במערכת היחסים בין הרוב למיעוט. המיעוט אינו מתקבל כפי שהוא, עם אמונותיו וערכיו. הוא מתקבל בקבלה שאינה שוויונית, רק אם הוא מוכן לקבל עליו אפריורית את ערכי היסוד של הרוב. הכפייה למתן כבוד לסמלים הלאומיים הציוניים על המשתתפת הערבייה יש בה כדי לתת לגיטימציה למציאות מדירה שאינה מכירה בערבי כשווה מלכתחילה. בהתניה הזאת נוצרת כפיפות הערבי ליהודי במסגרת דיאלקטיקה היררכית שאינה ניתנת להתרה בלי רצונו הטוב של היהודי הדומיננטי. אל מול התניה זאת המשתתפת הערבייה מבטאת את אחד הצרכים האנושיים הבסיסיים באמרה: "מגיע לי להרגיש שייכת". הצורך להשתייך בהקשר זה משמעו שייכות אזרחית שוויונית. אמירתה של עביר יש בה כדי לשקף את הכמיהה הקולקטיבית של החברה הערבית בישראל השואפת להשתייך, אך בתנאים המבטיחים לה ייצוג שוויוני ומכובד.

עצמת התגובה של ראש הפורום והמשתתפים האחרים לאירוע הזה משקפת מבוכה עמוקה בקרב חברת הרוב. עצם הפתעתם של השופטים מהתנהגותה של עביר משקפת את ציפיתם מהמשתתפת הערבייה, דבר שמטיל את משקלו על שיקול דעתם והתייחסותם אליה מאז אותו אירוע ועד הדחתה מההתמודדות. מבוכת השופטים מהתנהגותה של עביר מבנה את מבוכת קהל הצופים בתכנית. בכך צוות התכנית מתגונן מול ביקורת אפשרית אילו לא נקט צעדים דרסטיים כסנקציה על התנהגות "חריגה". ההתייחסות להתנהגותה של עביר כחריגה קובעת את הנורמה, ומשמרת אותה. נורמה זו היא הצורך בפטריוטיות כמדד מרכזי להשתייכות לחברה הישראלית. המבוכה ולאחר מכן הנזיפה במשתתפת הערבייה משקפים את עמדתם המתנצלת של השופטים מול ציבור הצופים. ציבור זה נוכח בתכנית לאורך כל הדרך, והשפעתו מתגלה במקומות שונים. העלבון והנזיפה משקפים את ההשפעה העצומה של נרטיב-העל הדומיננטי של הצופים, הקובע התניות ברורות למשתתפי התכנית. התניה ברורה למשתתפים הערבים היא קבלה של עולם המושגים, הערכים וכללי המשחק של הרוב הדומיננטי. לאור זאת, הוצאתה של המשתתפת הערבייה מחוץ לתכנית לא באה על רקע המדד המרכזי שהתכנית קבעה לעצמה במוצהר והוא כשרון המנהיגות של המתמודדים. הדחתה של עביר באה על רקע סוגיה שהוחבאה והוסוותה היטב, אך בצבצה ובעטה בעת הצורך. ההדחה באה על רקע אי קבלתה של עביר את תכתיבי השיח הדומיננטי אשר חתר לכפות עליה דפוסי התנהגות שאינם מתיישבים עם עמדותיה ועקרונותיה. מדד זה אינו עולה ביחס למשתתפים אחרים. המתנחלת איננה נשאלת על דיכוייה את הפלסטינים בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה. כמו כן, התכנית מאדירה את עצם היותו של אחד המשתתפים קצין צבא לשעבר. הפורום מעלה ציפיות ברורות מקצין הצבא, ובכך מפגין את הכבוד וההערכה המיוחדת לצבא. הניסיון הצבאי נתפס כתעודת כבוד של מוסריות ופטריוטיות. על כן הוא לא נשאל על יחסו לפלסטינים או לערבים בכלל ולא על אפשרות השתתפותו בדיכוי עם אחר בתקופת שירותו הצבאי. השוואה בין היחס אל המשתתפת הערבייה ולמיקומה בתוך נרטיב-העל הדומיננטי בתכנית לעומת שאר המשתתפים מצביעה על הפער הקיים בינה לבינם מבחינת עצם קבלתה כשחקן לגיטימי במשחק שאינו שלה.

תכנית המציאות 'דרוש מנהיג' מוכיחה את טענתם של חוקרי תקשורת רבים שהשיח הדומיננטי בתכנית נקבע באמצעות הצופים לא פחות מבידי המפיקים שלה. הפקת תכנית מסוג זה מכוונת לציפיותיהם של צופיה, ולכן עולם המושגים הדומיננטי בה שואף להתיישב עם ציפיות הצופים. המפיקים מדמיינים להם ציבור צופים שברצונם למשוך, ואליו הם מכוונים את המסרים המוטבעים בשיח התקשורתי. המפיקים מחפשים למצוא חן בעיני ציבור הצופים ולעמוד בציפיותיו. הצופים מצדם מפענחים את השיח התקשורתי באופן שמתיישב עם תפיסת עולמם. ציבור הצופים בדרך כלל אינו אחיד והומוגני. לאור זאת, עולם המשמעויות הנגזר מהתכנים התקשורתיים יכול להיות מגוון. מכאן שהשיח התקשורתי הוא אתר שמתקיים בו מאבק בין המפיקים לבין הצופים על המשמעויות הדומיננטיות. בתכנית 'דרוש מנהיג' מפיקי התכנית מכוונים לצופים היהודים, ומביאים בחשבון את הציפיות שלהם. לאור זה נרטיב-העל הדומיננטי בתכנית הוא דמותו של הישראלי (היהודי החילוני) המצליח. ציפיות הצופים משפיעות השפעה רבה ביותר על השתלשלות העניינים, וקובעות את ההתרחשויות בצורה ישירה ועקיפה. כאשר התנהגותה של המשתתפת הערבייה אינה מתיישבת עם הציפיות של ציבור הצופים הדומיננטי, משתתפי התכנית כולל היושבים בפורום נבוכים. מבוכתם זו באה לידי ביטוי בנזיפה של ראש הפורום במשתתפת הערבייה שעברה לפיו "קו אדום", ועשתה מעשה שלא יעשה. הוא אפילו מדגיש את עלבונם מהתנהגותה כאילו שברה בכך מוסכמה שאינה ניתנת לערעור בקרב המשתתפים. גם גילה אלמגור, האישה היחידה המשתתפת בפורום ואשר מייצגת את הפן הנשי-פמיניסטי בו, ושניתן היה לצפות ממנה שתגונן ולו על הפן הפמיניסטי של המשתתפת הערבייה, מדרגת את השתייכותה הלאומית וקנאתה לסמלי הלאום מעל לזהותה הפמיניסטית. היא אומרת במפורש שאי העמידה של המשתתפת הערבייה בזמן שירת ההמנון יש בה פגיעה קשה ברגשות היהודים. היא מצהירה במפורש ש"אנו בבעיה". מי בבעיה, היא כמובן, שאלה טובה. אמירה זו משקפת את העליונות של הרגשות הלאומיים ביחס לתפיסת העולם הליברלית גם בקרב מי שמחשיב את עצמו כמשתתף לאגף הליברלי השמאלני בחברה הישראלית ובעיקר הפמיניסטי. דבריה של אלמגור משקפים את המתח הפנימי בשיח הפמיניסטי הליברלי בישראל שמציג את עצמו במושגים הומניסטיים ופרוגרסיביים, אך בה בעת מתעקש על עליונות השייכות הלאומית והנאמנות לסמלי האומה כערך העומד מעל לערכים האוניברסליים של שוויון וחופש מצפון.

תהליך ההדחה וההדרה של המשתתפת הערבייה עובר תהליך זיקוק מתוחכם בכדי להופכו לתהליך לגיטימי באמצעות החלטת אחראי התכנית להזמין משתתפים ערבים נוספים לתכנית וליצור ניגוד בינה לביןם. הזמנתם של זהיר בהלול ומאזן גנאיים לתכנית, אחד כשדר במשחק הכדורגל והשני כחבר בפורום השופטים משקפים את ערמוניות שיח-העל של התכנית ודינמיקת הכוח והשליטה בו. למה שני אישים אלה ובמיוחד גנאיים מוזמנים לתכנית בשלב זה? שני אישים אלה מוכרים בחברה הישראלית היהודית ומהווים דוגמה למערכת היחסים "התקינה" בין יהודים לערבים כפי שהיא נתפסת ברוב היהודי. שניהם נתפסים בחברה היהודית הדומיננטית כערבים "טובים". בהלול משחק תפקיד רקע בתכנית כשדר משחק כדורגל. גנאיים משתתף באופן אקטיבי בפורום. התנהגותם בתכנית ממחישה שניהם למדו שיש צורך לסור למרותה של ההגמוניה בכדי לשרוד. הם מייצגים את העמדה האומרת שעדיף לא לאתגר את ההגמוניה ועדיף להתכופף בפניה בצמתים רגישים. הם ממלאים את התפקיד שייעדו להם מפיקי התכנית, התפקיד

"הטבעי" שלהם, מבלי לערער עליו. טקטיקת ההישרדות באה לידי ביטוי בתשובתו של גנאים לשאלה אם הוא עומד בשירת התקווה. תשובתו היא "אכן אבל...". עצם הפניית השאלה לגנאיים מחזקת את הטענה שנוכחותו יש בה כדי לחזק את הדימוי השלילי של עביר כערביה "רעה" ובכך לספק לגיטמציה להדחתה מבלי ליפול להאשמה שתהליך ההדחה נעשה על רקע לאומי. מכאן שקיומם של בהלול וגנאים בתכנית בא להעצים את שונותה של עביר ומכאן להקל על הדחתה. היא מונגדת אליהם בשני מובנים. בעוד היא אישה והם גברים היא מייצגת תפיסת עולם פמיניסטית והם מייצגים את עולם הכדורגל המצויאליסטי. ויתר על כן, היא מייצגת דור צעיר יותר, שקיימת אצלו מוכנות נפשית גדולה יותר למרוד, ולעומת זאת, הם מייצגים קונפורמיות והשתלבות במרקם הקיים. הנגדה זו מקדמת את תהליך ההדחה של המשתתפת הערבייה תוך כדי עידון האנטגוניזם הלאומי שעלה בעקבות פרשיית ההמנון. מכאן שנוכחותם של ערבים בתכניות טלוויזיה לא תמיד משרתת מטרות חיוביות של ייצוג ורב-תרבותיות. נוכחותם של ערבים בתכניות מסוימות, כמו במקרה הנדון, מהווה חלק אינטגרלי של מנגנוני השליטה הערמומיים של נרטיב-העל הלאומי הדומיננטי במרבית תכניות הטלוויזיה בישראל.

לפני שנחתום רשימה זאת חשוב לציין שאחרות המשתתפת הערבייה בחברה הדומיננטית היא גם תוצר של ההבניה העצמית של המשתתפת עצמה. השיח שהיא מאמצת, ובא לידי ביטוי בשאיפתה להתחרות בסביבה זרה יש בו כדי לתת בידי הרוב הדומיננטי כלים להדרתה. עביר אינה מפנה עורף לתכנית מסוג זה. היא גם לא מפנה עורף לישראליות. היא מעוניינת להשתייך בתנאים שלה. עביר בהתנהגותה ובדבריה מדגישה כל הזמן את רצונה שיתנו לה הזדמנות בגלל שונותה, גם מהחברה היהודית וגם מהערבית. היא משוועת להפגין את השתייכותה, על אף הבלטתה את שייכותה הלאומית. התנהגותה בחברת המועמדים משרה אווירה של שותפות גורל. הפתיחות התרבותית שלה מחזקת את תחושת הדמיון בינה לבין המשתתפים האחרים. התנהגותה, לבושה והתבטאויותיה אינם שונים שוני מהותי משל המועמדות האחרות. היא מתחבקת במקרים מספר עם מתחרים גברים, דבר שאיננו בא לידי ביטוי במערכת היחסים שבין המועמדת היהודייה המתנחלת לבין הגברים המשתתפים בתחרות על אף שייכותם הלאומית המשותפת. בכך היא חוצה גבולות לאומיים ורואה את עצמה כחלק מההווה הישראלי. כמו כן, חיבוקיה עם גברים איננו מאפיין תרבותי ערבי. החיבוקים שוברים את הריחוק, אך הם מבטאים גם שתדלנות לא אופיינית להתנהגותה של אישה ערבייה ממוצעת. התנהגות זו של עביר מדגישה את שונותה מחברתה ואת הדמיון הרב בינה לבין חברת הרוב. שונות זו באה לידי ביטוי בדברי אביה שאומר במפורש שהיא "דוגמה לערבי אחר". מה משמעות "הערבי האחר" בהקשר זה? היא מסמלת את הערבי המשכיל, המודרני והדומה דמיון רב לחברה היהודית. מכאן ערבי אחר זה הוא כנראה מאיים. לכן, אחרותה של עביר אינה מתקבלת בחברת הרוב. אף שקיימת קרקע משותפת בינה לבין המשתתפים האחרים, קרקע זו איננה מהווה הפרמטר העיקרי להשתייכותה. הסביבה שלה בוחרת בפרמטרים אחרים לבחון את מידת שייכותה ונאמנותה. פרמטרים אלה הם כפייתיים ומדירים, דבר שמסתיים בהדחתה.

האם בהתנהגות חברי הפורום והמפיקים בתכנית 'דרוש מנהיג' יש כדי לפסול את האפשרות והיכולת של השתתפותם של משתתפים ערבים או של חברי קבוצות מוכפפות אחרות בחברה הישראלית באופן שוויוני לדימוי הישראלי הדומיננטי בתכנים תרבותיים בתקשורת? האם גיוון

תרבותי אינו אפשרי בטלוויזיה המסחרית משום שטלוויזיה זו שואפת בעיקר לרצות את צופיה; מענה יסודי על שאלות אלה יש בו כדי להאריך רשימה זו לממדים המתנגשים עם מטרתה העיקרית. בכל זאת אומר שגיוון תרבותי אפשרי בטלוויזיה המסחרית לו הכירו שופטי התכנית ומפיקיה ופעלו בשם העקרונות הבסיסיים המוצפנים בנרטיב-העל של התכנית, ולא היו כופים ערכים לאומיים פרטיקולריים על תפיסת השוויון והתחרות ההוגנת, והיו מכבדים את השונות כחלק אינטגרלי של יצירת מרחבים אזרחיים משותפים. ייצוג מותנה של הקבוצות החברתיות השונות בחברה בשדה התקשורתי אינו מבטא גיוון תרבותי. ייצוג אין משמעותו עצם הקיום או ההימצאות של משתתפים מקבוצות שונות בלבד בתכניות טלוויזיה. הייצוג הרב-תרבותי המעודד גיוון והמהווה אחת המטרות של חוק הרשות השניה משמעותו העיקרית היא מתן כבוד ולגיטימציה לשונות על חשבון הזהות המשותפת, בעיקר כאשר קיימים כללי משחק מקובלים לרגולציה של השונות. ייצוג משמעותו מתן כבוד לשונות ותרגומה להשפעה אפקטיבית על המודל התרבותי הדומיננטי בשיח התקשורתי ולא מניפולציה של קיומו של האחר לשם השגת מטרות הפוכות. התכנית 'דרוש מנהיג' אכן מצליחה לצלוח, ולו באופן חלקי את אחד ממכשולי הייצוג. אבל אינה מצליחה לתרגם את קיומה של השונות המבנית לביטוי לרב-תרבותיות סובסטנטיבית. המשתתפת הערבייה לא הייתה חייבת לנצח בתכנית כדי שהתכנית תהיה למשקפת את הגיוון התרבותי בישראל. היה די שזהותה ושונותה יתקבלו כלגיטימיים ושוויוניים לשאר הזהויות של משתתפי התכנית, ולא כחסם מרכזי בפני סיכוייה לנצח כדי ליצור מודל תרבותי המבוסס על פוליטיקה רב-תרבותית. די היה לתת מקום לכאב והקושי הנובעים מתחושת חוסר השייכות במקום להעניש אותה על כך בכדי לעורר אמפתיה בקרב ציבור הצופים היהודי לתחושותיה כבת מיעוט שנקלע למתח שבין הווייתו החברתית לבין שייכותו הלאומית. התייחסות מסוג זה הייתה מעצימה את נוכחותה של המשתתפת הערבייה והופכת את השתתפותה לביטוי אמיתי יותר לניסיון של אחראי התכנית לחזק את הגיוון התרבותי בתכניות בעלות כוח משיכה רב.

סיכום

ניתן לומר שהתכנית 'דרוש מנהיג' משקפת ניסיון חלקי מאוד לגיוון תרבותי בטלוויזיה המסחרית. אך כפי שהמחשתי עד כה ניסיון זה אינו מוצלח במיוחד, והוא נשאר כפוף לכללי ההדרה, ההזרה והשליטה המאפיינים את מערכת היחסים בין הרוב היהודי הדומיננטי לבין המיעוט הערבי בישראל. מבחינה מספרית המשתתפת הערבייה היא אחת מתוך 12. זה ייצוג לא הולם לגודלה היחסי של החברה הערבית בישראל. בכל זאת, זה ייצוג לא מבוטל. חשוב לציין שבעיית הייצוג לא באה לידי ביטוי במשקל היחסי של הערבים בתכניות הטלוויזיה בלבד. אמנם זאת אפליה מבנית הרצה לכל ארכה ורחבה של המציאות הישראלית, אך היא לא היחידה. ההדרה של הערבים מהמרחב התרבותי הישראלי משתקפת באופן השתתפותם, במיקום שלהם וביכולתם לבטא את רצונם ועמדותיהם באופן לגיטימי. כידוע לנו ממחקרי תוכן כמותיים, הערבים לא מוזמנים לתכניות חדשות ובידור ישראליות. הם גם לא נוכחים בסדרות ובסרטים ישראליים במידה ההולמת את ערכם היחסי באוכלוסייה – הן ערכם המספרי והן ערכם החברתי-תרבותי. אך במקומות שבהם הם נמצאים הם מיוצגים בצורה המבנה אותם כ"אחרים" וזרים ומתנה את השתלבותם בכניעה מלאה לתכתיבי הרוב הדומיננטי. בחינת קיומם של הערבים במרחב התקשורתי הישראלי, כפי שהוא משתקף בתכנית 'דרוש מנהיג', חשפה את מנגנוני

ההדרה, ההזרה והשליטה המאפיינים את מערכות היחסים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי בישראל. דימוי השוויון והשילוב מתגלים כחזיון תעתועים שמטרתו דה-לגיטימציה של מאבק הערבים לשוויון. מכאן שדימוי השוויון הופך לכלי לשימור מציאות לא שוויונית בעליל.

6 חצר משלהם: דמותם של שומרי המצוות בטלוויזיה המסחרית

בישראל / גב' רבקה נריה בן שחר, האוניברסיטה העברית

והמכללה האקדמית ספיר

הקדמה

הניתוח שלפנינו יעסוק בשתי סדרות שהוצגו בטלוויזיה המסחרית הישראלית בשנים 2004-2005: 'לתפוס את השמים' ו'החצר'. הסדרות שייכות לז'אנרים שונים ועוסקות בקהילות שונות לחלוטין: החוזרים בתשובה, המתנחלים וחצר חסידית-חרדית.

בדרך כלל, טקסטים העוסקים ב'אחרים' יוצרים מצד אחד הנכחה – מאפשרים מקום במרחב התרבותי ובדיון הציבורי החברתי, ומצד שני עלולים לחזק סטריאוטיפיזציה והאחדה. אחד הכלים ליצירת תדמית הומוגנית וסטריאוטיפית הוא התעלמות מפרטים וממאפיינים ש"עושים את ההבדל" בין הקהילות השונות המרכיבות את ה'אחר' ובתוכן, במקרה זה 'האחר' הדתי במדינת ישראל.

לכן, הניתוח שלפנינו יעסוק, בין היתר, באי דיוקים הקשורים לייצוג הקהילות השונות. אתייחס לחזות, לשפה, ללבוש, להתנהגויות וכד'. זה לא המקום לדון בסיבות לאי הדיוקים: כוונה תחילה, טעויות בתחקיר, בורות או חוסר היכרות פשוטה. ההתייחסות לאי הדיוקים תאפשר היכרות מעמיקה יותר עם הפלגים ועם הקהילות השונות, ותזמין את היוצרים ואת הקוראים לצפייה מעמיקה וביקורתית.

לתפוס את השמים

'לתפוס את השמים' היא סדרת דרמה בהמשכים הנוגעת באומץ בחלקים הכואבים של הגיוון התרבותי בחברה הישראלית: החוזרים בתשובה מול החילונים, התל אביבים מול המתנחלים. בסדרה מתנגשות אידיאולוגיות ותרבויות, הבאות לידי ביטוי במערכות היחסים הבין אישיות של משפחה שבה האב חזר בתשובה.

בסדרה אפשר לראות את ההנכחה (ההופעה, הנוכחות) המשמעותית של קהלים שהיו רגילים להיות מודרים מהפריים טיים. את החוזרים בתשובה פגשנו, אם בכלל, בכתבות תעודה בודדות, ואילו כאן מזומנת לנו היכרות קרובה עם המצוקות האישיות, החברתיות והכלכליות שלהם. המתנחלים מופיעים בכתבות חדשותיות ובתכניות האירוח כפורעי חוק וסדר ואילו כאן הם מוצגים כאנשים המוכנים להקריב את נפשם למען אידיאל שחשוב להם וכאנשים חמים ופתוחים, המקבלים את רוני, החוזר בתשובה. גם עם הערבים, המופיעים ברוב מהדורות החדשות כמפרי סדר, מאפשרת הסדרה לצופים פגישה מקרוב. אפשר לראות את מצוקת הערבים במחסומים ולהזדהות עם ניצולם ועם צערם.

צילומי הסדרה נערכו גם 'בחוץ' – תל אביב, ירושלים, התנחלות. וגם 'בפנים' – הבית ובית החולים בתל אביב, הקרוון בהתנחלות. בעריכת הסדרה קיימים מעברים בין שני האתרים העיקריים – תל אביב וההתנחלות. בתל אביב – רחובות הומים, אנשים, מכוניות. בהתנחלות – קרוונים על הגבעות, צילומים מהנסיעה, כפרים ערביים. המעברים החדים גורמים לצופה תחושה חזקה של

מעבר בין עולמות שונים ומנוגדים. המוזיקה המלווה מורכבת מנעימות שונות, וכוללת קטעים שמושמעים כביכול מהרדיו הדתי 'קול מולדת'³².

גיוון תרבותי וסטריאוטיפים

בסדרה מופיעים חילונים (אשכנזים, תל אביבים), חרדים (רק בעלי חזות מזרחית³³, חוזרים בתשובה), מתנחלים (רק מהמאחזים) וערבים (המושפלים באופנים שונים). עולים מיוצגים באמצעות יורי, עולה מרוסיה, שומר בהתנחלות 'גבעת יהודית' המתנכל בעצמו לערבים. בסדרה לא מופיעים אתיופים, חילונים מזרחים וחרדים אשכנזים כלל.

בסדרה ניתן ייצוג לזרם המרכזי בחברה הישראלית: החברה החילונית. חברה זו כוללת אנשים 'רגילים' – נאורים, עוסקים במקצועות חופשיים, גרים בבתים נאים באזור המרכז ושייכים לזרם הפוליטי המרכזי או השמאלי. המתנחלים – חיים על גבעות, מגדלים עזים ותרנגולות, עובדים ברדיו ימני קיצוני. הערבים – לא מצולמים בביתם, אנו רק רואים את הכפרים והמסגדים מרחוק. הם לבושים בבגדים ישנים, הולכים בדרך כלל ברגל. נראה שהם רק רוצים לעבור את המחסום ולהגיע הביתה או לעבודה בשלום.

הבית התל אביבי מאובזר היטב. ספות, פינת אוכל, הרבה תמונות וחפצי נוי. טלוויזיה, די וי די, מיקרוגל. הקרוון בהתנחלות פונקציונלי ופשוט, ללא מותרות. בקרוון המשמש כאולפן רדיו הרבה סיסמאות (מתקופת טרום ההתנתקות): "העם עם גוש קטיף", "משא נור לך אור" ועוד. נראה שהסדרה עושה שימוש רב בסטריאוטיפים, במגננונים המוכרים ובתבניות שמסדרות היטב כאשר כל אלו משמרים את הסדר ההגמוני הקיים: בסוף תל אביב (יחד עם האהבה) מנצחת.

כשמתבוננים בדמויות, נראה שחילונים מובנים כ'נורמלים': נורית- אשתו של רוני. מצטיירת כחילונית תל אביבית "שישי על האש, שבת קלפים". אישה עובדת, חברה נאמנה. מערכת היחסים ביניהם מושתתת על אהבה עמוקה ואמיתית. למרות הנתק האידיאולוגי יש להם שפה משותפת והם נהנים לדבר ולצחוק. מי שמפריד ביניהם הם ה'אחרים' של הטקסט – המתנחלים. נורית מתנגדת לעבודתו של רוני ב'קול מולדת': "אתה לוקח ממני, רוני, את הדברים הכי אלמנטריים שאני מאמינה בהם!" בסוף האהבה מנצחת: רוני ונורית מצליחים לגשר על הפערים ביניהם. אולי מסר אופטימי לחברה הישראלית השסועה.

הידידים החילונים של נורית הם אילן – החבר, 'החילוני השפוי', מאוכזב מחזרתה אל רוני אך מוותר ללא מאבק. ומנו- חברם של רוני ונורית, חילוני, תל אביבי ובוהמיין "וואו, איך בא לי כבד אווז עכשיו, עם חמאה... ואחר כך איזה קוניאק...". מבחינה משפחתית הוא גרוש ושומר על קשר רופף עם שני ילדיו. מוצג כאנטיתזה למערכת היחסים הממאנת להתפרק של רוני ונורית. הוא מאושפז בבית החולים לאחר אירוע לב, ולבסוף נפטר.

עודד- הבן הבכור של נורית ורוני, המגויס לצה"ל. הוא בורח מהצבא לאחר שלא הצליח למלא את הפקודה 'לעצור ערבים'. למרות שאביו 'דוס' עודד מרגיש קרוב אליו ופונה אליו בבקשת עזרה. ושירה- הנראית בתחילה ילדה קטנה ונודניקית, מתפקדת בסדרה כמעין מקהלה יוונית. היא

32 נקודה קטנה לביקורת: כשקבוצה רואה בטלוויזיה ייצוג של הקבוצה שלה, היא רגישה לטעויות. לכן, ראוי להשתדל להקפיד ולבדוק את הכתוביות: שמש מברך את רוני "ויסב לך שלום" במקום "וישם לך שלום". כאשר הם שרים לאחר הדלקת נרות החנוכה הכתובית מופיעה: "על התשואות ועל המלחמות" במקום: "על התשועות ועל המלחמות".

33 לנושא היחס למזרחים ולבעלי חזות מזרחית בפרט בחברה החרדית אתיחס בהרחבה בהמשך.

שואלת את השאלות הנכונות והמעצבות: "אם אתה ממשיך להישאר פה רק בגלל שאין לך כסף לדירה אחרת..."מה, יש כבישים שאסור להם [לערבים] לנסוע?"

לכאורה, מנסה הסדרה לייצג את החרדים ואת הדתיים הלאומיים, או לפחות את המתנחלים שבהם אך היא מצליחה לנגוע רק בשני תת זרמים שוליים: החוזרים בתשובה, המהווים מיעוט שולי ולעיתים דחוי בחברה החרדית (= הכוללת את היהודים החיים על פי ההלכה, ואינם מזדהים עם הרעיון הציוני) והמתנחלים המתגוררים במאחזים, שהם מיעוט כפול – הן מצד המתנחלים (= התושבים הגרים מעבר לקו הירוק) והן מצד החברה הדתית לאומית (= חברה שומרת מצוות, ציונית, המתייחסת למדינת ישראל כ'ראשית צמיחת גאולתנו').

הסדרה יוצרת את הרושם שהדת היא סוג של פולקלור. נוסף על הלבוש השונה הדתיים בסדרה מתפללים, מברכים ושרים. אולם הדת, לפחות באידיאל, אינה רק טקסים ולחשים. הדת היא דרך חיים, השקפת עולם, תפיסת מציאות. אנשים דתיים חיים בהכרה ש"הכול משמים" והאמונה באל מכוונת ומחזקת אותם. עם זאת, אנשים דתיים (בדרך כלל) אינם אוכלים בכלים חד פעמיים ולא גרים בקרוון. הם נוהגים במכוניות שונות – לא רק סוברו. בדרך כלל מדובר בחברה יצרנית, עובדת ומרוויחה.

הפגישה שלנו עם הדתיים בסדרה היא רק עם רוני ושמש החוזרים בתשובה, ותושבי המאחז. העובדה שבסדרה אין אף דתי מה'מין סטריים' – חרדי, דתי לאומי או מתנחל, מחזקת את הרושם הפולקלוריסטי ויוצרת דימוי של חברה אקזוטית ואפילו תמוהה. אנו מסיקים ש"ככה זה אצל הדתיים" והדבר פוגע בתפיסת המציאות שלנו.

רוני, הדמות הראשית – תל אביבי לשעבר, מוזיקאי, חוזר בתשובה, בעל חזות מזרחית, אדם מתלבט, קרוע ומיוסר. מחפש את עצמו בין העולמות. "החילונים מסתכלים עליי כמו איזה חיזור, והחרדים בזים לחוזרים בתשובה..." רוני מזוקן, לבוש חולצה לבנה, חליפה שחורה ומגבעת שחורה (כמו החרדים הספרדים שלבושים בלבוש החרדי-ליטאי). בגדיו מהווים סמל למצבו: הם לא "מתחברים" אליו, חולצתו משתרבת החוצה לעיתים קרובות. נראה שהבגדים מבטאים את תלישותו.

חמש שנים לאחר שחזר בתשובה אין לו בית, פרנסה ומסגרת חברתית אוהדת. ייתכן שהטקסט מנסה ליצור אצלנו את התחושה שרוני נענש על חזרתו בתשובה באובדן המסגרת הבסיסית המשפחתית – תעסוקתית – חברתית. בתחילת הסדרה הוא מתחיל לעבוד ב"קול מולדת" – "רדיו של מתנחלים", ומצדיק את עצמו בפני נורית ש"זו רק עבודה". בעצם, הוא נמשך להדס (המתנחלת) לאישיותה ולכריזמה שלה, וכן לחוס ולפתיחות שבהם המתנחלים קיבלו אותו. אבל, מעבר להיבטים החיצוניים, לא שמענו מרוני אמירה משמעותית, קיומית, על החיים האמוניים שלו. הוא אמנם מסביר לנורית שעבר שינוי והיא לא מבינה את השינוי – גם אנחנו לא מבינים. אנו יכולים להתחבר לדמות האישית – פסיכולוגית שלו באמצעות הזדהות עם הקרע החברתי – תרבותי, אך לא לדמותו הדתית.

ועוד, אדם דתי לא נוגע באישה שהוא לא נשוי לה. רוני נוגע בשערה של הדס. אדם שומר מצוות גם לא נוגע באשתו אם לא טבלה במקווה. אנו רואים את רוני ונורית נוגעים זה בזה, הדיון על הטבילה נוגע – מבחינתם – רק ליחסי אישות (ובסוף אכן מתקיימים יחסים ללא טבילה). שתי עובדות אלו אינן עולות בקנה אחד עם דתיותו של רוני. אפשר להסביר זאת בכמה אופנים: טעות בתחקיר – ובתפיסה החילונית את הדתיים ש"טובלים לפני שעושים את זה..." ללא ידיעת העובדה שכל מגע אסור בזמן נידה. ייתכן שהטקסט בונה את רוני, ובעקבותיו את הדתיים,

כאנשים שיודעים שאסור, אבל עושים מה שנוח להם באותו הרגע. אפשרי גם הסבר פסיכולוגי: רוני מבולבל, תלוש, קרוע בין חייו הקודמים לחדשים ובין המותר לאסור.

גם שמש- החבר החוזר בתשובה, נראה מזרחי, ומעוצב באופן סטיגמטי ואפילו תמוה: שמו חריג, הוא לא חכם, לא נאה, שמן, לבוש סוודרים עבים, כיפה גדולה וזקן. מברך את רוני באופן תמוה בברכת כהנים "יברכך ה' וישמרך". מנסה לשכנע את נורית לקבל את רוני בחזרה: "את אישה חכמה. את לא אוהבת מה שהוא עושה ואת שותקת. זה חכם!" וקונה לה ספר בישול של נשים דתיות. האם הוא אמור לייצג את החברה הדתית? ואם כן, איזו?

הסדרה אולי ניסתה להתמודד עם מושג ה"חזרה בתשובה" כאירוע מורכב, הכולל היבטים אנושיים – רגשיים – חברתיים – כלכליים – אידיאולוגיים לא פשוטים. אך היא מציגה חזרה בתשובה כאירוע אקזוטי: "מילא, עזב אותי בשביל אלוהים. לפחות היה בזה משהו אקזוטי...", "תתנצר, תתאסלם, זה מה שעושה לה את זה..." "יש לכם ברכה מיוחדת לקפוצ'ינו?"

במציאות, מצבם של החוזרים בתשובה, בעיקר בחברה החרדית, מורכב ואפילו קשה יותר. הם עשו דרך ארוכה ומסובכת, והחברה הדתית הסגורה חוששת מהשפעה שלילית אפשרית הקשורה לחייהם הקודמים. בסדרה מבחינים במערכת היחסים עם העולם "הישן" הכוללת משיכה וגעגועים מול דחייה³⁴. גם לאחר החזרה בתשובה רוני לא מתנתק ממשפחתו, מחבריו ומעברו. הוא בא לבקר את חברו החולה ואת בנו המתגייס. מחד גיסא, עובדה זו מבטאת את היותו חבר טוב, סוג של בעל ואבא מסור ואוהב. מאידך גיסא, המטוטלת הנעה בין חיבור לניתוק מבטאת את הקרעים שנשמתו: בין אהבתו לתל אביב, לבין הרצון להיטמע במרחב של ההתנחלות: ממחר להגיע לעיר הגדולה בכל הזדמנות. עם זה מנסה לשכנע את חברו לבוא לגור איתו ב"גבעת יהודית". הקרע בין הקשר החברי שלו למנו החולה, שדיבורו מתובל בגסויות, ליחסו לליבלך, המדבר ב"שפה של מתנחלים". הפער בין משיכתו להדס – המתנחלת, הגרושה הצעירה. לנורית – אשתו/פרודתו. הוא מבטא כלפי אשתו הרבה קנאה, למרות שהיא אומרת "אין לך זכות מוסרית לשאול אותי את זה..." וההתלבטות בין אהבתו לילדיו ש"אינם גדלים כיהודים" לחלומם על ילד "יהודי" שלו ושל הדס.

אם נמשיך ונעמת את ייצוג הדתיים בסדרה מול המציאות, נראה שרוני ושמש הם שני דתיים בודדים. החברה הדתית היא קהילתית מאוד (על היתרונות והחסרונות שבכך) וקיימת בה עזרה הדדית רבה. חוץ מההזמנה לסעודת שבת שליליך מזמין את רוני, לא ראינו סיוע מצד ה"דתיים". החוזרים בתשובה מתלוננים אמנם על הקושי להשתלב כשוים בחברה החרדית, אולם הם אורחים רצויים שמקבלים תמיכה רבה, גם אם היחס אליהם הוא לעיתים קרובות פטרנליסטי. רוני ושמש אינם רק חוזרים בתשובה בקהילה דתית/חרדית, אלא הם גם בעלי חזות מזרחית. איני מנסה לנחש את מוצאם של השחקנים, אלא לדון באופני הקריאה ובפרשנות הדתית-עדתית. בחברה החרדית, ובאופן עדין יותר בחברה הדתית לאומית, היחס לאדם קשור למוצאו. לרושם הראשוני יש תפקיד מרכזי: החזות מכתובה השערה לגבי מוצא, המובילה ליחס. החברה החרדית-אשכנזית מתקשה לקבל את "האחים החדשים" הספרדים, במיוחד אלו החוזרים בתשובה. במוסדות החינוך, בעיקר הטובים שבהם, מוכתבת מכסה לאנשים ממוצא שאינו אשכנזי. הנישואים נערכים בתוך העדה, ולעיתים רחוקות ניתן לראות נישואים בין משפחות אשכנזיות למשפחות שאינן אשכנזיות. (בדרך כלל עובדה זו מעידה על בעיה במשפחה האשכנזית, ועל יתרון

34 בסרט 'אושפיזין' אפשר היה לראות בעיקר את הקושי האישי והכלכלי.

יחסי במשפחה הספרדית). חשוב לציין שאין מדובר בגזענות לשמה אלא במשמעויות סוציולוגיות והלכתיות מורכבות מכיוון שזה נשמע מגונן, אני חושבת שנכון, אם זה לא קשה, להכניס בהערת השוליים הפנייה לטקסט אקדמי שמגבה את הטענה³⁵. בחברה הדתית לאומית הדברים מעודנים יותר, קיימים נישואים בין עדתיים רבים ומוסדות הלימוד פתוחים, אך לעיתים באה לידי ביטוי ההיררכיה העדתית באופנים אחרים. ביישובים הפחות מבוססים כמו "גבעת יהודית" (המייצג בסדרה את המאחזים) כמעט שאין מקום להיררכיה עדתית.

לפיכך, מקומם של רוני ושמשי בשולי החברה מובטח. השילוב בין חזרתם בתשובה לחזותם הכהה והנראית כמזרחית יוצרת מציאות של הדרה חברתית המקשה על השתלבותם הטבעית בחברה החרדית הקולטת. לכן נראה שרוני חש מקובל יותר ב"גבעת יהודית" ומזמין לשם גם את שמשי.

בסדרה חסרים היבטים דתיים נוספים: אנו לא רואים מקומות דתיים - קהילתיים: בית כנסת, ישיבה, בית מדרש וכד'. הפעם היחידה שאנו רואים דתיים כקבוצה היא בסצנה שבה מתקיימת תפילת מנחה במאחז. גם במאחזים הדלים ביותר יש מבנה לבית הכנסת (אפילו קרוון) ואילו כאן התפילה מתקיימת בחוץ, על ההר, מול הכפר הערבי. משתתפים בה רוני, כמה מתנחלים, ועוד כמה אנשים תמוהים עם קוקו וכיפה. הם לא משוחחים ביניהם לפני התפילה ואחריה. אין תחושה של בית הכנסת כאתר, כמקום מקרב. נראה שהדתיים הם אוסף של יצורים בודדים ללא מערכת חברתית תומכת.

אין רב בסדרה. אנשים דתיים מתייעצים עם רב המקובל עליהם. הם שואלים שאלות הלכתיות ומעלים גם שאלות אישיות בעלות גוון ייעוצי. אצל החוזרים בתשובה הרב, שבדרך כלל בעזרתו חזרו בתשובה, מהווה דמות מרכזית בחייהם. רוני לא נראה משוחח עם רב, ואפילו לא מזכיר דמות כזו. מי שבאופן מפתיע מדברת על רצונה שיהיה אדם גדול שיאמר לה מה לעשות היא נורית (החילונית). גם במאחז לא ראינו דמות של רב. במציאות ברוב המאחזים נמצאת דמות מנהיגה, דומיננטית, מתוות דרך וסוחפת. חסרונה של דמות הרב בסדרה מחזק את הרושם שהדמויות הדתיות הן תלושות, מתנהלות במרחב ללא דרך ברורה ומנהיגות מכובדת.

הסוג השני של הדתיים בסדרה (חוץ מהחוזרים בתשובה שהם כאמור תמוהים) הם המתנחלים. דמויותיהם בסדרה מייצגות אנשים חד ממדיים ולא דמויות מתפתחות ומשתנות. הם מנצלים את כולם – את המדינה, את הצבא ואת הערבים. נורית אומרת לרוני: "אתה מחפש את אלוהים במקום שהוא איננו! אלוהים לא נמצא במקומות שיש בהם כל כך הרבה חטאים!" [נגד הערבים]. כאשר נורית מתווכחת עם רוני ומבקשת ממנו לא לעבוד שם, הוא לא מסביר לנורית על המתנחלים, לא מנסה לשנות את דעתה הסטיגמטית. הוא רק מסביר שזו עבודה. זהו אחד המקומות שיוצרי הסדרה יכלו לשים בפיו מילים אנושיות ביחס לחברה הזו.

הטקסט מנסה להתמודד עם שתי קבוצות של "אחרים". נראה שנוצרת היררכיה בין הקבוצות, מנקודת המבט של קבוצות הרוב. יצירת היררכיה בין הקבוצות מאפשרת, לצופה השייך לקבוצות הרוב, הבנה ואפילו הזדהות מסוימת. הקיצוניות שבה מוצגות דמויותיהם של המתנחלים יוצרת

35 לעובדות אלו הסברים סוציולוגיים מורכבים שלא כאן המקום לפרטם. בקצרה ניתן לומר שמדובר בחברה מסורתית המשמרת את מנהגי מזרח אירופה, ומתקשה לקבל את אלו שמוצאם רחוק משם. הבדלי המוצא משפיעים מאוד על אופני הפסיקה הדתית, הלבוש, השפה, וההתנהגות. ראו: פרידמן, מ. (1991). החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל; לוי, א. (1989). החרדים. ירושלים: כתר. לופו, י. (2004) ש"ס דליטא: ההשתלטות הליטאית על בני תורה ממרוקו. תל אביב: הקיבוץ המאוחד

נורמליזציה במבטנו המציץ על החוזרים בתשובה. החוזרים בתשובה הם "תל אביבים" נורמליים – גם אם לשעבר, בעוד המתנחלים מובנים כחריגים. ההבדל המשמעותי המתבטא בטקסט, בין שמירת המצוות (כערך מרכזי של החוזרים בתשובה) לשמירה על אדמת ארץ ישראל (כערך מרכזי של המתנחלים), מבנה את השומרים על האדמה כקיצוניים, ואת שומרי המצוות כאקזוטיים.

ליבליך (שמו הפרטי לא ידוע) – ה"מתנחל": בחור גבוה, רחב, חבוש כיפה גדולה, מזוקן, לובש מעיל דובון וצעף מפוספס. כמובן נושא נשק לכל מקום. התאלמן מאשתו שנרצחה בדרך להתנחלות. הוא שדרן ברדיו "קול מולדת" גר בקרוון, נוסע בסובארו סטיישן לבנה. שמו בפיו את האמירה היחידה המצביעה על גוון גם בקרב המתנחלים: "...הרוב בישובים הוותיקים זה במקצועות הרגילים – בעלי עסקים, אקדמאים, לא אקדמאים. אבל אם תיכנס לישובים הקטנים תמצא ציירים, אמנים, משוררים. הכול. אם תחפש טוב תמצא גם עבריינים... כמו בכל מקום. אבל אחוז גדול מהאוכלוסייה זה אנשים עם ערכים, עם אמונה..."

הדס- צעירה נאה, לבושה בבגדים ארוכים וכחים, עוטה מטפחת. אישה עצמאית, פתוחה, שדרנית ברדיו. אסרטיבית – נותנת את הטלפון שלה לרוני ומזמינה אותו לעבוד אתם. קושרת אתו מערכת יחסים רומנטית, מצפה שייפרד מאשתו ויינשא לה. אחותה (אשתו של ליבליך) נהרגה בפיגוע. אירוע זה חיזק את האידיאולוגיה והערכים המרכזיים בחייה – האהבה והחיבור להתנחלות בפרט ולארץ ישראל בכלל.

אבקש להקדיש דיון מיוחד לנשים ביצירה. נורית מוצגת כקורבן, היא מקבלת לזרועותיה שוב ושוב את בעלה ה"דוס, המקפץ על הגבעות". אך בעצם היא אישה חזקה, המוכנה להקריב קרבנות באופן מודע כדי להמשיך את פרק א' של מערכות יחסים מתוך הכרה במורכבות ובבעייתיות שבפרק ב' שלהן. האומץ שלה ניכר גם כאשר היא עומדת מול המפקד של עודד, ומעזה לשאול אותו שאלות נוקבות.

הדס- הדמות היחידה מ"המתנחלים" שניתן לחוש כלפיה אמפתיה מסוימת. הצליחה לחתוך קשר עם גבר שהיה שונה ממנה, ו"גם הייתה לו בעיה עם ילדים". לא נפלה ישר לזרועותיו של ליבליך האלמן, למרות הציפייה החברתית ש"היא לא תישאר לבד". היא עוסקת בעבודה מקורית – משדרת ברדיו. כאשר רוני מבקש לראות את שערותיה, מצופה מאישה דתיה שתסרב. היא מסירה בעדינות את המטפחת. זו אמירה חתרנית ועצמאית, המביעה את בעלות האישה על גופה במערכת יחסים אינטימית. ובכל זאת, היא לא מוותרת על הגבול, ועוצרת בשיער. גם שירה, הבת, מוצגת כבעלת אישיות חזקה, נערה דעתנית ואסרטיבית השואלת שאלות נוקבות. הנשים הללו הן היודעות, החכמות ובעצם - מובילות את היצירה. מול הגברים "החדשים": מנו החולה, הנראה רוב הזמן במיטה, אילן, שמוותר על חברתו ללא קרב. ורוני המתלבט, שבקושי מצליח להרוויח את לחמו – הן עצמאיות, אסרטיביות, עובדות, נאבקות למען המטרות שלהן, ומגשימות את עצמן – אישית ומקצועית.

לעומת הדס, שאר המתנחלים מוצגים באופן סטיגמטי ואפילו פוגע, כאוסף של אנשים תמוהים ומוזרים- עולה מרוסיה המתעלל בערבים, אנשים הלבושים בבגדים מוזרים ומעילי דובון, חבושים כובעי צמר או לחלופין קוקו ארוך ומעליו כיפה.

לאחר שהבנו שהחילונים הם המרכז, החוזרים בתשובה הם השוליים, והמתנחלים הם הקיצוניים, נוכל לפנות אל מי שמחוץ למעגל. ה"אחרים" האמיתיים הם הערבים. הם עומדים או עוברים במחסומים, מצפים לאישור מעבר, חסרי שם וזהות. גם הערבים בסיפור של עודד, אלה שלא הצליח לעצור, או לא היה מסוגל לכך רגשית, מתוארים כגוש אנושי המבקש רק להגיע

לעבודה. אולם, לערבי אחד יש פנים, גם אם לא שם: תושב ערבי שנסע עם בנו ונעצר על ידי המתנחל העולה וחברו. אלו הכריחו אותו לעצור ולנקות את האנדרטה לזכר אשתו של ליבליך (שחוללה/נצבעה בצבעי דגל אש"ף). כאשר הערבי ניקה בנו הביט בו ובהם, רואה בכאב את אביו המושפל. המתנחלים השתעשעו בזריקת חפצים על הערבי הכפוף, תוך כדי קריאות פוגעניות.

סיכום

הסדרה 'לתפוס את השמים' נוגעת בנושאים מורכבים בחברה הישראלית ומנסה להתמודד עם הגוון התרבותי - מערכות היחסים הטעויות בין חוזרים בתשובה לחילונים, בין מתנחלים לתושבי מרכז הארץ, ובין יהודים לערבים.

אולם מבחינת הגוון התרבותי, בנגיעה אין די. הסדרה ממצבת את החילונים כ"נורמלים" ובכך מחזקת את תפיסת הדתיים (באמצעות החוזרים בתשובה) והמתנחלים (באמצעות תושבי המאחזים) כ'אחרים'. הדמויות הדתיות משתייכות לשוליים החברתיים. אין ייצוג לחיים הדתיים על מורכבותם הרבה. הדת נתפסת כסוג של פולקלור ולא כאורח חיים מהותי. מיעוט הדמויות הדתיות ושוליותן החברתית לא מאפשרים היכרות של החברה הדתית והבנתה.

עם זאת, אין ספק שעצם ההתייחסות לקהלים מודרים אלו, ובעיקר בפריים טיים, חשובה. אך יש לתת את הדעת לגוונים ולתת ביטוי עמוק ואמיתי לזרמים השונים. סדרת איכות שתשכיל לשתף קבוצות מודרות כך שתשקף את קיומן המורכב תאפשר את השתתפותן ההוגנת בשיח החברתי-תרבותי הישראלי.

החצר

הטלנובלה 'החצר' עוסקת בקבוצה מודרת בחברה הישראלית: חסידות (המהווה פלג קטן בחברה החרדית) ומתארת אותה בצבעוניות, על יתרונותיה וחסרונותיה ובעובדה זו נעוצה חשיבותה. אנו פוגשים את האנשים 'ההם' מקרוב. יש להם שמות, פנים, אישיות, מערכות יחסים מרתקות וסיפורים אנושיים. דמות ה'רבה' כמנהיג הגון ודואג מעוררת קנאה בחברה דמוקרטית הנגועה בשחיתות שלטונית.

הטלנובלה עוסקת במגוון התרחשויות הקשורות לחצר חסידית – בית ה'רבה' (הרב, ראש הקהילה) מנהיג קבוצת החסידים. האירועים קשורים בעיקר בילדיו של הרב, אך גם בתלמידים ובחסידים אחרים. התכנית שודרה בפריים טיים של ערוץ 10 בחורף 2005 (אם כי חושב לציין כי במקור היא שודרה בערוץ 'התכלת' ונראה כי יש לכך חשיבות לא מבוטלת).

כמקובל בטלנובלות, רוב הסדרה מצולמת באולפן. האתרים המרכזיים הם: חדר הרב, בית המשפחה, בית המדרש, בית החולים. מעט צילומים בחוץ – בעיקר ברחובות בני ברק. הטלנובלה ערוכה כמארג של סיפורים המתרחשים במקביל. הפרקים מסתיימים ברגע מותח במיוחד, המכריח אותנו לצפות לפרק הבא. היוצרים מפתיעים – כשקו עלילה מסוים נפתר, נשזר קו עלילה אחר שמסתבך. כך הצופים מתחברים לעלילה-נהנים מפתרון הבעיות שלאחר הסיבוכ ומאפקט ההפתעה.

על מנת להבין את הרקע ליחצר, חשוב לדעת שהחברה החרדית מורכבת משתי קבוצות עיקריות: חסידים וליטאים. מדובר בשתי קבוצות השונות מאוד זו מזו. החסידים מחולקים ליחצרות – קבוצות אנשים המאוגדים בקהילה שבמרכזה ה'רבה'. החסידויות נקראות בדרך כלל על שם

העיירה המזרח אירופאית שבה נוצרו: גור, ויז'ניץ, בעלז וכד'. הן מתנהלות כרשות: החסידים גרים בשכונות ובקריות נפרדות, יש להם מוסדות חינוך, משפט, כלכלה וצרכנות, מוזיקה ואפילו בגדים משלהם. הלבוש המיוחד מהווה סימן היכר (בדרך כלל מעיל עליון שחור ארוך). החסידים גם מגדלים זקן ארוך ופאות ארוכות. חסיד יכול להתחתן עם אישה מהחסידות שלו או מחסידות אחרת, אך החסידים לא יתחתנו עם הליטאים – אלו נחשבים פתוחים לעולם, לבושים בלבוש מודרני (חליפה כהה קצרה), אינם מגדלים פאות ארוכות וזקנם קצר ומטופח. מבחינה קהילתית, הליטאים קשורים לישיבה מסוימת וראש הישיבה הוא הרב שלהם, אך הם חיים בעצמאות יחסית ואינם מחויבים לקהילתם כמו החסידים. הערך העליון בחיים הדתיים הליטאיים הוא לימוד התורה. לעומתם, החסידים טוענים שהערך העליון הוא עבודת השם – בשמחה, בתפילה, דרך הלב.

'החצר' מציגה פלג מתוך קהילה השייכת למגזר: חסידות ספציפית בקהילה החסידית במגזר החרדי. כמו בכל מערכת אנושית, מתפתחים בה יחסי כוח ושליטה. בחסידות, הנוהגת לעיתים כמו ממלכה שה'רבה' בראשה, קיימים מאבקים קשים על ההנהגה, הכוללים מערכות החותרות תחת השלטון.

הדמויות לבושות היטב ומשחקות בדרך כלל באופן אמין. הן מדברות בשפה המערבת בין עברית לאידיש³⁶. הדמות הראשית- הרבי. גבוה, בעל זקן ארוך ולבן, פאות, לבוש בבגדים ארוכים אך לא מפוארים. נעזר במקל הליכה. בעיות הבריאות שממן הוא סובל מחזקות את דמותו כגיבור. הרבי הוא אדם טוב, ישר והגון, תלמיד חכם. נאמן, דואג לחלשים, לא נושא פנים לעשירים ולחזקים בבני קהילתו. הוא מקבל את החסידים ל'יחידות' (=פגישה אישית) לפי סדר הגעתם. גם כאשר בנו מפעיל עליו לחץ לקבל קודם את החסיד העשיר, הוא לא מוכן: "הרגע שבו אני אתחיל לדאוג יותר לשמור על היכסא שלי במקום לעשות את התפקידים שלי כמו שצריך, זה יהיה הרגע שבו אצטרך לפנות את מקומי".

התנהגותו רגישה ואנושית - הוא מפרגן לעובדת הניקיון בבית החולים: "את יודעת, זה בית החולים הכי נקי שהייתי בו אי פעם". דואג לבחור שלא מצליח ללמוד: "מתי בפעם האחרונה אכלת ארוחה חמה אמיתית?" ומבחינה אישית – משפחתית הוא שומר על מערכת יחסים טובה וקרובה עם בני משפחתו.

הרבנית (הרבצען)- שיינדל: אישה גבוהה ונאה, לבושה בבגדים נאים וארוכים, מבדים מודרניים התפורים בסגנון ישן, חובשת כובע מקטיפה הצמוד לראשה כמטפחת. היא מצולמת בעיקר בביתה – ממלכתה. היא אישה אצילה, מקשיבה, מרגיעה, דואגת מאוד לילדיה ובכל זאת במהלך הסדרה הם עושים דברים רבים ללא ידיעתה.

ילדי הרב: ציפורה, אישה נאה וגבוהה, לבושה בבגדים מודרניים אך צנועים. חובשת פאה מודרנית, עשויה משער טבעי. גרושה בעל כורחה. מקצועה: פאנית (מסרקת ומוכרת פאות לנשים). באופייה היא טובה, אכפתית, מסורה ודואגת, מציעה עזרה לכל דורש. צפורה אסרטיבית, החלטית, בעלת לשון ומגיבה בשניות להערות הטורדניות המופנות אליה. היא הופכת לדמות טראגית כאשר בעלה הטרי, חנוך, נתפס ע"י המשטרה בקזינו עם רבע מליון דולר מכספי החצר.

36 חבל שבכתוביות לא מופיעות המילים המקוריות באידיש עם תרגום בסוגריים.

הוא נאלץ לגרש אותה נגד רצון שניהם. הסיפור הטראגי מלווה את מהלך היצירה עד לסוף המפתיע- פתרון הלכתי המבטל את הגט. זהו מאפיין מרכזי בטלנובלות: זוג שלא יכול להיות יחד מסיבה כלשהי. בדרך כלל תסתיים הטלנובלה בחתונתם. ורוחל/רוחי- הבת הקטנה, נערה נאה, מסורקת בקפידה עם שתי קוקיות. לבושה דומה יותר לדתיה מודרנית מבני ברק. רוחל מאוהבת בחנוך – בעלה/גרושה של אחותה הגדולה ומנסה לנכס אותו לעצמה.

למרות הטענה (הסטיגמטית) המקובלת שהנשים החרדיות חלשות ומודרות, מוצגות הנשים ב'החצר' כחזקות ואסרטיביות. גם הגברים מכירים בכוחן ומקשיבים להן. שיינדל קובעת ש"מחר תגיע שרשרת לכלה..." והרבה אומר לאביה של גיטל: "אם היא החליטה..." ציפורה מחכה לחנוך ועומדת בפני הלחצים להתחתן שוב. ורוחל היא זו שמביאה למציאת הפסק שגדולי הרבנים לא מצאו – ביטול הגט. היא עושה זאת תוך קריאה אמיצה וחתרנית, בקול רם, לגבי פסק הדין: "זה אכזרי! זה לא הגיוני!" גדליה מקשיב לה ופונה שוב לחפש היתר. ואכן בזכותה מגיע ה'הפי אנדי' באיחודם מחדש של חנוך וציפורה.

בני הרב רחוקים אחד מהשני בגיל ובאופי. זבולון, הבן הגדול של הרב, מצפה לרשת אותו בבוא העת. מקומו הקבוע הוא ליד שולחן אביו. נראה שהוא משתכר מעמדת הכוח: מבקש מאביו להיכנע לחסיד העשיר, לגרש תלמיד שסרח ולפעול בתקיפות ובנחישות. עוזיאל, בן הזקונים, לבוש כחסיד, אך נראה ממוצא מזרחי. מכין את עצמו להליכה לצבא, יוצר קשר קרוב עם יריב (השוטר) המהווה עבורו צוהר לעולם 'שבחוץ' ומסייע לו להתגייס לצבא.

חנה פרומה השדכנית- דמות גרוטסקית חיונית בכל טקסט העוסק בחיים בעיירה של פעם ('השטעטל') או בחצר חסידית. מתעניינת בכל, מתערבת, לפעמים גם מצליחה לשדך שידוכים. ותוצר השידוך שלה: גיטל- ארוסתו של שרולי. בחורה צנועה, טובה ונאמנה, מוכנה להקריב את אושרה למען הצלחת השידוך של אחותה ה'בעייתית'.

החסידים: מוטקה - ה'משמש' של הרבה (העוזר הצמוד). חסיד נאמן וישר וגם ליצן החצר – מספר בדיחות וחיידודים. ההומור שלו מסתיר מאחוריו אדם רגיש וטוב לב. לכאורה הוא 'חסיד פשוט', אך יש לו כוח רב. הוא המוציא והמביא, האדם הקרוב ביותר לרב. ניתן כמעט להשוות אותו למזכירה האישית של ראש הממשלה. לעומתו, משולם הוא החסיד העשיר. מנסה לנווט את החצר לצרכיו ולקנות את הרבה בדברי חלקות ומתנות. למרות כוחו האובייקטיבי הרבה לא מוכן להתייחס אליו באופן שונה מאשר משאר החסידים. הוא חתרן, ומשתף פעולה עם החסידות המתחרה, השייכת לאחיו של הרבה. חנוך- הגיבור הטראגי של הסיפור. רומה על ידי אביו, נתפס בקזינו וישב בכלא כדי להגן על שמו של אביו. אולץ לתת גט לציפורה והוכרז כמת. לאחר שלוש שנים חזר וניסה להוכיח את חפותו. הוא לבוש כחילוני 'קלאסי': ג'ינס משופשף, גופיה כחולה, שזוף מאוד. מראה מעט מזרחי. שערו מגודל, ללא פאות וזקן, כובע קסקט שעליו כתוב LA ומשקפי שמש. דיברו עדיין כמו חסיד, בשילוב המוזר בין הלבוש והדיבור הוא מגשר בין התרבויות. גדליה הוא דמות עגולה ומתפתחת. חסיד שזייף טקסטים וגנב כספים בעקבות סחיטה כספית. לאחר תקופת עונשין שגזר על עצמו נבחר על ידי הרבה למלא את מקומו בזמן מחלתו, ומצא דרך לגאול את החצר מקשייה הכספיים.

נראה שהחצר כוללת בתוכה רק חסידים: רוב הדמויות בסדרה שייכות לקבוצה הומוגנית - חרדים, אשכנזים, חסידים (מחסידות מסוימת), תושבי בני ברק. אך בלית ברירה נכנסים לחצר - ולטלנובלה- גם 'האחרים' - הרופא והשוטרים. ד"ר זריצקי, הרופא, הוא 'החילוני הטוב' של הסדרה. הוא מעריץ את הרבה ודואג לבריאותו. לפני הניתוח הוא מספר לרבנית שהרבי מכנה אותו 'אפיקורס קדוש' ומדבר על 'הניצוץ המיוחד' של הרבה, שאותו הוא מדליק אצל כל מי שנפגש אתו. כאשר הסדרה שמה בפי החילוני, הליברלי, האינטליגנטי את המסרים המעריצים הללו, היא בעצם מאשרת את נכונות הקיום החרדי והחסידי: "אפילו הרופא אומר". בעיתונות החרדית משתמשים לעיתים קרובות בשיטה הזו: מצטטים פוליטיקאים ועיתונאים חילונים התומכים בטענות החרדים. ככל שהדמויות המצוטטות מוכרות כחילוניות ושמאלניות יותר, כך תוקף הדברים חזק יותר.³⁷

יריב/ ר' חיים - שוטר חילוני, המבקש לערוך חקירה ולמצוא את הנוער האלים המאיים על ארכיאולוגים חילונים ומוכרי בשר חזיר. הרבה מאפשר לו לערוך את החקירה בתנאי שיתחזה לחסיד חוזר בתשובה - הרמז לזרה בתוכנו'. יריב (מרוקאי, כמובן!) מסתכל על החרדים בתחילה בחשש. הוא פונה אל הרבי בבקשה לערוך חקירה בחצר. לצורך השכנוע הוא משתמש בסבא שלו- שהיה רב, כמובן: "סבא שלי היה אדם מאמין... הוא למד הרבה והתפלל, והוא אמר לי שהדבר הכי קדוש ביהדות זה להציל חיים".

מערכות היחסים בין המשטרה ל'חצר' נעות על רצף שבין זלזול וחוסר היכרות לבין הערכה. כאשר חנוך נעצר אומר לו רותם, השוטר: "ללכת לצבא אתם לא יכולים. למה? כי אין לכם זמן! אתם צריכים ללמוד תורה... אבל ללכת לקזינו לא חוקי - לזה יש לך זמן, הא? זה התורה שלכם מרשה לכם?"

חוץ מהחילונים, שנכנסים ל'חצר' באופן ממשי (מחוסר ברירה), נכנסים גם "אחרים" סימבוליים: חסידויות אחרות, מתנגדים (הפלג הליטאי, המתנגד לחסידות) ומזרחיסטים (דתיים לאומיים). החסידים לא מוותרים על כל הזדמנות לבטא את דעתם עליהם. נראה שיש כאן ניסיון של קבוצה להבהיר ואולי אף לבצר את גבולותיה. ברור שהחילונים נשארים מחוץ לגדר³⁸, אך גם חסידויות אחרות, ליטאים, ודתיים לאומיים - שלוש קבוצות שומרות מצוות - אינן מורשות להיכנס ל'חצר'. למשל: כששרולי נותן מזוזה לגדליה (שעומד לעבור לחיות עם הקלויזנרים) הוא אומר לו בחיך: "מה אתה חושב, שאני סומך על המזוזות של הקלויזנרים האלו?" וכאשר מוטקה המשמש אומר לזבולון: "אם הייתי רוצה להיות בדיכאון הייתי הולך להיות 'מתנגד' [הקבוצה הליטאית, המתנגדת לחסידות]". דוגמה נוספת: כשהשדכנית נכנסת ורואה את רוחי לומדת ומחפשת פתרון הלכתי בספרים היא עוקצת אותה: "לימוד תורה לנשים... כמו אצל המזרחניק'ס [מזרחיסטים = דתיים לאומיים]".

נראה שהטקסט מציג גם שני 'אחרים' סימבוליים נוספים. עוזיאל וחנוך הם בעלי צבע עור כהה וחזות מזרחית. כפי שכתבתי לעיל (בניתוח הסדרה 'לתפוס את השמים') החברה החרדית ובמיוחד

37 למשל, בתאריך 1.8.02 התפרסמה כתבה העוסקת בגיוס החרדים לצה"ל בעיתון משפחה (סביב הדיון על חוק טל). צוטטו שם חברי כנסת ואנשי צבא בכירים הטוענים שאין בכך תועלת.

38 עם זאת, יש לציין שבדרך כלל בחסידויות אין מקום למזרחים. לכן תמוה מדוע גם חנוך וגם עוזיאל נראים כה כהים.

זו החסידית היא חברה אשכנזית באופן מוצהר. אנשים ממוצא מזרחי יתקשו למצוא את מקומם במרכז החברה. בחברה זו, לרושם הראשוני תפקיד מרכזי: החזות מכתובה השערה לגבי מוצא, המובילה ליחס. לכן תמוה בעיניי שעוזיאל, בן הרבה, הוא בעל צבע עור כהה. פרשנות אפשרית (ממבט חרדי) יכולה להיות אימוץ או הסבר גנטי כלשהו. תמוהה יותר חזותו של חנוך, החתן. הסיכויים שבתו של 'רבה' תינשא לאדם ממוצא מזרחי, צדיק ולמדן ככל שיהיה, קלושים. אולם, אם נתעלם מחוסר הדיוק של היוצרים, ונתמקד בפרשנות הטקסט, נוכל לשים לב ששני ה'אחרים' הללו אכן מקיימים מערכת יחסים עם העולם החילוני. חנוך נעלם וחוזר לבוש כחילוני, עוזיאל עוזב את הבית ומתגייס לצבא – סמל לחילוניות ולציונות בחברה החרדית. אכן, 'אחרותם' החיצונית הובילה ל'אחרות' ולשונות חברתית.

הסדרה מציעה שני מסרים מרכזיים: הראשון – בעצם, "הם" בני אדם כמו כולם – מעבר לשפה ולמראה החיצוני, גם אצל החרדים (כולל החסידים!) יש סיפורי אהבה, קנאה, יריבות בין אחים, אינטרסים, סחטנות ורצון להציץ 'החוצה'. המסר השני, המהווה מסר דומיננטי בטלנובלות, הוא "האהבה תנצח": חנוך וציפורה מוצאים פתרון הלכתי, שרולי וגיטל יחזרו אחד אל השני, הרבי מחלים ממחלתו הקשה וחוזר אל אשתו המצפה. באמצעות שני מסרים אלו מצליחה הסדרה גם להיענות לז'אנר ולהיות טלנובלה עם כל המרכיבים, וגם לאפשר היכרות (ואפילו סימפטיה) עם מגזר לא מוכר.

מבחינת השיח בין הקבוצות: ניתן לבקר ולומר שהסדרה מציגה את החצר החסידית כאתר מלוכה מודרני, רדוף תככים ומזימות. ואכן הדבר אינו רחוק מהמציאות: בחצרות חסידיות ישנם מאבקי שליטה קשים, שלעיתים נגמרים בפילוג החסידות. אולם העודפות הסמיוטית – המשמעותיות הנלוות של הטקסט מאירות את התכונות האנושיות של הדמויות, יכולת ההתפתחות והשינוי שלהן. אלו יוצרים חיבור אנושי שיכול לקרב את החברה החרדית לכלל המדינה. אנו 'מוזמנים' להיכנס אליהם לחצר, הביתה, למשפחה. מזדהים עם סבלם ושמחים בשמחתם. בעזרת האמצעים האודיו-ויזואליים העומדים לרשות יוצרי המדיום משתנה תדמית החרדים כ'שחורים': בסדרה שימוש רב בצבעים מגוונים, מעבר לחום ולשחור, בעיקר באמצעות לבוש הנשים וריהוט הבית. בבית ניכר המצב הכלכלי הטוב, גם אם אינו עושר. הבית מרוהט בטעם ובאסתטיות: שטיחים, וילונות, תמונות נאות, ולשולחן מוגשים מאכלים מגוונים ועשירים. התאורה בדרך כלל זהובה, נעימה ורומנטית – כפי שמקובל בטלנובלות. גם המוזיקה בסדרה נעימה ומקרבת: משלבת בין מוזיקה חסידית, מוזיקה ישראלית, מנגינות רומנטיות ומנגינות מבשרות אסון, לפי הטקסט. ואם נחזור לעסוק בתוכן, באמצעות הסדרה יכולים הישראלים להציץ אל כמה מהנושאים המסקרנים ביותר בחברה החרדית, בעיקר החסידית: כיצד נערך השידוך? על מה מדברים בדייט הראשון?

נראה שמערכות היחסים בין גברים לבין נשים הן נושא מרכזי המבטא את הפערים המשמעותיים בין החברה הישראלית לבין הפלג החרדי, במיוחד החסידי. החברה הישראלית כחברה מערבית, חילונית, מתירנית, מקדשת את מושג האהבה הרומנטית ואת חופש הבחירה. החופש בא לידי ביטוי הן בבחירת בן הזוג לחיים והן בהחלטות שנראות אלמנטריות לאדם חילוני: לצאת, לגור יחד, להיפרד, לחפש בן זוג אחר.

ביהצרי חוזרים שוב ושוב על מושג ה'בשערט' – השידוך משמים שנעשה על האדמה על ידי שדכנים. המסר הדומיננטי הוא שאין מקום לאהבה. ואכן, בחברה החרדית מושג האהבה

הרומנטית פסול. השידוך הוא באחריות ההורים. הפניה נעשית באמצעותם, הם משקיעים ימים ושעות בבירורי התאמה, ומסכמים את פרטי העסקה. מדובר בשידוך המכונה 'נישואי הסדר' שבו קובעים שיקולים של מעמד, ייחוס וכסף. אמנם המעמד נקבע בעיקר באמצעות לימוד התורה של הגבר, אך הוא משולב עם אלמנטים חיצוניים של יוקרה חברתית. לכן, בדרך כלל לא מתחתנים עם ספרדים ועם חוזרים בתשובה, כי הם לא מהווים חלק אינטגרלי מהקהילה. גרושים ואלמנים (ובמיוחד גרושות ואלמנות) נחשבים סוג ב' וסיכויים להתחתן עם פנויים קלושים ביותר.

אולם המסר החתרני מראה את אהבתם של הזוגות (חנוך וציפורה, שרולי וגיטל) ואת ניסיונם לחיות יחד למרות המגבלות. בקריאה מעמיקה יותר נבחין שמבחינת הסמנטיקה, חנוך וציפורה מדברים על הנישואים, ושרולי וגיטל מעבירים זה לזה מסרים באמצעות שיר השירים – שני הזוגות לא מדברים על אהבה. רוחי היא היחידה הבוחרת במושג אהבה. היא אמנם משתמשת בסמנטיקה המסורתית וטוענת שחנוך הוא בעצם ה'בשערט' שלה, אך גם מרשה לעצמה לחזור ולומר: "אבל אני אוהבת אותו!". התגובה של הרבנית ושל ציפורה דומה: הן מאשימות אותה שהכול בגלל הספרים הרומנטיים שהיא קוראת, והמציאות אינה כזו. מעבר לדיון על הפער בין הספרות הרומנטית לאהבה במציאות, הן מבקרות אותה בחריפות על שהיא קוראת ספרות כזו, שאינה מקובלת בחברה החרדית.³⁹

בתוך החברה החרדית, ההבדלים בין החברה הליטאית לבין החברה החסידית באים לידי ביטוי בפגישת הזוגות. בחברה הליטאית 'הפתוחה' מאפשרים לזוג להיפגש כ- 5 פעמים לפני האירוסים, ולהביע הסכמה לאחר היכרות מסוימת. בחברה החסידית סוגרים ההורים את העסקה לפרטיהם בטרם ראו בני הזוג זה את זה. הם מורשים להיפגש בין חצי שעה לשעה, כאשר ההורים ממתינים בחדר הסמוך. חשוב לציין שזכותם לומר 'לא!' אולם בדרך כלל הם מביעים אמון מלא בהחלטת ההורים, ולאחר פחות משעה של היכרות נערכים האירוסים. בסדרה, במהלך הוורט (פגישת האירוסין) אנו מציצים בפגישה מביכה למדי: ההיכרות של שרולי וגיטל. לאחר שההורים יושבים עם הזוג, הם יוצאים מהחדר ומותירים אותם לבד. הם (וגם אנחנו) מודעים לכך שההורים עומדים ליד הדלת. נראה שהם מתקשים להחליט על מה לדבר, ובמבוכתם הם מודים זה בפני זה שזו הפעם הראשונה שלהם (הכוונה היא שזו הפגישה הראשונה עם בן המגדר השני שאינו בן משפחה).

מעבר להצצה הסקרנית שמאפשרת לנו הסדרה, נראה שהיא בוחרת בנושא האוניברסלי של אהבה כדי לבנות ולהציג את החרדים כאנושיים ונורמאליים. גם החסידים הסגורים ביותר חווים את אותם הרגשות, גם אצלם קיימת אהבה רומנטית, גם אם המסר הדומיננטי מנסה לקרוא עליה תגר.

39 כך דומה רוחל לעוזיאל. שניהם 'פוזלים' החוצה: היא קוראת ספרים רומנטיים ומתחברת באמצעותם אל העולם החיצון, והוא הולך למכון כושר, מתחבר עם יריב ולבסוף מתגייס לצבא.

לסיכום

'החצר' מתארת בפירוט מרתק חברה חסידית קטנה, המהווה פלג קטן בחברה החרדית. הסדרה בוחרת לבנות 'עולם של חסידים'. מציאות סגורה, כמו זו שהם חווים, מעין 'חצר' בלב עיר שמערכות היחסים היחידות אתה הם באמצעות הרופא והשוטר. כאן, בחצר, ה'מיין סטרים' זה להיות חסיד. ה'אחרים' הם דווקא חילונים. ואלו מדברים בשבח החסידים והחסידות שוב ושוב. אנו נפגשים באופן סימפטי, גם אם מציצני, עם מושגי הזוגיות והאהבה בחברה החסידית הסגורה. בשונה מסרטים ישראלים שבחרו להראות מערכות יחסים קשות ואפילו אלימות בין זוגות חרדים, הקשרים הזוגיים כאן מלאים בכבוד, חיבה ואפילו באהבה. בכך מחזקת הסדרה את הבניית החברה החסידית-חרדית ואת ייצוגה כ'נורמלית'.

אם עד כה, היינו רגילים לראות חרדים רק בחדשות, בעיקר בהקשרים אלימים: הפגנות, אי עמידה בצפירה, עימותים פוליטיים, וטרור (למשל התנדבותם בזק"א), הסדרה הכניסה אותם ללב הפריים טיים, נתנה להם פנים, אישיות, מערכות יחסים ובעיקר מקום במרחב הציבורי הטלוויזיוני ובשיח החברתי הישראלי.

7 השסע בין עולים לבין וותיקים : ניתוח תכנית המציאות 'השגריר' וסדרת הדרמה 'חדר מלחמה' / ד"ר נלי אליאס, אוניברסיטת בן גוריון, גב' אורלי סוקר, המכללה האקדמית

ספיר

השגריר

התכנית 'השגריר' מתמקדת בארבעה-עשר צעירים המתמודדים על תפקיד מנהל התקשורת של ארגון הסברה יהודי-בינ"ל "Israel at heart" בניו יורק. תפקידם יהיה להסביר את הסוגיות ואת הבעיות שעל ישראל להתמודד איתן. התכנית שייכת לסוגה (ז'אנר) הפופולארית המוכרת בשם תכניות מציאות (reality T.V.). סוגה זו מתאפיינת במידה רבה של חופש הניתן למשתתפים, וביכולתם להשפיע על מהלך התסריט. בעונה הראשונה שודרו עשרה פרקים שבועיים, ובהם תועדה התמודדותם של חברי הקבוצה עם משימות אישיות וקבוצתיות שונות שהיו קשורות לתפקידם כמסבירים לאומיים מחוץ לגבולות ישראל. במהלך התכנית הודחו מתמודדים, עד לבחירת שליח ההסברה.

המתמודדים חולקו לשתי קבוצות שוות על בסיס מגדרי, וההתייחסות אליהם בתכנית הייתה כ"קבוצת הבנים" ו"קבוצת הבנות". בחלקה הראשון של התכנית המשימות היו קבוצתיות, ובחלקה השני הדגש היה על משימות אישיות. המועמדים להדחה נבחרו מתוך הקבוצה שהפסידה, והיא שקבעה מי ינצח. כמו כן, צוות השופטים, ובו יעקב פרי - ראש השב"כ לשעבר, נחמן שי - דובר צה"ל לשעבר, ורינה מצליח - כתבת בכירה בערוץ 2 בחר את המנצח. ההחלטה הסופית לגבי ההדחה נשמרה לצוות השופטים שלאורך הפרקים הפנה למתמודדים שאלות אישיות ונתן חוות דעת וביקורות, כל זאת מתוך בדיקה של התאמת המתמודדים לדמותו של ה"ישראלי האידיאלי", כפי שיוצג בהמשך.

חשוב להדגיש כי תפקידו של איש ההסברה של מדיניות ישראל בחו"ל מחייב תכונות, כגון כישרון רטורי, יכולת שכנוע, התנהגות ייצוגית, יכולת עבודה בצוות, תושייה, שליטה מלאה בשפה האנגלית וכיו"ב. אי לכך, סיכוייהם של המתמודדים הנמנים עם הקבוצות החברתיות החזקות היו מלכתחילה גבוהים יותר משל הקבוצות הפריפריאליות, וזאת בשל חוסר השוויון בחלוקת המשאבים הכלכליים והתרבותיים הקיימים בחברה הישראלית. כמו כן, מאחר שאותו נציג היה אמור לפעול במסגרת ארגון יהודי, סביר להניח כי המתמודדים שנבחרו לתכנית הוגבלו מלכתחילה להגדרה לאומית/דתית זו.

מוסכמות הסוגה של תכניות המציאות המשאירות טווח רחב יחסית בהתפתחות העלילה למשתתפי התכנית, העמידו את ההבחנה המגדרית בין קבוצות המשתתפים כציר מרכזי שסביבו יכלו להתפתח האירועים. ואולם, כבר בפרק השני של התכנית הסתבר כי המשימות הקבוצתיות לא יצרו עימות בין "קבוצת הבנים" ל"קבוצת הבנות", כצפוי, אלא בין "עולים" לבין "ותיקים". וכך, סוגיית ותק המתמודדים בישראל הייתה למרכיב מרכזי שעל פיו נבחנה זהותם הישראלית, והפער בין ה"וותיקים" לבין ה"עולים" בהקשר זה היה למוטיב דומיננטי בשאר הפרקים, בעיקר בקבוצת הבנות.

הדמויות המובילות בתכנית

בפרק זה נתאר את הדמויות המרכזיות של המתמודדים על התואר "שגריר", אשר התגבשו במהלך התכנית לארבעה "אבות טיפוס", ושככל הנראה היו אמורים לשקף את דמותה הרצויה של החברה הישראלית.

"המקצוען"

איתן שוורץ, בן לישראלים, נולד בארצות הברית, ובילה שם את שנות ילדותו הראשונות עד לשובו עם משפחתו לישראל. בהמשך חזר איתן לארצות הברית ללימודים. הוא דובר אנגלית רהוטה בלא מבטא זר, ומכיר את המנטאליות האמריקנית על בורייה. את התנהגותו החופשית אל מול המצלמה אפשר לזקוף, בין השאר, לעבודתו, עד להצטרפותו לתכנית 'השגריר', בתכנית הבידור 'ערב טוב עם גיא פינס'. בשל יכולת הביטוי הטובה והרקע המקצועי אפשר לראות את איתן כנציג הבולט ביותר של מתמודדים נוספים שהתקבלו לתכנית בזכות כישוריהם המקצועיים.

"מלח הארץ"

בצביקה דויטש אפשר לראות את דמותו של "מלח הארץ" של שנות האלפיים. הוא מגלם את הרומנטיקן שבחר להפריח את השממה ולגור ביישוב קהילתי בנגב, ובו בזמן המשיך בלימודיו האקדמיים לתואר שני בכימיה. צביקה חובש כיפה, אך בהליכותיו ובסגנון דיבורו אינו מייצג את הדמות הסטריאוטיפית של "הדתיים הלאומיים". הוא מוצג בתכנית יותר בדמותם של החלוצים או של דור תש"ח - מצולם על רקע נוף מדברי המביט אל האופק, שר בטבע ומלווה את זמרתו בגיטרה, אך בלא החספוס שבו היו מזוהים בני דור זה. צביקה תמיד חייכן, רגיש ועדין, ומשמש אנטי תזה לדמותו של ה"צבר" הישיר. אף שלא נולד בישראל והגיע לארץ בילדותו המוקדמת, הוא מילא בכל התכנית את התפקיד של ה"ישראלי היפה".

"הצבר"

יעל בן דב - עורכת-דין וברמנית תל-אביבית. היא מוצגת כצברית האולטימטיבית, טיפוס ישיר ['יסגנון הדוגריי'], לעתים בוטה, ובלשון נחמן שי "יש איזה דימוי ישן, אבל מאוד מתאים לך לגבי הישראלי-הצבר. עם הקוצים בחוץ, אבל עם הטעם המתוק והמפתה בפנים. אז יכול להיות שהקוצים יצאו מוקדם מדי והטעם המתוק הגיע מאוחר מדי". במהלך התכנית דמותה כצברית מתחזקת, ומשמשת אנטי-תזה לדמותן של שתי מתמודדות נוספות - דפנה ומהרטה, שהיא מתייגת כ"לא ישראליות דיין".

"עולה חדשה"

מהרטה ברוך ממוצא אתיופי, הגיעה לארץ בגיל עשר לאחר מסע רגלי ארוך. היא מייצגת את הצלחתם של עולי אתיופיה להשתלב בחברה הישראלית. העברית שלה רהוטה, והיא נשואה ליליד ישראל, דור שני לניצולי השואה. מהרטה, שחקנית במקצועה, הופיעה בקולנוע ובטלוויזיה. מבחינה חזותית היא מוצגת כדמות המשלבת בהצלחה בין המוצא האתני שלה - תסרוקת של צמות קלועות - לבין קודים תרבותיים מערביים - לבוש אירופי קלסי המורכב מחליפות מחויטות וסוודרים בעלי צווארון גבוה. גם ברטוריקה שלה היא מייצגת שילוב בין זיכרון היסטורי אותנטי

של העדה האתיופית לבין הישראליות העירונית. לאורך הסדרה היא מדגישה את סיפור המסע של יהודי אתיופיה דרך סודן לישראל, ומנסה להקביל בין מסע זה לבין תלאות העם היהודי בתקופת השואה. בעשותה זאת היא מבקשת למצב את המסע כחלק מהזיכרון הקולקטיבי הכלל-ישראלי. היא רומזת שיש בה ערכים שורשיים, ואולם, פרט לשימוש באתוס המסע שאת משמעויותיו היא משאירה עמומות, מהרטה לא מביאה עמה לתכנית שום דבר ממרכיבי הזהות האתיופית.

דפנה אלפרסי, בת לאב מרוקאי ואם הולנדית, הגיעה לישראל בראשית שנות התשעים מהולנד. היא סטודנטית לתואר שני בדיפלומטיה, ורואה את תפקיד "השגריר" שהיא מתמודדת עליו כמשימה מקצועית לכל דבר. דמותה של דפנה בולטת, בשל היותה בלונדינית תמירה. היא מרוחקת ופורמאלית, וחזותה משדרת אירופיות. היא מודה בקיומם של הבדלים תרבותיים בינה לבין שאר חברותיה לקבוצה, ואולם לאורך הסדרה היא מדגישה כי עלתה לישראל מתוך רצון להיות חלק מהחברה הישראלית, ובלשונה: "...יש הבדלים על רקע תרבותי, יש חומה [...] באתי למדינה להיות החלק השני של החומה, ולא להיות מחוצה לה".

מהרטה ודפנה שונות ברקע שממנו באו, באופן שעמדו במשימות התכנית, וגם בדרך שבחרו בה להתמודד במצבי העימות שנוצרו בינן לבין ה"ותיקות". ואולם, במהלך התכנית נכרתה ביניהן ברית ה"עולות החדשות" שהבסיס המשותף והיחיד לה הוא שהן לא היו ישראליות מלידה. עובדה זו קיבלה משנה תוקף בשל הצגת דמותה הצברית של יעל שהתמידה להדגיש את ישראליותה, לעומת היעדר הישראליות של דפנה ומהרטה.

ביטוי השסע "עולים-ותיקים" בתכנית 'השגריר'

כבר מתחילת התכנית אפשר היה לזהות את ניצני המתח הבין-תרבותי בין שתי ה"עולות" - מהרטה ודפנה - לחברותיהן ה"ותיקות". מהרטה הצביעה על פער זה בפעם הראשונה בפרק מס' 2, ובו האשימה חברותיה למשימה הקבוצתית בפסיביות, ובהמשך האשימה צוות השופטים. האשמות אלה עוררו אצלה את תחושת "האחר" כאשר קבוצת הרוב הפעילה עליה מערכת שיפוט ערכית שהוציאה אותה מחוץ לגבולות "התרבות הישראלית". מהרטה הסכימה עם קיומם של ההבדלים התרבותיים בינה לבין המתמודדות האחרות, אך היא ביקשה להציגם כתרומתה של העדה האתיופית לישראליות. לטענת מהרטה, היא מייצגת תרבות של סובלנות, ולכן היא גם פתוחה יותר כלפי השונה, דבר שמעניק לה יתרון בתקשורת עם אנשים הבאים מתרבויות אחרות. מתח זה מתגלה כקונפליקט עמוק יותר כבר בפרק מס' 3. במרכז הפרק עמד העימות בין "עולות חדשות" לבין "צבריות" שבראשן יעל. בעקבות כישלונה של קבוצת הבנות במשימה של הכנת הקליפ שהיה אמור לייצג את ישראל בערוץ המוזיקה MTV, שלוש מהמתמודדות - יעל, דפנה ורוית - התבקשו לתת דין וחשבון לצוות השופטים על תפקודן. בוועדה התפתח ויכוח נוקב בין יעל לבין דפנה סביב השאלות: מיהו ישראלי, והאם אדם שעלה לישראל לעולם יישאר "חצי ישראלי". משפט בוטה שאמרה יעל, וכוון כלפי דפנה עשה את המחלוקת בין "עולות" ל"ותיקות" למאבק גלוי. לטענת יעל, דפנה ה"הולנדית" יכולה לייצג באותה הצלחה כל מדינה אחרת. דבריה של יעל כוונו לעובדה שדפנה איננה ישראלית מלידה, ועל כן איננה יכולה לייצג את ישראל נאמנה. טענה זו פגיעה עמוקה בדפנה שלדבריה הקריבה את הקרבה למשפחתה, וכל זאת מתוך מניעים ציוניים לעלות לארץ. באותו ויכוח הובלטה גם ההנגדה בין מאפייני אופי ישראליים שיעל מייצגת, ובעיני

רבים נחשבים לחלק ממעלותיו של האופי הישראלי - חמימות ופתיחות, ואילו בעיני האחרים - לחוצפה וחוסר סובלנות, לבין מאפייני האופי של דפנה - קרירות, איפוק, רציונליות ואירופיות. גם השופטים לקחו חלק פעיל במחלוקת בין יעל ודפנה על הישראליות. לאחר שהקשיבו לטיעוניהן של השתיים, קבעו השופטים בפסקנות כי מה שמפריע ליעל, ומה שגם מהווה מכשול בהסברה הישראלית, הוא חוסר סובלנותה ורגישותה כלפי "האחר". בקביעתם זו קיבלו עליהם השופטים תפקיד פעיל בתיוגה של דפנה כ"אחר", ובכך למעשה, הסכימו עם קיום השסע "עולים-ותיקים" בקבוצת הבנות, ולפי זה ה"עולות" הן ה"אחר" ואילו ה"וותיקות" הן ה"אנחנו" הישראלים.

עוד נראה כי הדיון הטעון אף התנהל בעידוד השופטים, ואף שהם החליטו על הדחתה של מתמודדת אחרת, רות, הם עודדו את יעל ודפנה להמשיך ולהתעמת. על כן, יש לראות את השופטים לא כחיצונים לדיון על הישראליות אלא כסוכני ההגמוניה הישראלית, שבכוחם להגדיר את הגבולות בין מי ששייך לקולקטיב ומי שנשאר מחוצה לו. אמנם הם מעבירים ביקורת על האופן שיעל מבהירה את עמדתה בשאלה מיהו ישראלי, אך הם מסכימים לחלוקה שהיא מציבה בין "ותיקים"/"ישראלים" ל"עולה"/"לא ישראלי". נוסף על זה, עולה מתוך דיוני הוועדה כי צוות השופטים מקבל את דמותה של יעל כמייצגת את "הצבריות". הם מסתפקים בהערה על "תרבות הדוגרי" המאפיינת את דבריה, ואינם מדיחים אותה בסבב זה.

בסיום הפרק השלישי מתבררת מעבר לכל ספק קיומה של "ברית העולות" בין דפנה למהרטה אל מול "הוותיקות". מהרטה מביעה דברי הזדהות עם דפנה, ומציינת כי מי שלא נולד בישראל, חייב לאשר שוב ושוב את היותו "ישראלי". ברית זו מתגלה כאיתנה בפרק מס' 5 שאפשר לקרוא לו "מרד העולות", על-שם הסצנה שבה מדיחות מהרטה ודפנה את עצמן מן התכנית, כפי שיפורט בהמשך.

בפרק זה נדרשו "הבנות" וצביקה שהצטרף בינתיים לקבוצתן, למבחן ידע בהנחיית ארז טל. אף שמהרטה זכתה בניקוד כמעט זהה לזה של צביקה ודפנה, נוצר הרושם שרמת הידיעות שלה הייתה נמוכה יותר. מהרטה עצמה הבחינה כבר בפרק הראשון במעמדה הנחות לעומת מתמודדים אחרים כאשר אמרה: "במובן מסוים איתן הוא האליטות". היא חזרה על עמדה זו בפרק מס' 5 כאשר במענה לשאלה לרמת הידע שלה בחידון היא ענתה: "סביר". ואולם, מי שתרים ביותר להדגשת נחיתותה הייתה יעל אשר לאורך הפרק העירה בעוקצנות על חוסר הידע של מהרטה.

בדברים אלה אפשר לראות ביטוי לשסע נוסף שמתגלה בתכנית, והוא השסע העדתי. מהות השסע מגולמת בדמותה של מהרטה שמעבר למסע שהשתתפה בו כבת לעדה האתיופית בדרכה לישראל, המאפיין ההישגי היחיד שאנחנו יודעים עליה הוא הופעתה כשחקנית בסדרת טלוויזיה. לעומת זאת, התכונות הקשורות לאישיותה ומודגשות בתכנית הן: רגש, כנות, אמינות, חמימות ובלתי אמצעיות. תכונות אלה שמיוחסות בעיקר לאותנטיות, עממיות ואוריינטליות, עומדות בסתירה לתכונות המיוחסות לדמויות ה"מקצועניות" בסדרה שמשדרות ידענות, שליטה בשפות זרות, רציונליות והישגיות.

האופן שהדמויות המשתתפות בסדרה מובנות מצביע על העובדה שההבדלים העדתיים ממשיכים למלא מקום מרכזי בשיח הישראלי. מהרטה, בעלת גון העור הכהה, מודעת לעובדה שהיא שייכת לקבוצה חברתית המתויגת כנחותה, ומנסה פעמים רבות להסיט את השיח העדתי לעבר השיח על הישראליות. עם זאת, בלי משים היא עצמה משתמשת במערכת המושגים המקובלת על ההגמוניה הישראלית כאשר היא מייחסת ליוצאי אתיופיה תכונות אופי, כגון: סובלנות, כנות, יושר והגינות.

תכונות אלה באות להבנות את דמותה של העדה האתיופית כפסיבית ובכך למעשה, הן משרתות את היחסים ההיררכיים בין האליטה הוותיקה לבין העדה האתיופית.

בצד נטייתה של מהרטה לקבל עליה את ערכי ההגמוניה הישראלית, בסיטואציות מסוימות ניתן לזהות בהתנהגותה את קיומו של קונפליקט פנימי ואי-נחת שהיא חשה אל מול אותם הערכים. התנגדות זו באה לידי ביטוי מפורש במסגרת "ברית העולות" בינה לבין דפנה. לאחר שהתחווה להן בפרק מס' 5, כי הן מועמדות להדחה בידי חברי הקבוצה, וכשהתבקשו להציג את מועמדיהן להדחה, בצעד חסר תקדים הן אמרו את הדברים הבאים: "...לאחר לבטים קשים הגעתי לשני שמות. הן לא נראות כל-כך ישראליות. לשתייהן יש מבט לא ישראלי. יש להן רעיונות מוזרים ולא קונבנציונליים. הן לא פועלות בצורה קונפורמית, ובעיקר כי הן בעייתיות והן שונות מאוד משאר חברי הקבוצה. מהרטה ודפנה". אירוע זה מקבל משמעות מיוחדת היות והוא משקף את החיבור בין שתי העולות ששואבות את כוחן זו מזו, ומקנה לאמירתן ממד של חתרנות ומחאה קולקטיבית כנגד החברה הקולטת.

ואולם, יש לשים לב כי מי שהובילה את המחאה הייתה דפנה שכ"אירופית" ו"משכילה" שידרה ביטחון ואף עליונות תרבותית בעימותים עם חברותיה לקבוצה. כל עוד הייתה דפנה חלק מהתכנית, מהרטה בחרה ללכת לצדה ולקרוא תיגר נגד ההגמוניה. אך כשנשארה לבדה מול השופטים, היא שיתפה אתם פעולה, והשיבה ברצון על כל שאלות הוועדה. יש לראות בשאלות שהציגו השופטים בוועדה "מבחן ישראליות" שבמהלכו נשאלו העולות "המורדות" על מידת היכרותן האישית והבלתי-אמצעית עם "נופי הארץ", ועל שליטתן בתוצרי תרבות ישראליים, לרבות ספרים וסרטי קולנוע (ראו נספח מס' 1). תשובותיה של מהרטה, ובהן היא מודה בקבלה מלאה של ערכי התרבות ההגמונית עומדות בסתירה לפוטנציאל החתרני שעלה מתוך נאום ההדחה שלה ושל דפנה. יש לראות בכך ויתור מצדה על ניסיונה לקרוא תיגר כנגד הישראליות לטובת ההתנהגות הקונפורמית.

בניגוד למהרטה, דפנה נותרה נאמנה לאותה קריאת תיגר גם מול שלושת חברי הוועדה. בתשובותיה היא אתגרה את הישראליות, והייתה מוכנה להתעמת עם השופטים, אף במחיר המשך השתתפותה בתכנית. כך, למשל, סירבה לענות על שאלות השופטים לאחר שזיהתה בהן את ניסיונם לבחון את מידת ישראליותה (ראו נספח מס' 1). עוד נראה כי ההגמוניה הישראלית אינה בשלה לקבל ביקורת כלפי עצמה, ולכן בחרו השופטים להדיח את דפנה "המורדת" ולהשאיר את מהרטה "הכנועה" אשר ניסתה שוב ושוב להציג את עצמה כחלק מהחברה הישראלית, למרות הזדהותה עם דפנה כעולה חדשה.

סיכום

התכנית 'השגריר' פתחה פתח לדיון ציבורי על סוגיית עולים-ותיקים. שסע זה התגלה כעמוק ביותר, ולא השסעים "גברים-נשים" או "דתיים-חילונים". אפשר היה לראות בתכנית, כי בחברה הישראלית ניתנת לעולים לגיטימיות מסוימת לקחת חלק בעיצוב "הישראליות", אך זאת עד שהם קוראים תיגר על מה שמקובל לראות כקודים תרבותיים ישראליים מובהקים.

מהרטה משמשת דוגמה לעולה שהפנימה את אותם הסטריאוטיפים שרווחים בדעת הקהל הישראלית אודות עולי אתיופיה - כפסיבים וחסרי קול, אך היא הרגישה צורך להציג אותם כפן חיובי בתרבות המוצא שלה, ואף כתרומת העדה האתיופית לישראליות. החתרנות של מהרטה

והביקורת שלה כלפי חברת הרוב באה לידי ביטוי כל עוד מתקיימת "ברית העולות" בינה לבין דפנה. דפנה היא המתעמתת באופן גלוי עם חבריה ה"ותיקים", ועם הערכים ההגמוניים המתגלים בדבריהם של השופטים.

מהרטה ודפנה, כל אחת בדרכה מדגישה את סגירותה של החברה הישראלית הוותיקה כלפי העולים "האחרים". מהרטה מצליחה "לשרוד" בתכנית, ואף להגיע לגמר בזכות כניעתה לסדר ההיררכי בין העולים לוותיקים וקבלתה את ערכי התרבות השלטת, כגון הכרת הארץ, וצריכה של תכני תרבות ישראליים. דפנה, לעומת זאת, מודחת בגלל התנגדותה לאותם הערכים ההגמוניים, ואי רצונה לשתף עמם פעולה.

עם זאת, לא יהיה נכון לראות בתכנית מעין הכרעה בדיון זה. דווקא בחירתו של איתן "המקצוען" שלא היה שותף לעימות בין עולים לוותיקים, וגם אין לראות בו את "הצבר" הטיפוסי, משאירה מקום להמשך הברור בשאלת הישראליות החדשה, ומקומם של העולים בתוכה. כלומר, בהכללתן של עולות חדשות בתכנית, ובעיסוק בשאלות מהותיות הנוגעות בישראליות התכנית מעניקה הזדמנות לדיון ציבורי בשאלות אלו, ובכך נעוצה תרומתה העיקרית. כמו כן, התכנית מאפשרת לעולי אתיופיה למצוא במהרטה שילוב של ייצוג חיובי להשתלבותם בחברה הישראלית בצד שמירת הזהות וההיסטוריה של העדה. יתרה מזאת, בבחירה בעולה מאתיופיה ולא בעולה מחבר העמים יש לראות ניסיון חיובי לתת ביטוי לעדה שעד היום הוצגה כחלשה ביותר בהצבתה במרכז הדיון על הישראליות של שנות ה-2000.

חדר מלחמה

סדרת הדרמה 'חדר מלחמה', פרי עטו של יאיר לפיד, עוסקת בקבוצת אנשים צעירים ומוכשרים שבאו מכל זרועות המודיעין - אמ"ן, שב"כ והמוסד, ותפקידם לייעץ לראש הממשלה בעניינים ביטחוניים בזמן אמת. כל אחד מפרקי התכנית בנוי סביב דילמה הקשורה לחברה הישראלית בדגש על צה"ל וכוחות הביטחון. בין הדילמות שעלו ניתן למצוא: האם מדינת ישראל אמורה להכיר בעשרות יישובי הפזורה הבדואית, לחבר אותם לחשמל ולספק להם שירותי בריאות וחינוך; האם מדינת ישראל אמורה לשאת באחריות לחילוצם של אזרחים ישראלים השוהים בחו"ל לצורך עסקים או בטיול פרטי, ונקלעים לסכנת חיים; האם יש לאשר קידום במשרד הביטחון למי שבעברו הרחוק היה חבר במפלגה קומוניסטית; והאם יש להעמיד לדין רבנים שמדבריהם משתמע אישור לנקמת דם?

הפרק התשיעי בסדרה נסב סביב הסוגיה, אם יש לקבור חלל צה"ל בן לעולים מברית המועצות לשעבר המוגדר על-פי ההלכה כלא יהודי, לצד חבריו לנשק, בבית קברות יהודי. העניין הובא בפני אנשי "חדר מלחמה" על ידי זוג הורים שכולים, עולים מברית המועצות, שאיבדו את בנם בהתפוצצות טנק, וכל פניותיהם להביאו לקבורה לצד חבריו לנשק בבית קברות יהודי נדחו בטענה שאינו יהודי. ההורים, אב יהודי ואם שאינה יהודייה, לא יכלו לקבל את הקביעה שבנם ושני חבריו הישראלים לא יוכלו להיקבר יחד. כך, לדברי האם: "הם היו שלושה. הבן שלנו פאבל, חזי מרמת השרון ואורן מאשקלון. שלושה ביחד כל הזמן. מהטירונות בגבעתי, אחר כך לאותה פלוגה. אותו אוהל, אותו נגמ"ש, חברים הכי טובים. כל היום הם היו ביחד. כל החיים הם היו ביחד וגם נהרגו ביחד". על כן, בצעד נואש הודיעו ההורים שלא יעזבו את 'חדר המלחמה' עד שבקשתם תענה.

ההבחנה בין האב היהודי לבין האם שאינה יהודייה ניכרת כבר בהופעתם החיצונית. גוני עור ושערו של הגבר כהים יחסית, שליטתו בשפה העברית טובה למדי, ודיבורו מלווה רק במבטא קל. לאור זאת אפשר לראותו כעולה ותיק מעליית שנות ה-70 שנתפסת בציבור כעלייה אידיאליסטית-ציונית, וזאת בניגוד לעליית שנות ה-90 שחבריה מוצגים בדרך-כלל כלא ציונים, ואף לעתים כלא יהודים, ובהקשרים של מצוקה כלכלית או מעורבות בפלילים. בניגוד לדמותו היהודית של הגבר, הופעתה החיצונית של האישה מצביעה על העובדה שאינה יהודייה. גון עור בהיר, צבע שיערה בלונדיני, והיא מתקשה לדבר עברית. קשיי השפה מודגשים כאשר לאורך הפרק היא אף נזקקת לשירותי התרגום של יעל, אחת העובדות ב"חדר מלחמה". הסצנה ובה יעל יושבת לצדה של האם השכולה, ומתרגמת לה את הנאמר מדגישה את זרותה וחוסר התמצאותה בתרבות הישראלית.

בצד ההבחנה בין האב היהודי לאם הלא יהודייה, אפשר לראות בהתנהלותם של בני הזוג אל מול עובדי "חדר המלחמה" היכרות עם הקודים התרבותיים של החברה הישראלית, והתמצאות בדרכי הפעולה אל מול ה"ממסד". הם מראים שליטה טובה במציאות הישראלית ובדרכים ליצירת לחץ על מוסדות המדינה, לדוגמה, הם מבקשים לאסוף חומר בעניינם כדי לפרסמו לאחר מכן בתקשורת. פעולות אלה של בני הזוג מעידות על נקודת מוצא של כוח וביטחון בזכויותיהם, ומכאן גם לגבי המקום המגיע להם בחברה הישראלית.

הממסד הישראלי מוצג כאטום וכבלתי מסוגל להתמודד עם בעיות העולים, במיוחד כשאלה נוגעות בחוקי ההלכה. לאורך הפרק ההורים השכולים מכונים בפי עובדי המשרד "הרוסים", והיחס אליהם מזלזל ומלגלג. לדוגמה, אחד העובדים אומר ליעל: "את רוצה שאני אזרוק אותם? אני יודע קונג-פו". כמו כן, לא נראה על גבי המרקע שום ניסיון מעשי לפתור את בעייתם. הביקורת של יוצרי הסדרה כלפי הממסד מושמעת גם באופן מפורש מפיה של יעל אשר אומרת לאחד מעמיתיה האטומים: "אם הם היו הורים שכולים ישראלים, היית צוחק גם עליהם?"

הממסד שהתאפיין בחוסר גמישות לא הציג כל פתרון לבקשת ההורים השכולים, ובמקומו מציעים בסופו של דבר פתרון מוסכם על הורי שני החללים הנוספים אשר תבעו לקבור את בניהם לצדו של חברם "הרוסי". פתרון אזורי זה מבטא את ההכרה של החברה הישראלית בהיותם של העולים שמשותפים בצה"ל חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית, או כפי שאמרה יעל לפנינו, עמיתה לעבודה: "הוא נהרג בנגמ"ש בעזה. זה לא מספיק יהודי בשבילך?". בפתרון זה אפשר אף לראות קריאת תיגר על הקריטריון הדתי שאינו מאפשר את הכללתם של העולים הלא יהודים בחברה.

נוסף על זוג ההורים השכולים שנוכחים באופן פעיל על גבי המרקע, מצטרפות לעלילה שתי דמויות "רוסיות" נוספות: הבן החלל והחשפנית במועדון לילה. כלומר, אל דמותה של האם מצטרפת דמות נשית נוספת, שאמנם אינה נוכחת על גבי המרקע, אך אזכורה מדגיש את חוסר שייכותן של הנשים הרוסיות לקולקטיב הישראלי. דמות זו מופיעה כדרך אגב, כאשר אחד מעובדי המשרד, נאור, חוזר ממסיבת רווקים ב"בורסה", ומנסה לשחזר באוזניה של עמיתתו, גלית, את הרפתקאות הלילה האחרון. מדבריו עולה בבירור, כי הוא בילה במועדון סטריפטז עם בחורה חביבה שבהתחלה קרא לה נטשה, אך נזכר במהרה ששמה לידה. הצירוף של שני שמות נשיים רוסיים אינו משאיר מקום לספק, ומיד מעלה בזיכרונם של הצופים דמות סטריאוטיפית שמלווה את העלייה הרוסית מתחילתה - דמותה של הזונה. שמה של לידה מעלה בנאור זיכרונות ארוטיים רבים - "לידיה הלוהטת" - ושמה חוזר ועולה בשיחותיו עם עמיתיו הגברים. מתוך

קטעים אלה שלכאורה נראים שוליים לעלילה עולה זיהוי מלא בין זנות/הפקרות/מתירנות מינית, לבין נשים רוסיות.

הדמות הנוספת שנפקדת מהמרקע, אך נוכחותה מורגשת לאורך כל הפרק היא דמותו של הבן שנהרג שעליו נסבה עלילת הפרק. דמות זו מאירה את ההיבטים החיוביים בהשתלבותם של העולים-הרוסים בחברה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בקשרי חברות עמוקים בין החייל שעלה מרוסיה לבין שני חיילים ילידי ישראל - חזי ואורן. ואולם, לאותו היבט חיובי נלווה גם פן שלילי - הרוסים מתקבלים כ"שווים" וכ"חלק מהחברה", אך ורק כאשר הם מקריבים קרבן: נהרגים באותו טנק עם הישראלים במשימה משותפת של שמירה על המולדת. כלומר, על-פי יוצרי הסדרה, כניסתם של העולים מחבר העמים, ובמיוחד אלה שיהדותם מוטלת בספק, אל תוך חברת הרוב אפשרית לעת עתה רק דרך "ברית הדם" הנרקמת בינם לבין חבריהם לנשק הישראליים.

אם כן, בפרק מופיעות ארבע דמויות של עולים מחבר העמים: שני גברים ושתי נשים. שני הגברים מצליחים לעבור את "מבחן הקבלה" לקולקטיב הישראלי: האב בזכות יהדותו, ואילו הבן - דרך שירותו הצבאי. שתי הנשים, לעומת זאת, נותרות "מחוץ לגדר", מאחר שאינן תואמות, כל אחת בשל סיבותיה שלה, את אידיאל האישה הישראלית: יהודייה ומוסרית. ואולם, לא רק נשים רוסיות סובלות מייצוג תיוג ב'חדר המלחמה'. לאורך הפרק עולה בבירור כי גם הנשים הישראליות אשר עובדות בארגון, תפקידן בסדרה מוגבל לרוב לסיפוק תאוותם המינית של עמיתיהם הגברים. הן מנהלות אתם רומנים סוערים, הרות להם, ומספקות יעד נוח להערותיהם המיניות, בלי שהערות אלה ייתקלו בהתנגדות כלשהי מצד הנשים המוטרדות. לעתים אף נראה כי הנשים נהנות מתשומת הלב המינית, ומזמינות מחמאות נוספות המתייחסות לאיבריהן האינטימיים. בכך הסדרה מקבעת את ההיררכיה המגדרית בתוך מיקומן של נשים בתפקידים המסורתיים של אובייקט מיני או אם לעתיד.

סיכום

מבדיקה של ארבע הדמויות ה"רוסיות" בפרק זה עולה כי עומדים לרשות העולים מחבר העמים שני מסלולים עיקריים לזכות בדימויים חיוביים בתקשורת: להיות יהודי על-פי ההלכה, או להצטרף לשירות צבאי. אפשר ללמוד מכך כי צבא ההגנה לישראל ממשיך לשמש "כור ההיתוך" האולטימטיבי, ודרכו אפשר למחוק הבדלי מוצא, ואף הבדלי דת. לפיכך, העמדת סוגיית "מיהו יהודי" לצד הצבא כערך מרכזי בחברה הישראלית אפשרה ליוצרי הסדרה לצאת כנגד הממסד הדתי כמגדיר את גבולות החברה. על כן, אפשר לראות בפרק זה את המשכו של הדיון על "דת ומדינה" המלווה את החברה הישראלית עוד מימי התהוותה, ובחירת הפתרון לדילמה שהוצגה בו מאפשרת להציב את העלייה מחבר העמים לצדו של הציבור החילוני. כמו כן, כאשר בוחנים פרק זה לאור הדימויים התקשורתיים של נשים עולות מחבר העמים מאז תחילת שנות התשעים⁴⁰ אפשר לראות כי הדימוי של הזרה הלא יהודייה עדיין משמש קריטריון מרכזי לבניית דמותה של האישה ה"רוסייה". עם זאת, דמותה של "הזונה הרוסייה" שזכתה לביקורת תקשורתית רחבה, אינה ממלאת עוד מקום מרכזי, אך יש לקוות שדמותה תיעלם לחלוטין מהמרקע.

40 Lemish, D. The Whore And The Other, Israeli Images of Female Immigrants from the Former USSR. "GENDER & SOCIETY", Vol. 14 No. 2, April 2000 333-349

סיכום

גם 'השגריר' וגם 'חדר מלחמה' נכללות בקטגוריה של תכניות הפריים-טיים שפונות למגוון רחב של קהלים. זאת בניגוד לתכניות ראיונות כגון 'שיחה לילית' עם קובי מידן, ו'מבט נשי' עם בילי מוסקנה-לרמן שפונות, בדרך כלל, לקהל מצומצם והומוגני יחסית, ובכך מותירות את הדיון בזהות הישראלית לקבוצות האליטה. לעומת זאת, פורמטים פופולאריים כדוגמת 'השגריר' ו'חדר מלחמה' מאפשרים את שיתופן של קבוצות חברתיות שונות בדיון בשאלות המהותיות לעיצוב דמותה העכשווית של החברה הישראלית, ויוצרים את המרחב הנחוץ למעורבותם של קהלים רחבים יותר בשיח הציבורי.

לבסוף, יש לשים לב כי מחקר זה ניתח את שתי התכניות כטקסט תקשורתי, כפי שהועבר לצופים. לא היה באפשרותנו במסגרת זו לבחון את התסריטים ואת אילוצי ההפקה השונים, לרבות בחירת המשתתפים. לבחינת היבטים אלה עשויה להיות משמעות מיוחדת להבנה טובה יותר של התכניות, ובמיוחד של תכניות המציאות, כגון 'השגריר'. מתוך ניתוח התכנית כמוצר תקשורתי לא היה אפשר לדעת מה הייתה תרומת העריכה, ומהן המוטיבציות של היוצרים והמשתתפים. ואולם, אין בזה כדי לגרוע מהניתוח המוצע באשר לקריאות הפרשניות האפשריות של התכניות השפעותיהן, ותוצאותיהן החברתיות.

[מתוך 'השגריר', פרק מס' 5]

"מבחן הישראליות" של דפנה:

רינה מצליח: ספר אחרון שקראת?
 דפנה: אני קוראת מאמרים, לא ספרים [...]
 נחמן שי: ראית סרטים לאחרונה?
 יעקב פרי: ראית סרטים ישראלים?
 דפנה: אני לא הולכת לקולנוע הרבה
 רינה מצליח: ספרים ישראלים את מכירה
 דפנה: מהלימודים, לא יותר. אני לא זוכרת שמות
 רינה מצליח: ביקרת בקרית שמונה
 דפנה: לא
 רינה מצליח: את לא מכירה?
 דפנה: לא
 רינה מצליח: את הגליל את מכירה בכלל
 דפנה: יצא... עם טיולים משפחתיים כשהם היו בארץ. לא הלכתי לבד.
 יעקב פרי: נגב?
 דפנה: אבל לי יש שאלה אליכם. כי לי מובן שאתם בודקים את מידת הישראליות שלי כאן.
 שופטים כולם יחד: לא, לא, לא
 [...]
 יעקב פרי: אני בהחלט חושב שמי שמייצג את ישראל, צריך לחוות גם את מראות הנגב, הגליל, ההוויה הישראלית
 [...]
 נחמן שי: אתה אומר שאם אין לה את "האחלה" ו"הסבבה", היא לא יכולה לייצג את ישראל
 יעקב פרי: לא, לא אמרתי [...] אבל צריך לדעת בסופו של דבר שיש, צריך לדעת איפה יש, וצריך לראות את זה ולהריח את זה.

"מבחן הישראליות" של מהרטה:

נחמן שי: ספר שקראת לאחרונה
 מהרטה: צופן דווינצ'י של דן בראון
 נחמן שי: סופרים ישראלים את אוהבת?
 מהרטה: מאד (היא מחייכת וקורנת מאושר)
 נחמן שי: קוראת?
 מהרטה: כן. אני באמת מרגישה חלק מהחברה הישראלית. אני אוהבת...
 יעקב פרי: סרט ישראלי שראית לאחרונה?
 מהרטה: סרט ישראלי שראיתי?
 יעקב פרי: סרט שהיא שיחקה [כולם צוחקים]

מהרטה : 'סוף העולם שמאלה', כמובן. 'כנפיים שבורות'. אני מאד [בהדגשה] אוהבת סרטים ישראלים.

יעקב פרי : מתי היית לאחרונה בנגב

מהרטה : בנגב האמת היא הייתי לפני חצי שנה בצילומים לסרט.

יעקב פרי : ובגליל?

מהרטה : בגליל הייתי לפני חודשיים לערך.

צינורותי העכביינים

הצינורות אלהן נכתבו על ידי העכביינים ובאחריותם. יובהר כי אין באמור כזי
לשום ולשנות בהתחייבויות העכביינים. ע"ש כתב העיכיון והמכרף

8.1 דרכה של קשת לגיוון חברתי-תרבותי

קשת תופסת את הגיוון החברתי-תרבותי הנדרש במכרז **כאתגר והזדמנות**. אתגר, משום שהוא קורא לשינוי משמעותי הן על המרקע והן מאחוריו. הזדמנות, משום שאם נשכיל לעמוד באתגר, נוכל להרחיב עוד את מעגלי הצפייה בשידורים, גם לקבוצות שעד כה צפו מעט או לא צפו כלל. המדיניות של קשת היא, אפוא, לנהוג באתגר שהוטל עליה באותה דרך שנהגה עד היום בכל האתגרים: בדרך שיטתית של מחויבות אמיתית ומקצוענות חסרת פשרות. מטרתה היא להפוך את המרקע לחלק מהקהילה ואת הקהילה לחלק מהמרקע. האתגר של קשת הוא: **ליצור הזדמנויות חדשות, לעורר שאיפות ותעוזה, ולהמריץ לשינוי וחידוש**.

פעילות מנהל התכניות המועדפות הגיוון החברתי-תרבותי

מנהל תחום תכניות מועדפות וגיוון חברתי-תרבותי יפעל בכפוף למנכ"ל קשת ובשיתוף פעולה עם תחומי הדרמה, התעודה, הפיתוח, ההפקה ולוח השידורים. בתפקידו זה יעסוק בפיתוח תכניות, בהענקת ליווי מקצועי ליוצרים ובטיפול יוצרים ממגוון קבוצות האוכלוסייה בישראל. תפקידו **על המרקע** יהיה להביא לידי ביטוי את הגיוון החברתי והתרבותי של ישראל לא רק במסגרת התכניות המועדפות, אלא במכלול התכניות שקשת תשדר. תפקידו **בדרך למרקע** יהיה **ליצור הזדמנויות חדשות, לעורר שאיפות ותעוזה, ולהמריץ לשינוי וחידוש**.

1. **צמתי החלטות:** מנהל התחום משתתף בפורומים המכריעים של הנהלת קשת בתחום התוכן: פורום התכניות, פורום הפיתוח, פורום תיאום התוכן, פורום לוח שידורים, וכן פורומים שיוקמו לצורך פרויקטים מיוחדים בתחום התוכן.

2. **קרנות וגופים ציבוריים:** מנהל התחום מייצג את קשת בשיתוף הפעולה עם קרנות ציבוריות בתחום הגיוון התרבותי, בהן קרן הקולנוע הישראלי, הקרן החדשה לקולנוע וטלוויזיה, קרן יהושע רבינוביץ לאמנויות, קרן פרלוב וקרן גשר לקולנוע רב תרבותי. בנוסף על כך יהיה אחראי על שיתוף הפעולה עם כל הגופים הציבוריים, שאתם עובדת קשת בתחום הגיוון התרבותי, כמו קרן אבי-חי, מכללת עלמא, ציונות 2000, הרוח הישראלית, מכללת ספיר, בית הספר מעלה, מכללת עמק יזרעאל ומכללת אלמנאר בטייבה.

3. **הקשת הישראלית:** בימים אלה ממש מכריזה קשת על השקת **הקשת הישראלית**, תכנית פעולה לגילוי, הכשרה והדרכה של יוצרים, אנשי טלוויזיה ובתי הפקה ברחבי הארץ, ושילובם לעבודה בתוך קשת. מבוססת על מערך האחראים הם אנשי טלוויזיה וחינוך, המייצגים קבוצות אוכלוסייה שונות: גברים ונשים, דתיים וחילונים, ערבים ויהודים, עולים חדשים וישראלים ותיקים. כולם שימשו בשנים האחרונות כרכזי הפרויקט **יוצרים עם קשת** ללימוד מקצועות הטלוויזיה. ההקפדה על הגיוון החברתי-תרבותי בקרב האחראים חשובה ועקרונית,

⁴¹ דיווחי הזכיינים נכתבו על ידם ובאחריותם. יובהר כי אין באמור כדי לפגוע ולשנות בהתחייבויות הזכיינים, ע"פ כתב הזיכיון והמכרז. במסגרת מכרז ערוץ 2 נדרשו המציעים לכלול פרק בהצעותיהם, בנוגע לגיוון התרבותי. חשיפת חלקים אלה מההצעות נשקלת ע"י הרשות בימים אלה.

והיא נועדה לעורר שאיפות חדשות בקרב קבוצות האוכלוסייה השונות, ולהמריץ אותן לשינוי באמצעות מודלים להצלחה שיצאו מקרבן והשתלבו בעבודה בקשת. תקציב הקשת הישראלית בשנת הזיכיון הראשונה הוא 2.5 מליון שקלים.

4. **אתה פתח – סדנת היוצרים:** סדנת היוצרים של מכללת עלמא, קשת וקרן אבי-חי יוצאת לדרך בימים אלה. מנהל התחום מנהל את הפרויקט החדשני שבו לומדים בצוותא יוצרי טלוויזיה בכירים ומנהלים בקשת. מטרת הפרויקט להעשיר את ההיכרות עם ארון הספרים היהודי ולהמריץ את המשתתפים להפיק יצירות טלוויזיה חדשות בעזרת התכנים הנלמדים.

5. **הכוורת:** קשת מפעילה קבוצות חשיבה, משוב ויזמות, אשר הורכבו מאנשי תקשורת, תרבות ורוח ממגוון הקבוצות והמגזרים, שהמחקר "הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא" הצביע על היעדרותן מהמרקע. תפקידה של ה"כוורת" הוא לספק רעיונות ומשוב מהפריפריה למנהלי קשת, ולסייע בקידום ייצוגם של מרואיינים, מנחים, רעיונות וסיפורים מאותן קהילות. קשת גיבשה את הכוורת בעזרת גופים כמו "אעלאם" ומוסווא במגזר הערבי, קבוצת אנשי תקשורת חרדית בראשותם של איציק סודרי [לשעבר דובר ש"ס], הבמאי יהודה גרובייס ואיש התקשורת דודי זילברשלג, קבוצת רבנים צעירים דתיים-לאומיים וקבוצת אנשי תקשורת עולים מרוסיה בראשותו של התסריטאי סמיון וינוקור.

הרחבת מעגל היוצרים בקשת

קשת פועלת להרחבת מעגל היוצרים בכמה דרכים:

1. **גיוס בעלי תפקידים מתוך הקשת הישראלית:** אחת ממטרות הקשת הישראלית היא לאתר בקרב אנשיה עובדים חדשים שישתלבו בעבודה בקשת ועמה. חלק מהם יחלו להשתלב בקשת כמתמחים (ר' סעיף 3), חלקם האחר יחל לעבוד בתוך קשת כעובדים קבועים, ואחרים יהפכו למפיקים, יוצרים ומבצעים עצמאיים, אשר יוזמנו לעבוד עם קשת.
2. **מתן העדפה מתקנת לנציגי קבוצות ומגזרים:** אם יתמודדו על תפקיד מסוים כמה דורשי עבודה בעלי כישורים דומים ומידת התאמה זהה לתפקיד המוצע, תעדיף קשת להעסיק עובד מקבוצת מיעוט או פריפריה. כך ייעשה גם בנוגע לחברות הפקה.
3. **מסלול התמחות:** מדי שנה יתקבלו עשרה מבוגרי המכללות שבפריפריה כמתמחים בקשת. הם יזכו להדרכה ולסיוע מקצועי, ויפתחו במשותף פילוט לתכנית פרי יצירתם.
4. **הקמת מאגר יוצרים ומפיקים רב תרבותיים:** קשת נמצאת בעיצומו של פרויקט רחב היקף להקמת מאגר של אנשי מקצוע, שישמש את מנהלי קשת ואת הפקותיה לבחור ממנו אנשי מקצוע חדשים מהקבוצות התרבותיות השונות. המאגר יוקם על ידי המתמחים, בסיועם של האחראים האזוריים של הקשת הישראלית ובעזרת קבוצות ה"כוורת", ויתעדכן מעת לעת.
5. **מסלול מכללות פריפריה:** עד היום התמקדו המכללות ובתי הספר לקולנוע בענף הקולנוע. קשת בונה בימים אלה קורס הכנת כתבות לבוגרי המכללות שבמסגרתו – יכינו גם כתבות

לתכניות של קשת . מעבר להכנסת יוצרי פריפריה לעשייה הטלוויזיונית של קשת , הקורס יהווה גם תמיכה כלכלית בפעילות המכללות.

6. **הקשת הישראלית – מסלול הפיתוח** : קשת עומדת לפרסם בימים הקרובים מכרז להצעות לפיתוח ליוצרים פריפריאליים. פרויקט טיפוח של יוצרים בהכנת הצעות להפקה שבו יזכו לתקציב פיתוח ולהדרכה ולווי מקצועי

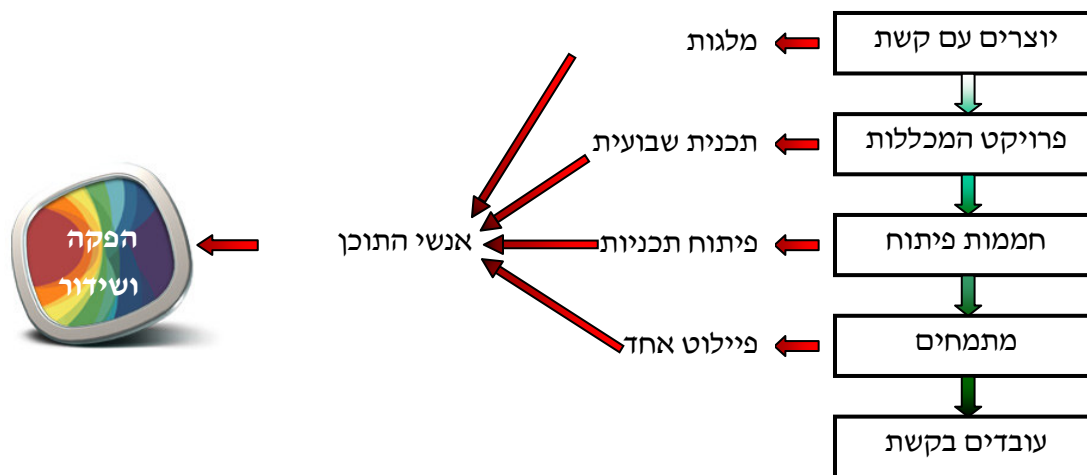
קשת מאמינה, כי מסלולי העידוד והתמיכה הכלכליים והמקצועיים שתוארו לעיל ירחיבו במידה משמעותית את מעורבות היוצרים והמפיקים בני ובנות הפריפריה. בדרך זו היא תוכל לגייס עובדים מן המניין ויוצרים עצמאיים מן השורה הראשונה. השינוי האמור יסייע לא רק לקשת, אלא לכלל החברה בישראל, שתיהנה מנגישות רבה יותר של קבוצות שונות למרכז העשייה הטלוויזיונית.

נספח: תיאור מורחב של הקשת הישראלית

מכיוון שחוסר הייצוג ההולם נובע מסיבות חברתיות-תרבותיות עמוקות, יש לשנות את המציאות מן השורש. מדובר בשינוי תפיסתי וממשי, שמהלכו הראשוני יימשך כמה שנים , ומטרתו לעורר גל של עשייה בקרב קבוצות, שעד כה לא נטלו חלק ביצירה הטלוויזיונית. תכנית הפעולה של **הקשת הישראלית** מורכבת, ענפה ונרחבת, ובשל היקף הכתיבה הנדרש, רק חלק קטן ממנה מתואר בנספח זה.

האתגר של קשת הוא לטפח עובדים חדשים לתעשיית הטלוויזיה, לא רק באמצעות הכשרה ולימודים, אלא באמצעות שינוי תפיסתי : **קשת שואפת ליצור הזדמנויות חדשות, לעורר שאיפות ותעוזה, ולהמריץ לשינוי וחדוש**. כדי לגבש את גישתה הסתייעה קשת גם בלימוד מהעולם, ובייחוד משיטות שנוקט ערוץ 4 הבריטי, אשר מעודד בטווח המיידי גיוון ביוצרים ובתכנים, אך במקביל גם נוקט מגוון של פעולות ארוכות טווח, שמטרתן לגרום לקבוצות השונות להאמין ביכולתן, ולהעז להשתלב בערוץ הציבורי.

שינוי מהותי כרוך ביצירת תנאים הולמים, בתמיכה ובהכשרה. מטבע הדברים, זה אינו פתרון קל ומהיר. לכן החלטנו להקים את **הקשת הישראלית**, תכנית פעולה לגילוי, הכשרה והדרכה של יוצרים, אנשי טלוויזיה ובתי הפקה ברחבי הארץ, ושילובם בערוץ המרכזי של ישראל. השיטה היא : "אלף למקרא – ואחד לתלמוד". למשוך לתחום מאות רבות עוד בגיל בית הספר התיכון, לסייע להם ברכישת השכלה גבוהה בתחום הטלוויזיה והקולנוע, להוסיף להם מאוחר יותר את הידע והניסיון המעשי, וכך ליצור תשתית מקצועית, דינאמית ומתפתחת, לשילובם של אנשי מקצוע חדשים ומגוונים בתעשייה. כדי להוציא לפועל פרויקט רב-ממדים זה, תשקיע קשת כשניים וחצי מיליון שקלים כבר בשנת הפעילות הראשונה של **הקשת הישראלית**, למגוון של פעילויות הכשרה, טיפוח, מלגות ופיתוח של תכנים לשידור.

מעגל ראשון – יוצרים עם קשת

את הצורך להרחיב ולהעמיק את המפגש הבלתי אמצעי בינינו לבין אנשי הפריפריה זיהינו עוד בשנת 2000. כבר אז ידענו שנקודות מבט חדשות עשויות להעשיר את השידורים שלנו, והאמנו, שחסרונן על המרקע נובע ממחסומים חברתיים ותרבותיים, או מצורך בהיכרות ובאמונה שזה אפשרי.

כ-1500 צעירים ברחבי הארץ הוכשרו עד היום במסגרת **יוצרים עם קשת**. כ-250 מהם השלימו 3 שנות לימודים בפרויקט. ביניהם עולים חדשים מאתיופיה ומרוסיה, ערבים, דתיים-לאומיים, חרדים, מהגרי עבודה (עובדים זרים) ותלמידים משכבות סוציו-אקונומיות נמוכות. השנה ממוקמים עשרת מרכזי הפרויקט בשדרות, בבית הספר מעלה שבירושלים (שבו נפתחה השנה כתה לתלמידים חרדים), בשכונת מרמורק ברחובות (שם משתלב השנה הפרויקט בתכנית הלימודים של משרד החינוך), ברמלה, בכפרים הערביים יפיע ומעיר, בעיר הדרוזית דלית אל-כרמל - עוספייה, בדרום תל אביב, בכפר הנוער הדתי בן-יקיר ובמרכז אנוש לפגועי נפש בגבעתיים.

את הקבוצות השונות מדריכים סטודנטים בחוגים לקולנוע במכללות הממוקמות באזורי הפעילות של החוגים, המקבלים בעבור עבודתם מלגות לימודים מקשת. במשך חמש שנות קיומו הראשונות של הפרויקט **העניקה קשת 120 מלגות לימוד שנתיות לסטודנטים בסכום כולל של 825,000 שקלים**. את מדריכי החוגים מנהלים חמישה אחראים אזוריים (אנשי מקצוע בני המקום), המעניקים להם עזרה ארגונית ומקצועית. קשת הקימה את הפרויקט, רכשה עבורו ציוד צילום ועריכה ומנהלת אותו באופן שוטף. עלות הפרויקט עד היום היא 4,892,800 שקלים מהם תרמה קשת 3,520,000 שקלים, וגייסה ממקורות נוספים עוד 1,368,400 שקלים.

צעירי יוצרים עם קשת משתתפים בשידוריה בפועל. שידור סרטי הגמר של בוגרי הפרויקט בערב ראש השנה כבר הפך למסורת. כמו כן שותפו התלמידים בשידורי **יום טוב ובפסטיבל דרום**, ובקרוב ישודרו סרטונים חדשים שהם יוצרים על עשרת הדיברות, ומשמעותן בעיניהם. שידורים אלה ממריצים את הצעירים מהפריפריה לעסוק בטלוויזיה, מעוררים בהם שאפתנות ללמוד את המקצוע, וכמובן, מעשירים את השידורים במגוון העצום והמרתק של העולמות מהם הם באים. בתקופת הזיכיון הבאה תעניק קשת לבוגריו המצטיינים של יוצרים עם קשת מלגות ללימודים גבוהים, שיאפשרו להם להשתלב במעגל השני של הקשת הישראלית: המכללות בפריפריה.

מעגל שני – פרויקט המכללות בפריפריה

שיתוף הפעולה של קשת עם המכללות שבפריפריה החל בשנות פעילותה הראשונות, וצבר תאוצה עם הקמת **יוצרים עם קשת**: בשנה שעברה יזמה קשת ערוץ מקומי בשדרות, שנוהל בידי בוגרי מכללת ספיר. קשת שותפה יחד עם מכללת ספיר וסינמטק שדרות **לפסטיבל זרם** בשדרות, והעניקה לו תהודה ציבורית בשידוריה.

משנת 1997 מתקיים שיתוף פעולה פורה בין קשת לבין בית הספר לקולנוע לטלוויזיה ולאומנויות **מעלה**. קשת שידרה סרטי בוגרים, העניקה להם פרסים, ועובדיה הבכירים הנחו את תלמידי בית הספר. נשיא קשת חבר בעמותת **מעלה** – העמותה ללימודי טלוויזיה ותקשורת, מנהל תחום תכניות מועדפות וגיוון חברתי-תרבותי בקשת היה בעבר מנהל בית הספר ואחד הדירקטורים החיצוניים של קשת הוא יושב ראש הוועד המנהל של בית הספר משנת 1996.

בתקופת הזיכיון הבאה תרחיב קשת את שיתוף הפעולה עם המכללות בפריפריה:

1. **מגזין המכללות**: רצועת שידור קבועה בלוח השידורים של קשת. מגזינים שיפיקו, יערכו ויגישו סטודנטים במכללות **ספיר**, **עמק יזרעאל** ו**אלמנאר** בטייבה ובבית הספר **מעלה**, וישקפו את החיים בקרב קבוצות שונות בישראל (תיאור התכנית בנספח ג/10, עמ' 216).
 2. **מלגות לימודים לבוגרים מצטיינים**: מדי שנה יקבלו כ-10 בוגרים מצטיינים של **יוצרים עם קשת** מלגות ללימודים גבוהים במכללה שבאזורי מגוריהם.
 3. **מלגות לימודים למדריכי יוצרים עם קשת**: קשת תמשיך להעניק מלגות לימודים שנתיות לסטודנטים במכללות, אשר ידריכו במסגרת **יוצרים עם קשת**.
 4. **סרטי גמר**: קשת תתמוך בסרטי גמר של בוגרי המכללות בפריפריה ותשדר אותם.
 5. **קורסים לכתבות בטלוויזיה**: קשת תציע ייעוץ וידע מקצועי למכללות בפריפריה, שעד היום התרכזו במקצועות הקולנוע, כדי לפתח בהן קורסים בתחום כתבות לטלוויזיה.
- הבוגרים המצטיינים של שיתופי הפעולה עם המכללות יקבלו עדיפות ראשונה להתקבל לחממות היצירה, שהן השלב הבא בסולם הקשת הישראלית.

מעגל שלישי – חממות היצירה

כדי לעורר תנופה חדשה באזורי הפריפריה, תקים קשת חממות, אשר יעניקו תמיכה כלכלית ומקצועית לעשרות יוצרים ממגוון קבוצות האוכלוסייה. מטרת התמיכה היא להסיר את המחסומים החברתיים, התרבותיים והכלכליים, המונעים כיום מאותם יוצרים להגיע אל הערוץ המרכזי ולממש בו את הפוטנציאל הגלום בהם.

מנהל תחום תכניות מועדפות וגיוון חברתי-תרבותי ינהל את החממות באמצעות חמשת האחראים האזוריים, אשר ייעזרו בעורכי תסריטים, במדריכים וביועצים נוספים. כוונתנו היא, כי בכל שנה ינפיקו החממות תסריטים **לסרטי קולנוע**, תסריטים **לסדרות דרמה** ו"צילומי דגימה" (מעין פילוט ראשוני) **לסרטי תעודה**, וכן פיתוח של תכניות בסוגות שונות בנושאים מועדפים.

קשת תשאף "לשדך" בינם לבין מפיקים בכירים ומנוסים. היא מאמינה ששיתוף פעולה בין יוצרים בראשית דרכם לבין מפיקים מנוסים מאפשר לחדש מתוך הישענות על ניסיון. כמה מהסדרות החשובות שלה נוצרו כך.

הפיתוחים המוצלחים שינבטו ויצמחו בחממות יוכלו לצאת אל "העולם האמיתי". עתה, כשהם כבר עומדים בזכות עצמם, יוכלו היוצרים שצמחו בחממות להתמודד במבחן המעשה. מנהל

התחום, שליווה אותם לכל אורך הדרך, יפגוש אותם עתה בשבתו בצוות מקבלי ההחלטות בקשת. צוות זה יבחר לשידור את הטובות והמתאימות ביותר, אשר יופקו בהתאם לתהליך ההפקה המקובל בקשת.

מעגל רביעי – המתמחים של קשת

אחת המטרות החשובות של הקשת הישראלית היא שילוב של אנשי מקצוע חדשים ומגוונים בין אנשי קשת. כדי להשיג מטרה זו תפנה קשת לכלל בוגרי בתי הספר והמכללות לקולנוע וטלוויזיה להגיש מועמדות להתמחות מקצועית בארגון. מדי שנה יוכלו עשרה מהם להתמחות בקשת, ולהתנסות בשלל מקצועות הטלוויזיה – תחקיר, הפקה, עריכה וכד'. אחד מתפקידיהם יהיה לסייע בידי מנהל התחום להקים מאגר של אנשי מקצוע ומומחים הנמנים עם מגוון הקבוצות בישראל. במהלך תקופת התמחותם יהיה עליהם לפתח הצעות לתכניות, והכוונה היא שאחת מהן תקבל מימון לפילוט, שאם יצליח, יניב תכנית לשידור בקשת.

מעגל חמישי – עובדים ויוצרים בקשת

המעגלים השונים של הקשת הישראלית יממנו תהליכי פיתוח רבים מדי שנה. חלקם בוודאי יעלו יפה וישתלבו במסגרת לוח השידורים של קשת. בנוסף, אנו מצפים גם להשתלבותם של חלק מהאנשים כעובדי קשת וכאנשי מקצוע שיעבדו עימה. במהלך חמש שנות קיומו של הפרויקט **יוצרים עם קשת**, הוא הניב הזדמנויות תעסוקה ממשיות. חלק מהסטודנטים שהדריכו בו הפכו עם השנים להיות אחראים אזוריים; סטודנטים אחרים שולבו בעבודה השוטפת במחלקות השונות בקשת – חדר השידור, קידום (פרומו) ועבודה בערוץ **ביפ**. קשת מתכוונת להמשיך מסורת זו במסגרת המורחבת של **הקשת הישראלית**, ולצרף לשורותיה בתקופת הזיכיון הבאה גם יוצרים מחממות היצירה.

אם כן, **הקשת הישראלית** היא תכנית רחבת היקף, שעשויה לשנות את מפת העשייה הטלוויזיונית והקולנועית בישראל. אנשי המקצוע שיצמחו בה, יוכלו להשתלב בעשייה בכל הערוצים ובכל המקצועות, ולהביא לידי ביטוי את ייחודם התרבותי לטובתם ולטובתה של החברה בישראל. רק ארגון יציב כלכלית, שכבר ביסס את מקומו בציבור הישראלי, יכול להבטיח פעילות כזו, ששכרה אינו מיידי. רק ארגון שכבר יצר תשתית ממשית לפעילות בפריפריה יוכל לגוון בפועל, במהלך תקופת הזיכיון הבאה, את העשייה הטלוויזיונית בישראל.

חפת הפעילות הרב תרבותית של קשת

יוצרים עם קשת הוקם בנובמבר 2000. מאות בני נוער מכל חלקי החברה הישראלית נהנים מלימודי טלוויזיה וקולנוע במרכזי הפרויקט הפזורים ברחבי הארץ. עד כה השקיעה קשת במיזם כ-4.5 מיליון שקלים ומשאבים מרובים של עובדיה, מנהליה ויוצרים מעולם הטלוויזיה והקולנוע הישראלי. בשנתו החמישית ימשיך המיזם לפעול ואף ירחיב את פעילותו לאזורים חדשים ולאוכלוסיות נוספות. במסגרת ההתמודדות עם אתגרי תקופת הזיכיון הבאה החליטה קשת לייסד את **הקשת הישראלית** - מיזם המבוסס על התשתית שהונחה במרכזי **יוצרים עם קשת**.

הקשת הישראלית תרחיב ותעמיק את פעילותה של קשת באזורי הפריפריה ובקרב הקבוצות השונות בחברה הישראלית. הפעילות תתמקד באיתור יוצרים והכשרתם - סטודנטים מהמכללות האזוריות, תושבי האזור וחברות הפקה מקומיות - ובמתן תמיכה כספית וליווי מקצועי בתהליכי היצירה. כמו כן תקדיש קשת במסגרת המיזם רצועת שידור למגזרי אקטואליה מקומיים של סטודנטים לטלוויזיה וקולנוע מהמכללות האזוריות, שישקפו את אורחות החיים באזורים ובמגזרים השונים. בנוסף יוקם מערך מקצועי שיתמוך בתהליכי פיתוח של סרטי היוצרים המקומיים, ויפעל לשילובם במעגל העשייה הטלוויזיוני.

מרכז הקשת הישראלית במגזר הערבי והדרוזי יפיע, מעיר, דליית אל כרמל, עוספיה

המרכז, שהוקם בשנת 2001, שירת עד כה בני נוער מוסלמים ונוצרים מנצרת וכפרי האזור - יפיע, דבוריה, אקסאל ובני נוער דרוזים מדליית אל כרמל ועוספיה. מעתה ישמש כמרכז יצירה עבור יוצרים וסטודנטים מוסלמים, נוצרים ודרוזים מהאזור.

מרכז הקשת הישראלית באזור המרכז תיכון רוגוזין דרום ת"א, תיכון ויצ"ו רחובות, כפר הנוער בן יקר, מרכז "אנוש" גבעתיים

המרכז, שהוקם בשנת 2000, משרת בני נוער תושבי שכונות דרום ת"א ויפ, ביניהם עולי חבר העמים, ילדי עובדים זרים, נוער בסיכון מ"בית השנטי", בני נוער מרחובות בעלי לקויות למידה ונוער דתי מכפר הנוער בן יקר. כמו כן הוקמה כיתה מיוחדת לפגועי נפש במרכז "אנוש" בגבעתיים. מעתה ישמש כמרכז יצירה עבור סטודנטים לקולנוע וטלוויזיה מאזור המרכז ויוצרים מקומיים.

מרכז הקשת הישראלית באזור השפלה מתני"ס רמלה

המרכז, שהחל לפעול בשנת 2004, משרת בני נוער בסיכון, יהודים וערבים. מעתה ישמש כמרכז יצירה עבור סטודנטים ויוצרים מקומיים.

מרכז הקשת הישראלית בציבור הדתי בי"ס מעלה ירושלים

המרכז, שהחל לפעול בשנת 2004, משרת בני נוער מהמגזר הדתי - הנח"ל החרדי, תלמידי תיכון ארז ותושבי השכונות מוסררה ומאה שערים. מעתה ישמש כמרכז יצירה עבור סטודנטים מבי"ס מעלה ויוצרים מקומיים.

מרכז הקשת הישראלית באזור הדרום מרכז התקשורת שדרות

המרכז, שהוקם בשנת 2000, שירת עד כה בני נוער משדרות ויושבי הנגב המערבי, ביניהם עולים מאתיופיה. מעתה ישמש כמרכז יצירה עבור סטודנטים ממכללת ספיר ויוצרים מקומיים.

יוצרים עם

הקשת הישראלית

8.2 רשת של גיוון חברתי

מהמחקרים שעורכת הרשות השנייה מעת לעת עולה מסקנה חד-משמעית: המסך אינו מגוון די הצורך. הדמויות המוצגות וצורת הגשתן לצופה נותנת עדיפות ברורה לגברים-חילונים-אשכנזים-ממרכז הארץ על פני כל קבוצה או חתך אחר, והרבה מעבר למשקלם המספרי באוכלוסייה. ניתן להתווכח ולהשיג על חלק מהמסקנות ועל צורת "ספירת הראשים" של המחקר, אבל גם מי שיש לו השגות, לא יכחיש כי ישנה הן בעיה אמיתית בייצוג של קבוצות-אוכלוסייה אחרות והן בעיה תדמיתית; גם אם המסקנות אינן גורפות כל-כך, הרי שהתדמית של ערוץ 2 בציבוריות היא במידה רבה של ערוץ "תל-אביבי", וגם זה, למצער, עניין שצריך וראוי לתקן. המכרז לתקופת הזיכיון החדשה העמיד במרכז את הייצוג הרב-תרבותי ואת הגיוון החברתי. כל מתמודד, ולימים זכין, חויב והתחייב להפעיל מחלקה העוסקת בנושאים אלו ובפיתוח של התוכניות המועדפות.

רשת, כאחת משתי הזוכות במכרז, ניגשה לעניין ברצינות. לא רק משום שהמכרז דרש זאת, אלא מתוך הבנה שהשינויים שחלו בחברה בעשור האחרון מחייבים היערכות נכונה ונבונה של ערוץ 2. ישראל קלטה בעשור וחצי האחרון כמיליון עולים חדשים: רובם מחבר העמים ומיעוטם מאתיופיה. קבוצות אוכלוסייה של דתיים-יהודיים ושל ערבים-ישראלים רואים את עצמם חלק מהחברה הישראלית באופן מוגבר מבעבר, והם רוצים לראות את עצמם ולהראות את ישראליותם על המסך. המודעות לזכויות של מגזרים, מגדרים ומיעוטים התגברה בעשור האחרון וזה מביא לשיח חדש. הנשים מעצימות את חלקן בשוק הטלוויזיה, בני הפריפריה מעוניינים שהערים שלהם לא יוצגו רק בהקשרים של אי-סדר ואלימות, המודעות של מזרחים רבים לתרבותם ולייצוגה הטלוויזיוני גם היא באה לביטוי ציבורי.

כל אלו וסיבות אחרות שאין כאן המקום לפרטן, מציבות בפני ערוץ 2 כערוץ מוביל, אתגר חדש. ברשת הוקמה לקראת המכרז מחלקת גיוון חברתי, רב-תרבותיות ותוכניות מועדפות בראשותו של העיתונאי ואיש המדיה אורי אורבך. מטרתה של המחלקה הוא כמובן למלא ולעקוב אחר מילוי כל ההתחייבויות שניתנו לקראת המכרז ועם הזכייה בזיכיון. לשם כך התחלנו כבר בשורה של פעולות אותן נמנה בהמשך. אבל קודם לכן, חשוב להבהיר כי המשימה העיקרית היא הטמעת החשיבה הרב-תרבותית בכל הארגון.

לשם כך נבחר מנהל המחלקה הנמצא בקשר רצוף עם מנהלי המחלקות השונות ועם עורכי התוכניות. אין זו עוד מחלקה האחראית על שלה ותו-לא. הישגיה ימדדו גם בגיוון החברתי שיבוא לביטוי בתוכניות האירוח והבידור, בסרטי הטלוויזיה, בדרמות ובסרטי התעודה. כל אלו דברים שייראו על המסך החל מתחילת השידורים ובאופן מוגבר וברור גם בהמשך.

כדי להשיג מטרה זו, שינוי פני המסך לכיוון הרב-תרבותי, תוך שמירה כמובן על ההצלחה של ערוץ 2 ו"רשת", נחלקת הפעילות לשני כיוונים: הפעילות המסכית והפעילות החוץ-מסכית. השינוי לטעמנו יבוא בעיקרו בשינוי של כוח האדם המשתתף במשחק הטלוויזיוני. העובדה שהטלוויזיה היא חד-מימדית מדי לא נובעת מזדון, מקונספירציה או מתכנון כלשהו. כמו בכל גוף חזק ובעל השפעה, גם בעולם הטלוויזיה קיימים מנגנונים סמויים וגלויים של שימור הכוח. בשפת העם זה נקרא "חבר מביא חבר". באופן טבעי ניתנת עדיפות למי שכבר מכירים, למי שכבר הוכיח את עצמו. לכל טאלנט ולכל עורך או מפיק יש אנשים עמם הוא אוהב ורגיל לעבוד. כיוון שכך,

אותם אנשים נודדים מערוץ לערוץ ומתכנית לתכנית. כיוון שהרקע חברתי והסוציו-אקונומי של העוסקים במלאכה הוא דומה, הרי שידועה התופעה של שכפול עצמי. התפקיד של מחלקת גיוון חברתי הוא לאפשר לעושי הטלוויזיה מגוון היכרויות יותר גדול עם כוחות חדשים. לא פעם, הקושי הגדול הוא פשוט לתת את ההזדמנות הראשונה, לשבור את מעגל האנונימיות ולפעמים את מעגל החשדנות מפני ה"זר" והבלתי מוכר. המערכת שאנו בונים כיום ברשת נועדה בראש ובראשונה "להתיידד עם השומר". להוכיח לעוסקים במלאכת הטלוויזיה כי הכוחות החדשים שרוצים להשתתף בעשייה אינם באים נגד, אלא בעד. הם לא רוצים להשתלט אלא להשתלב. הכוחות החדשים יכולים להוסיף, בצורה טבעית ומתוך המערכת, צבע חדש וכיוונים שעד כה לא באו לביטוי מספיק. "רשת" מאמינה שניתן לעשות זאת רק ביצירת מרחב חברתי פלורליסטי ורב-תרבותי אמיתי, בתוך מסדרונות השידור עצמם – ומעל גבי המסך. זאת, באופן שיכניס מורכבות לשיח החברתי-תרבותי, תוך הרחבת מעגלים החברתיים המסורתיים ושילובם של המגזרים הנשכחים המשמשים חלקים נרחבים באוכלוסייה. זה לא בשמים: הרי מבחינה טלוויזיונית – בעלי הכשרונות והמעלות לא נעדרים ממגזרים אלה. הרוח החדשה תהפוך את הטלוויזיה הקיימת למגוונת ולחזקה יותר. מעבר לצדק שבכך, זה גם יביא תועלת מסחרית.

המחקרים שביצענו בעצמנו והמחקר המקיף שביצעה הרשות השנייה, מצביעים על כך שבחלקים המכריעים של השיח הציבורי שולט כאמור, הקול הגברי, האשכנזי, החילוני והעירוני. הקול ה"אחר" נכנס כמעט תמיד ב"דלת האחורית": מדורי הפלילים, החדשות, באמצעות הפרודיה והבדיחה, או ב"גטאות" שנוצרו עבורו. אנו מאמינים, אם כך, שהישראליות היא פסיפס של קולות, ללא מנצחים ומנוצחים. על כן ה"אחר" חייב להיות משולב בכל התוכניות, לאורכן, לרוחבן ולעומקן. לא עוד גטאות בשולי הפריים-טיים, לא עוד מקומות נידחים, אלא כניסה ישירה אל לב הפריים-טיים – כמו גם אל שעות השידור האחרות – בתוכניות הבידור, בדרמה, בתוכניות המיוחדות, במגזינים, באקטואליה ובכל השאר.

ועם זאת, יש עדיין צורך לספק צרכים ספציפיים של ה"אחרים". ולכן, בשעות מסוימות, בשולי הפריים-טיים, אנו נייצר משבצות שידור שייתנו מענה לצרכים המיוחדים של חלקים שונים באוכלוסייה.

כעיקר דברינו ניתן לומר כי כל הפעולות שאנו עושים מכוונות לגיוון כוח האדם המשתתף. זה כמובן מביא לשינוי הן בטווח הקצר, אבל בוודאי גם בטווח הארוך. אנו פועלים לגוון את צוותי המגישים, העורכים ועושי התוכניות, כך שיכילו את כל השבטים המרכיבים את הישראליות. אנו מתכוונים לשתף את אנשי הפריפריה (נשים, מזרחים, דתיים וכו') לא רק כאורחים, אלא גם כעורכים וכמגישים. "רשת" תפעל וכבר פועלת לכך שהמגישים, העורכים וקובעי התוכן של התוכניות יימנו עם הקבוצות שהיום סובלות מייצוג חסר על המרקע.

הנה אפוא לסיכום, דוגמאות למספר פעולות מרכזיות שאנו עורכים ברוח המכרז, וברוח החדשה של רשת.

פעילות מסכית

בכל התוכניות הוותיקות והחדשות ברשת מושם דגש על הנושא הרב-תרבותי. עורכי התוכניות מודעים לחובתם להזמין לתוכניותיהם כאורחים, כמומחים, כבעלי פינות גם אנשים מהפריפריה. מחלקת הגיוון החברתי מעמידה לעזרתם רשימת מומחים מיוחדת (פרטים להלן) שהכינה.

בתוכניות החדשות אנו בהחלט מחפשים פנים חדשות. בשתי תוכניות שלנו, תכנית נוער בערבית ותכנית הקשישים בחרנו מגישים מהפריפריה. בתכנית לצעירים מהמיגזר הערבי נבחרה להגיש עו"ד נגימה אבו-הייב, ואת התכנית לקשישים "60-70-80" מגישה עו"ד אפרת שפירא-רוזנברג, אישה שומרת מצוות שהגישה בעבר תכנית בערוץ "התכלת". התוכניות עצמן מופקות בפריפריה על ידי אנשים וצוותים מהפריפריה. התוכניות בערבית אגב מופקות במכללת עמק יזרעאל ורשת סייעה רבות בהתאמת האולפן המקומי לצורך הפקת התוכניות.

ערן סבאג מגיש תכנית יומית בעשר בבוקר "עץ דעת", בתוכניות המועדפות. בכל תכנית הוא מראיין מומחה אחד על אישיות חשובה בהיסטוריה, במגוון תחומים. זו תכנית עומק שתצטבר ברבות הימים ל"ספריית אישים". בבחירת האישים, המראיינים והנושאים, הושם דגש גם על גיבורי-תרבות והיסטוריה עולמית, גם מהמרחב הערבי, ולא רק האירופי והאמריקני. כל זאת, בנוסף כמובן, למגוון האישים היהודים והישראלים בהם תעסוק התכנית, המופקת בירושלים. בתכנית אחר הצהריים, שעולה ב-16:30 יינתן דגש מיוחד על נושאי הפריפריה. זהו מגזין העוסק בסוגיות שונות: אמהות חד-הורית, מסורבות-גט, נשים מובטלות ושאר נושאים שהאזרחות הן בעיקר נשים מהפריפריה ומסקטורים בעלי ייצוג-חסר.

בתכנית הבידור היומית של דודו טופז "הכל זה עם דודו טופז", ניתנה תשומת לב מיוחדת לייצוג של אזורים ומגזרים שונים בארץ. המבצעים והפריצות לשידור במהלכה של התכנית יתנו ביטוי לציבורים שונים. תכנית מיוחדת שלמה של טופז יוחדה לא מכבר למגזר הערבי וזכתה להצלחה גדולה.

הסידרה "שקופים" על העוני בישראל עלתה לשידור כבר בחודש הראשון לשידורים. ארבעה פרקים על אנשים המתמודדים עם עוני ועל הסתכלות שלהם על החברה, ושל החברה עליהם. מאת רון כחלילי.

הסרט התיעודי "סכנין". הבמאית סוהא עארף עוקבת אחרי סיפורה של קבוצת הכדורגל בני סכנין, על רקע יחסי יהודים וערבים.

"מי רוצה להיות יהודי?" לייט-נייט עם גיל קופטש. שעשועון אירוח פרוץ עם גיל קופטש ואורחיו העוסקים בהומור כמובן ביהדותם ובחוויותיהם היהודיות. ניסיון נועז למדי להוכיח שיהדות יכולה להיות משהו קליל.

אלו דוגמאות אחדות מתוך שלל סרטים והפקות הנמצאים בשלבים שונים. המשותף לכולם הוא שימת דגש מיוחד בהסתכלות רחבת-אופק על המציאות הישראלית. בתוכניות החדשות של טל ברמן, תכנית לילה יומית, ובתכנית הבוקר המחודשת של אברי גלעד ועינב גלילי יינתן ביטוי נוסף לנושאים רב-תרבותיים, ומועדפים, על פי הגדרת המכרז. לא מכבר אף שידרנו את "טקס בחירת מלכת היופי הערבייה" השעות אחר הצהריים ואנו רואים גם בכך תחילתו של ביטוי למיגזר הערבי על מסכנו לא רק בהקשרים פוליטיים ובטחוניים.

פעילות חוץ-מסכית

אנו עמלים על הכנת אלפון מומחים מהפריפריה. בשיתוף פעולה עם מוסדות אקדמיים וציבוריים שונים אנו מרכזים בידינו רשימות של מומחים, לתועלת התוכניות השונות. כך יכול מומחה ערבי להופיע בתכנית בוקר או ערב לא רק בנושאי המגזר הערבי, אלא בשורה שלמה של נושאים שאינם קשורים בהכרח ללאומיות.

המחלקה לגיוון חברתי עומדת בקשר עם מכללות בפריפריה. אנו מעניקים מלגות לסטודנטים במכללת ספיר ובימים אלו בקשר עם מרכז תקשורת חדש בדרום. נציגו בצפון ובדרום ינהלו מהמקומות הללו את הפעילות של הזרמת חומרים, נושאים ואיתור יוצרים שיגיעו אל המסך של רשת.

אנו עוסקים בבניית "פרוייקט מצוינות" שמלווה תלמידים בדרום. הפרוייקט מובל על ידי מוטי אביצור שהיה ראש המועצה המקומית ירוחם, והוא מלווה טלוויזיונית על ידינו. זהו פרוייקט טלוויזיוני-חברתי ייחודי.

רשת פועלת לגיוון מצבת כח האדם שלה. בעזרת הסניפים בדרום ובצפון התחלנו בראיונות ובאיתור אנשים העונים לקריטריונים וכמובן מתאימים לתפקידים הנדרשים. הפעולה נעשית במשותף עם מחלקת משאבי אנוש ברשת. אנו מציעים לתוכניות השונות תחקירנים, עורכים ובעלי תפקידים אחרים הבאים מהפריפריה או מסקטורים שאינם משתתפים עד היום בפעילות.

כל האמור לעיל הוא כמובן חלק בלבד מההתחייבויות שלנו שהוגשו במפורט בספר המכרז וחלק מהפעולות שאנו בעיצומן כדי לעמוד ביעדים שהצבנו לעצמנו וביעדים אליהם התחייבנו. אנו מאמינים כי זו הדרך אל טלוויזיה רב-תרבותית, טלוויזיה טובה יותר.

8.3 גיוון תרבותי – "ישראל 10"

בתחילת שנת 2002 נכנס ערוץ "ישראל 10" לשוק הטלוויזיה בישראל. העובדה כי הוא הצעיר מבין הזכייניות הקיימות איפשרה למייסדיו להסתכל בעיניים מפוכחות יותר על נושא הפלורליזם בשידורים.

שני המנכ"לים המשותפים, שהקימו את הערוץ – יונה פרנר ז"ל ורוני אלגרנטי, האמינו כי ערוץ מסחרי נדרש לספק מענה לכל חלקי האוכלוסיה – יהודים, מזרחים, רוסים ועוד. את אמונתם הם פרטו למעשים, וכך למשל, מי שפתח טלוויזיה במוצאי שבת הראשון של הערוץ החדש נתקל בתכנית הבידור המרכזית בהנחיית סשה דמידוב – **"החברים של סשה"**. תפיסתם המהפכנית של שני המנהלים תישזר כחוט שני לאורך כל שנות קיומו של הערוץ.

הגיוון התרבותי בערוץ "ישראל 10" ייבחן עפ"י הקריטריונים שהוצגו במחקר שנערך לאחרונה עבור "הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו": לאום, עדה, מגדר, ותק בארץ ומידת הדתיות. למעט התכניות המתעסקות במובהק בקריטריונים אלו (דוגמת **"מעורב ירושלמי"**, **"הישיבה"**, **"דין וחשבון עם רינו צור"**), הרי שגם בתכניות הרצות באופן קבוע על מסך הטלוויזיה של ערוץ "ישראל 10" יש איזכור משמעותי לכל שכבות האוכלוסיה בישראל: החל באייטמים ב**"לונדון את קירשנבאום"** או בתכניתו החדשה של רפי רשף **"חמש בערב"**, עבור בראיונות אישיים של גיל ריבה בתכנית **"לימוזינה"** או בביקורים מרגשים של צופית גרנט בקהילות מגוונות במסגרת התכנית **"שעות אמיתיות"**, וכלה באורחים מעניינים, הבאים לשוחח עם שירה פליקס על חייהם ופועלם ב**"סיפור שלי"**.

המציאות מראה כי ערוץ "ישראל 10", שנכנס לשוק התקשורת לראשונה בתחילת 2002, הפך להיות נושא הדגל במרבית התחומים הקשורים לגיוון תרבותי. ה"מהפכה השקטה" שמוביל ערוץ "ישראל 10" מוכיחה שוב ושוב כי ניתן להוביל שינוי, גם אם איטי, בהתייחסות למגזרים המקופחים בייצוג בתקשורת. אנו מאמינים כי שינוי זה, יחלחל אל כל תחומי ההתעסקות ואל כל הז'אנרים – דרמה, תעודה, מציאות, בידור וכדומה.

דתיות

אם יש דוגמה, המבטאת יותר מכל את השינוי שערוץ "ישראל 10" הנחיל לטלוויזיה בישראל בכל הקשור לגיוון התרבותי, הרי שמדובר ב**"מעורב ירושלמי"** – סדרת דרמה מרגשת, אודות משפחה ירושלמית מסורתית, המתחבטת בשאלות יומיומיות, הקיימות בכל משפחה ישראלית ממוצעת. הסדרה **"מעורב ירושלמי"** זכתה בפרסים רבים ובביקורות מחמיאות מקיר לקיר ונחשבת לפורצת דרך באופן שבה הוצגו אנשים דתיים בטלוויזיה.

כיום, העונה השנייה של הסדרה משודרת בערוץ 2 וזוכה לאחוזי צפייה גבוהים, אך אל לשכוח, כי את ההזדמנות הראשונה שלה קיבלה משפחת שדה מ"ישראל 10".

פרויקט נוסף ששודר בסוף 2004 היה **"הישיבה"** – סדרה תיעודית בת 10 פרקים, העוקבת במהלך שנה שלמה אחרי תלמידי מחזור י"ב בישיבה התיכונית "כפר הרוא"ה". הסדרה העניקה הזדמנות נדירה לצופים להציץ אל עולמם הפנימי של צעירים דתיים בצומת חשוב בחייהם ולחוות איתם חוויות רוחניות לצד הרפתקאות נעורים שובבות. בין השאר נדונו בסדרה קונפליקטים ביחסי אבות-בנים, יחסים רומנטיים בין בנים לבנות, נושאי אמונה למול חילוניות ועוד.

שידורה של הסדרה החסידית הראשונה, **"החצר"**, המבוססת על משפחת אדמו"ר, הנתונה למגננה בלב עולם מדיח ומפתה, זכה להצלחה יחסית בקרב צופי הערוץ. הסדרה מאפשרת מבט נוקב אל מערכת היחסים בין האדמו"ר למשפחתו ולקהילה: מתחים, אהבות ושנאות, יריבויות מרות ושאיפות גדולות. ערוץ "ישראל 10" לא חשש לשבץ סדרה כזו בפריים טיים של מוצאי שבת, והצופים הצביעו בשלט.

בנוסף, ערוץ "ישראל 10" מקפיד לשלב בשידוריו אנשים עם זיקה דתית ברורה, גם במקומות בהם לא היה נהוג לראותם. כך, למשל, הגיש קובי אריאלי את תכנית הבוקר של הערוץ לצידן של לינוי בר גפן וענת גורן, ושולבה פינה במהדורת החדשות המרכזית – **"דעת יחיד"**, בה הציגו עיתונאים, אנשי רוח ואמנים את דעתם האישית על הנעשה במדינתנו. גם בפינה זו, היה ייצוג מכובד לכל המגזרים השונים – עולים, דתיים, נשים, מזרחים וכדומה.

מגדר

מיום עלייתו לאוויר, ערוץ "ישראל 10" מצא לנכון לאורך השנים למקם על מסך הטלוויזיה הישראלי נשים רבות: יעל דן (**"שטח פרטי"**), נטלי עטיה (**"יוצאים עם נטלי עטיה"**), תמר אלמוג (**"דרישת שלום"**), רוני יובל (**"ג'פרדי"**), **"האולפן המרכזי"**, פנינה דבורין וחנה לסלאו (**"החוליה החלשה"**), ציפי ברנד (**"העולם האמיתי שמאחורי המודעות"**), שרה'לה שרון (**"שרה'לכולם"**), מרב מיכאלי (**"על הבוקר"**), אודטה שוורץ (**"אודטה"**), מיקי חיימוביץ' (**"חדשות 10 – המהדורה המרכזית"**), **"על המשקל"**, צופית גרנט (**"מי מפחד מצופית גרנט"**), **"שעות אמיתיות"**, גלית גוטמן (**"משחק מקדים"**), **"הדוגמניות"**, דנה מודן (**"אהבה זה כואב"**), שירה פליקס (**"הסיפור שלי"**).

מתוך כל ההיצע, נתמקד בשתי דוגמאות יוצאות דופן, דרכן נוכל להבין שגם בתחום הזה מוביל ערוץ "ישראל 10" הלך הרוח, המעמיד נשים במרכז:

* **"הדוגמניות"** – התכנית שעשתה רעש תקשורתי כה רב, היא למעשה תכנית המעלה על סדר היום הציבורי את היחס שנשים זוכות לו בתחום האופנה ובכלל. דווקא בתכנית זו קיבל הצופה מבט אמיתי ונוקב על היחס המשפיל לו זוכות בנות המבקשות להפוך לדוגמניות.

עם תום העונה הראשונה של הסדרה ובמהלך ההכנות והפיתוח של העונה השנייה, עמל צוות "ישראל 10" כדי לחדד את המסר החשוב – כל אישה היא אדון לגופה, ורק היא תחליט מה טוב בשבילה. כך למשל, על מנת להנחות את המתמודדות, גלית גוטמן תהיה מעין "מדריכה" לבנות, ותתרום להן מניסיונה רב השנים כאחת הדוגמניות המובילות בישראל.

* **"והרשות נתונה"** – ד"ר עליזה לביא, החברה באירגון "קולך", אירגון לנשים אורתודוקסיות פמיניסטיות, מזמינה בכל שבוע אורחים, איתם היא יכולה לשוחח ולדון בנושאי דת, חברה, יהדות, ישראליות ואחרים. מטבע הדברים, בחירתה של המנחה משליך על הנושאים הנדונים, על סוג האורחים המוזמנים ועל אופי השיחה.

תכנית זו מצביעה על הפתיחות הרבה שמפגין הערוץ בתחום, שכן זו פעם ראשונה שבה אישה דתית ופמיניסטית מגישה בטלוויזיה מסחרית תכנית דת ומסורת.

עדתיות

ההתעסקות העדתית – אשכנזים מול מזרחים, ולהפך, נחשבת עד היום לויכוח מרכזי בשיח הישראלי וההבדלים בין התרבויות הולידו אינספור סרטי קולנוע, ספרים ועוד. מאז ומתמיד

היתה התייחסות לנושא, וסביר שהמצב לא ישתנה בשנים הקרובות. ה"שד העדתי", כאמור, הוא אולי היסוד המרכזי שמלהיט את הרוחות בקרב העם בישראל.

אם בימי עלייתו לאוויר של "ישראל 10", היתה זו התכנית "החיים עפ"י ז'וז'ו", שבה ז'וז'ו אבוטבול התחייב להביא לצופי הערוץ החדש תכנית "בגובה העיניים", שמציגה את המציאות הישראלית מנקודת המבט האישית שלו, הרי שכיום נושא רינו צרור את דגל המעורבות החברתית בתכניתו "דין וחשבון עם רינו צרור". רינו צרור אינו פוחד לטפל גם בנושאים החברתיים הרגישים ביותר – עוני, אבטלה, מצוקה וכדומה, ובכך, עושה שרות חשוב מאין כמוהו לצופים בישראל – הוא מצייר את תמונת המצב האמיתית ביותר שיוכלו לקבל, ללא משוא פנים וללא ייפוי של המציאות הקשה.

הנושא העדתי, כאמור, טופל גם בספיישלים חד-פעמיים, דוגמת "הקרנות ה-100 אלף", סרט תיעודי, המספר את סיפורם של כמאה אלף ילדים יוצאי צפון אפריקה, שסבלו ממחלת הגזזת בתחילת שנות ה-50, וטופלו בקרני רנטגן קטלניות, וגם בדרמות, דוגמת "תיק סגור", בה עבדו זה לצד זה החוקר המזרחי מהדרום והחוקר האשכנזי מתל אביב.

גם כיום מחלקת התכניות של ערוץ "ישראל 10" שוקדת על הפקת סרטי תעודה, הרלוונטים לעדות השונות – החל מסרט השואל, חוקר ובודק את נושא השבת רכוש יהודי, שנבזז ע"י הנאצים בימי מלחמת העולם השנייה באירופה, ועד לסרט הבודק את מקורות הפיוט המרוקני, תוך התייחסות לדגשים המסורתיים, הרגשיים, ההיסטוריים והאישיים של בני העדה.

ותק בארץ

העולה החדש מוצג בטלוויזיה בהרבה מקרים כמושא לצחוק – שפתו המשובשת, לבושו השונה ותרבותו הזרה, הם רקע לאינספור הלצות ומערכונים.

ב-2002 קיבל עולה חדש בשם סשה דמידוב, שכבר נחשב אז לשחקן מוכר, תכנית מרכזית בערוץ המסחרי החדש שקם בישראל. התכנית היתה "החברים של סשה". אורחים כמו ריקי גל, אתי אנקרי, אביבה אבידן ומיכה שטרית הצטרפו אל סשה בשירים בעברית וברוסית. במשך שנה שלמה (סוף 2003 עד סוף 2004), שידר ערוץ "ישראל 10" על בסיס שבועי את התכנית "תענוגות החיים", מגזין סגנון חיים דובר רוסית, בהגשת אנסטסיה מיכאלי ומיכאל טפליצקי. כאמור, במהלך השנים תכניות רבות התעסקו בתופעה של עולים חדשים וקליטתם בארץ, ובהרבה תכניות צוינו הקשיים איתם הם נאלצים להתמודד. מבין כל בליל התכניות נציין ראיון אחד נוגע ללב, ששודר במסגרת התכנית "תראו מי מדבר" בשנת 2004, שם ראינה השחקנית מסקי שיברו-סיוון את אנסטסיה מיכאלי, מנחה בערוץ הרוסי, והשתיים דנו בקושי להשתלב בחברה הישראלית.

לאום

ערוץ "ישראל 10" שידר מיום עלייתו לאוויר תכניות דוברות ערבית, דוגמת "שופי מא פיי", "נקודת מבט", "שנוי במחלוקת", שעסקו בנושאים שונים המעניינים את החברה הערבית בישראל.

אחת התכניות בשפה הערבית שעוררה הדים היתה "זהות דרוזית". רפיק חלבי הפיק עבור "ישראל 10" מגזין תיעודי, העוקב אחר פנים שונים בחברה הדרוזית בישראל ומשרטט את מצבה

של החברה בישראל של שנות האלפיים. בין הנושאים שנדונו ניתן למנות: כלכלה ותעשייה, מעמדה של האישה הדרוזית, יצירה ותרבות, תלמידים דרוזים בבתי ספר עבריים ועוד. כמו כן, בשנים 2004 ו-2005 הופקו שתי תכניות נפרדות המציירות את **חג יתרו**, הוא חג החל ב-25 האפריל, שהדרוזים בישראל מציינים אותו מדי שנה- חג הנביא שועיב, הוא יתרו חותן משה. בעזרת המנהיג הרוחני של העדה לומד הצופה הישראלי על משמעות החג וחשיבותו. בימים אלה עובדת מחלקת התעודה של "ישראל 10" על סרט המתאר את זכייתה של קבוצת בני סכנין בגביע המדינה בשנת 2004. למרות שלצד ההתמקדות בעדה הדרוזית בפרט היתה התמקדות מועטה בחברה הערבית בישראל בכלל, לא אמרנו נואש, ואנו מאמינים כי השינוי יגיע גם בתחום הזה, אם כי סביר להניח שהוא יהיה איטי יותר, בשל הקושי של הצופה הישראלי לקבל את הלאום הערבי כנפרד מהטרור המקומי והעולמי שמציף אותנו.

הקריטריון החסר – העדפה מינית

כאשר חושבים על המונח "מהפכה" בהקשר של האופן בו מוצגים מגזרים שונים בטלוויזיה, קשה שלא להתייחס לקריטריון נוסף – זהות מינית. אופן הצגת ההומוסקסואליות והלסביות בטלוויזיה עברה שינוי דרסטי לאורך שנות קיומם של הערוצים המסחריים, וכיום, יותר ויותר אנשים שזהותם המינית שונה מככים אצל הצופה הישראלי על המסך. ערוץ "ישראל 10" בהחלט שותף לשינוי: מעצב האופנה המוערך יובל כספין הנחה את אחת התכניות האהובות על צופי ערוץ "ישראל 10" - **"המסיבה עם יובל כספין"**; תכנית אחת של **"משחק מקדים עם גלית גוטמן"** הוקדשה למציאת בן זוג מתאים למתמודד המחפש מערכת יחסים; אחת מתכניות של **"שעות אמיתיות עם צופית גרנט"** הוקדשה לכל תופעת הטרסג'נדריות (דראג קווינס) ועוד. כיום נמצא בהפקה סרט המתעד את מסעה של ליאור, בת קיבוץ לשעבר, בדרכה להפוך מנקבה למין זכר. סביר להניח, כי השינוי בתחום ימשיך במלוא התנופה והיחס של הערוצים השונים אל ה"אחר" וה"שונה" בכל הקשור להעדפה מינית יהיה נושא למחקר נוסף.

סיכום

נדמה כי בסוף שנת 2005, הצורך בגיוון תרבותי על מסך הטלוויזיה הופך חשוב מתמיד. למרות שנהוג להאמין כי בהגיענו לשנות האלפיים, ההשוואה בין גברים ונשים, אשכנזים ומזרחים, עולים חדשים וצברים, חדלה מלהתקיים, שוב ושוב אנו למדים כי ה"שד העדתי" לא ייעלם בקרוב מחיינו: פוליטיקאים מנפנפים בו, קומיקאים יצרו תכניות בידור שלמות בהתבסס עליו ואנשי רוח נעזרים בו להוכחת טענותיהם.

גיוון תרבותי, אם כך, עדיין רלוונטי מתמיד.

אין ספק שעוד נכונה לנו דרך ארוכה בכל הנוגע לייצוג שווה של מגזרים שונים באוכלוסיה. דמותו של המנחה הגברי, החילוני, האשכנזי והצבר לא במהרה תוחלף בדמויות שונות, אך ניתן לומר כי המהפכה בעיצומה, ולמרות שהיא איטית, עקבותיה מורגשות כבר עתה.

הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו שמה לה למטרה לעסוק בנושא הגיוון התרבותי בשידורי הערוצים המרכזיים שבפיקוחה. הרשות רואה בקידום גיוון תרבותי בשידורים אחת המטרות הציבוריות המרכזיות שעליה לקדם.

בשל החשיבות שהרשות מייחסת לעניין זה, ולמחקר בתחום, ככלי לגיבוש מדיניות, הוחלט על המשך ביצוע מחקרי מעקב אחר הגיוון התרבותי בשידור המסחרי. דוח מחקר זה מרכז את ממצאי מחקר המעקב הראשון. גם במחקר זה ניסינו לברר אילו קבוצות חברתיות זוכות לנראות בסוגות השונות ומהם המאפיינים של נראות זו.

לשיפור הגיוון התרבותי בשידורי הטלוויזיה המסחרית, נדרשות מחויבות לנושא מצד כל הגורמים השותפים וכן מדיניות מכוונת, עקבית ומתמשכת. זהו תהליך, הקורה על המרקע ומחוצה לו, ודורש הכרה במיומנויות (פרקטיקות) הטלוויזיה המסחרית ובמגבלותיה. אי אפשר לצפות שמהפכה בייצוג קבוצות מיעוט, תתרחש בן לילה, שהרי מדובר בתהליכי שינוי ארוכי טווח. אולם בהחלט אפשר לצפות להכרה בחשיבות הנושא ולניסיון ליצור שינוי מהותי, החל בתחום הכשרת כוח אדם מקצועי וכלה בתוצר הטלוויזיוני. בדיווחי הזכיינים, המצורפים לדוח המחקר, רואים תפיסות שונות של הקצאת משאבים, לשם קידום הגיוון התרבותי.

מחקר זה מתמקד בבדיקת התוצר הטלוויזיוני בפריים טיים. התכניות המשודרות בשעות הצפייה הללו הן המרכזיות והדומיננטיות ביותר בשיח הציבורי ומכאן נובעת חשיבות בדיקתם. ביצוע המחקר מאפשר מעקב, מבטיח עיסוק שיטתי בגיוון תרבותי ופותח שיח לגבי הדרכים הראויות לשיפור. עם זאת, יש לזכור כי בזמן צפיית השיא מופיעים בדרך כלל התכנים הפופולריים ביותר והוא פחות ניסיוני ונועז באופיו. ייתכן כי ניצנו של שינוי על המרקע יופיעו דווקא מחוץ לזמן צפיית השיא.

ממצאי המחקר מלמדים כי אנו נמצאים בתחילתו של שינוי. בבדיקת "הפרופיל הדומיננטי" של דמויות בפריים טיים נמצאה ירידה של 10% ביחס לנתוני 2003-2004 (מ 60% ל-50%). בהשוואה לנתוני המחקר הקודם ניכרת עלייה בשכיחות הופעתן של מספר קבוצות: ניכרת עליה בשיעור הדמויות מקרב הדתיים הלאומיים בכל הז'אנרים (למעט דרמה). ניכרת עליה בשיעור הדמויות מקרב העולים בתכניות המציאות והשעשועונים וכן עלייה קלה בתכניות הבידור. ניכרת עליה בשיעור הנשים בדרמה בחדשות ובתכניות המציאות.

חלק מקבוצות המיעוט, ערבים, נשים, ובתכניות האקטואליה והתחקיר גם עולים, זכו לאיטמים ארוכים יותר במוצע, בהשוואה לקבוצות הדומיננטיות. בהשוואה למחקר הקודם, נשים ומזרחים זכו לאיטמים ארוכים יותר בתכניות האקטואליה והתחקיר. נמצאה אינדיקציה לעלייה באורך האיטם גם של דמויות הערבים בחדשות ובתכניות אקטואליה ותחקיר (בהשוואה לנתוני 2003-2004). ממצאים אלה עשויים להעיד על המאמץ שעשו הזכייניות להביא לפריים-טיים גם דמויות מקבוצות מיעוט ולאפשר להן ביטוי נרחב יותר ומשמעותי יותר.

עם השינויים המעודדים הללו, נמצא כי ייצוגן של קבוצות המיעוט עדיין אינו מספק, ביחס לחלקן באוכלוסייה, וכי איכות הצגתן נמוכה. דמויות מקבוצות מיעוט עדיין מופיעות בשכיחות גבוהה בהקשר לשסע שהן חלק ממנו, בסטטוס נמוך יותר ותוך שימוש במאפייני כניסה בדלת אחורית.

בדיקת רשימת הנושאים מעלה כי קבוצות מיעוט מופיעות בשכיחות גבוהה בנושאים הקשורים לשסע שלהן או שמחזקים סטריאוטיפים הנקשרים אליהן. עם זאת, ניתן למצוא נושאים (מעבר לגבולות השסע והסטריאוטיפ) שבהם אין פערים בין קבוצות רוב לבין קבוצות מיעוט. יש הבדל בין קבוצות שונות מבחינת נושאי הסיקור שלהן. כך למשל, ערבים במהדורות החדשות וחרדים בתכניות האקטואליה והתחקיר מוצגים בעיקר בהקשר לשסע שהם מהווים חלק ממנו, בעוד חברי קבוצות אחרות (נשים, דתיים לאומיים ועוד) זכו להצגה מגוונת יותר.

יש לתת את הדעת לכך שהופעה של דמות מקבוצת מיעוט, בהקשר לשסע שאליו היא שייכת, או כשהיא מציגה מאפייני כניסה בדלת אחורית, אינה בהכרח פוגעת בשאיפה ליצור גיוון תרבותי. ייתכן שהופעתה תורמת דווקא לדיון בנושא ומעלה דילמות רלוונטיות לשיח הציבורי. הנקודה החשובה היא גיוון הנושאים ומאפייני ההתנהגות (או היעדרו) באיטמים שבהם מופיעים חברי קבוצות מיעוט, ולא מסגורם בגבולות השסע והסטריאוטיפ בלבד. סיקור קבוצה רק בהקשר לשסע, מחזק את מסגורה בתחומה ואינו מאפשרת היכרות עם הקבוצה על כל גוניה.

בהשוואה בין הייצוג של קבוצות מיעוט שונות, אפשר לומר כי הבעייתיות הגדולה ביותר היא בהצגתם של **הערבים והעולים**. קבוצות אלה סובלות מנראות ומאיכות ייצוג נמוכות (בכל ממדי הבדיקה). גם ייצוגם של **חרדים** בעייתי, אולם מהיבטים מסוימים הוא טוב יותר מייצוגן של קבוצות אלה. דתיים לאומיים, מזרחים ונשים סובלים גם הם מייצוג לקוי, אולם שכיחות הופעת קבוצות אלה ואיכותה גבוהות יותר. הקבוצות מופיעות בשכיחות גבוהה בז'אנרים שונים (נשים ומזרחים בעיקר בתכניות הבידור והאירוח, הדרמה והמציאות. שכיחותן של קבוצות אלה בחדשות ובתכניות האקטואליה והתחקיר גבוהה בהשוואה לקבוצות מיעוט אחרות. דתיים לאומיים בעיקר בחדשות, בתכניות האקטואליה והתחקיר ובתכניות המציאות. הקבוצה מודרת מז'אנר הדרמה).

בהשוואה לנוכחותן של קבוצות מיעוט אחרות, דתיים לאומיים, נשים ומזרחים אינם מודרים מבחינה כמותית מהמרקע (אם כי עדיין שיעורי השתתפותם נמוכים יותר), אולם איכות ההצגה ויחסי הכוחות בין קבוצות אלו לקבוצה הדומיננטית מעידים על חולשתן: מספר המנחים מקרב קבוצות אלו נמוך מאד ממספרם של מנחים מקבוצות הרוב, הן מופיעות בשכיחות גבוהה בהקשר לשסע שהן חלק ממנו וציוניהן במדדי איכות ההצגה נמוכים בד"כ מציוני קבוצות הרוב.

הממצאים מצביעים על היעדר גיוון תרבותי מספק. ניתן לזהות הבדלים חדים בין קבוצות הרוב לבין קבוצות המיעוט. המאמץ לשפר את הגיוון התרבותי צריך לשלב ניסיון להציג חברי קבוצות מיעוט, במגוון סיטואציות, במגוון נושאים, ובמאפייני התנהגות שונים.

ניתן ללמוד רבות מהביקורת המושמעת מן הניתוחים האיכותניים. ייתכן כי תשומת לב לנושא, הכרה בבעייתיות של סיטואציות מסוימות ובחשיבות של דיוק בפרטים, יוכלו להביא בנקל לשיפור בייצוג (בעיקר בתכניות המציאות ובדרמות).

מניתוחה של גב' נריה בין שחר על ייצוג הדתיים בסדרות 'החצר' ו'לתפוס את השמים' אפשר לעמוד על חשיבות הדיוק בייצוג חברי קבוצות מיעוט. אחד הכלים ליצירת תדמית הומוגנית וסטריאוטיפית הוא התעלמות מפרטים וממאפיינים המבדילים בין הקהילות השונות המרכיבות את ה'אחר'. החוקרת מזהה את אי הדיוקים בייצוג הקבוצות הדתיות שהיא מנתחת. דיון בסיבות לאי הדיוקים לא יכול להתקיים במסגרת מחקר זה. ייתכן כי הם נעשים שלא במכוון בשל טעויות בתחקיר, בורות או חוסר היכרות פשוטה וייתכן שחוסר הדיוק מופיע בכוונה תחילה. כך או כך, הכרה במשמעות אי הדיוקים ותשומת הלב בעתיד, תסייע ליצירת ייצוג איכותי ומהימן יותר.

אין ספק כי ז'אנר המציאות מאפשר גיוון רחב יותר דרך בחירת מתמודדים ושופטים השייכים לקבוצות מיעוט. התכנים בתכניות המציאות מאפשרים התמודדות עם סוגיות מרכזיות של זהות בחברה הישראלית. ניתן להניח גם כי יש הבדל ביחס הצופה לדמויות, בצפייה בתכנית מציאות, לעומת צפייה בתכניות מז'אנרים אחרים. בז'אנר המציאות (ובסדרות דרמה) הצופה בוחר לצפות ומכיר את הדמויות שישתתפו בתכנית. הן עשויות לעורר אצלו הזדהות או כעס, והוא לומד להכיר במהלך התכנית. זוהי חוויית צפייה שונה מצפייה בדמויות המופיעות הופעה חד פעמית או אקראית, בז'אנרים אחרים. להופעתם של נציגי קבוצות מיעוט בתכניות מציאות יש משקל ציבורי העולה על משקלן הסטטיסטי. להופעתם יש לעיתים הד תקשורתי גדול, בשל האופי המתמשך של ההשתתפות בתכנית ומנגנון יחסי הציבור שלה.

בניתוח האיכותני התייחסו החוקרים למשקל של הופעת דמויות מקבוצות מיעוט בתכניות מציאות. ניתוחן של ד"ר נלי אליאס וגב' אורלי סוקר את התכנית 'השגריר', מלמד על ניסיון לעמת את הזהות הישראלית הדומיננטית עם זהותם של עולים חדשים. בתכנית 'דרוש מנהיג' אתגרה המשתתפת הערבייה (עביר קובטי) את הזהות הישראלית היהודית. ד"ר אמל ג'מאל טוען בניתוחו כי יוצרי התכנית לא יכלו להתמודד עם אתגר זה ובחרו להדיח את המתמודדת בשל סירובה לקבל עליה את הזהות הישראלית היהודית הדומיננטית.

העלאת שאלות של זהות, דרך תכניות המציאות, עשויה לתרום לדיון על גיוון בזהות הישראלית. אולם היא מהווה צעד בונה ומשמעותי רק כאשר אכן נפתח בפני הצופים נתיב לשיח. אם צוות השופטים (המייצג את קבוצות הרוב) שולל את הלגיטימציה של זהות אלטרנטיבית (כפי שעולה מניתוחו של דר' ג'מאל), ספק אם יוכל הצופה להשתתף בדיון שכזה. ניתוח התכנית 'השגריר' מצביע על עיסוק פתוח יותר בשאלת הזהות הישראלית (אם כי גם שם, דפנה אלפרסי, המציעה זהות אלטרנטיבית, מודחת מהתכנית). כאשר יש דיון, במסגרת התכנית, הצופה יוכל לחדד את עמדתו בשאלה ואולי אף לבקר את החלטת השופטים.

עצם הדיון בסוגיות של זהות ישראלית וגיוונה, בתכניות פריים טיים בידוריות, הוא ניסיון ראוי לציון ולהערכה. נושאי התכניות ומושאייהם חורגים מעבר לתכנית עצמה והופכים לחלק מהשיח הציבורי, בכלי תקשורת אחרים ובכלל. כך הפכו שאלות של זהות ישראלית וגיוון תרבותי לחלק משיח ער ודינמי.

גיוון הרכב השופטים בתכניות המציאות הוא יעד ראוי, שיכול להתממש בנקל. יש לצפות כי המשדרים יפעלו לשיפור הגיוון בנקודה זו.

ממצאי המחקר, בחלקו הכמותי ובחלקו האיכותני, מובילים, אם כן, למסקנה כי תהליך השינוי החל, אולם הוא נמצא בראשיתו. ניתוח התוכן הוא כלי חשוב וחיוני כבסיס לשיח בנושא, אולם יש מקום להשלימו במחקרים אחרים הבודקים שלבים אחרים ביצירת התוכן ובפרשנותו. בכלל זה, מחקרים מוסדיים, מחקרי קהל ועוד.

בסיום דוח המחקר מופיעים דיווחי המשדרים על חזונם ועל פועלם בנושא הגיוון התרבותי. אנו רואים במשדרים שותפים חיוניים לשיח בנושא שיפור הגיוון התרבותי בשידור. קיומה של פונקציה האחראית על כך, אצל זכייני הערוץ השני, יוצרת כתובת לעיסוק בנושא והיא חיונית לקידומו. ניתן ללמוד מדיווחי המשדרים על תפיסת העולם שלהם ביחס לדרך הנכונה והיעילה ליצור גיוון תרבותי. אפשר לבקר את תפיסת העולם, לאמצה או להתווכח איתה. צירוף הדיווחים לדוח המחקר מאפשר לציבור לגבש את עמדתו ולנהל דיון מושכל.

אנו רואים חשיבות לשיח מושכל שכזה, בין כל המעורבים בנושא, כדי להמשיך ולקדמו. הניסיון להביא לשיפור בגיוון התרבותי חייב להתבצע בשיתוף פעולה עם המשדרים שכן שינוי יכול להתרחש רק אם הוא יהלום את שגרת העבודה התקשורתית וייטמע בתוך תפיסת העולם של המשדרים ובתפקוד ארגונם. שיח ציבורי רחב ופעילות של נציגי קבוצות המיעוט חיוניים אף הם, כדי להצביע על הכלים היעילים ביותר לשיפור הגיוון התרבותי וליצירת לחץ ליישומם.

רשימת הגרפים

- גרף 1 : הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה למחקר קודם..... 3
- גרף 2 : הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה למחקר קודם..... 17
- גרף 3 : הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2003..... 19
- גרף 4 : הופעת הדמויות לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2004-5..... 20
- גרף 5 : הופעת המנחים לפי הקבוצות - השוואה בין ז'אנרים – 2004-5..... 21
- גרף 6 : ממוצע אורך האייטם (בדקות) בכלל המדגם – 2003..... 23
- גרף 7 : ממוצע אורך האייטם (בדקות) בכלל המדגם – 2004-5..... 23
- גרף 8 : דומיננטיות הדמויות לפי נושאים במהדורות חדשות – חלק א'..... 27
- גרף 9 : דומיננטיות הדמויות לפי נושאים במהדורות חדשות – חלק ב'..... 27
- גרף 10 : דומיננטיות הדמויות לפי נושאים בתכניות אקטואליה ותחקיר-חלק א'..... 28
- גרף 11 : דומיננטיות הדמויות לפי נושאים בתכניות אקטואליה ותחקיר-חלק ב'..... 29
- גרף 12 : סיקור אירועי סדר ואי סדר- מהדורות חדשות..... 30
- גרף 13 : סיקור אירועי סדר ואי סדר- תכניות אקטואליה ותחקיר..... 31
- גרף 14 : ממוצעי מדד "סטטוס" במהדורות החדשות..... 32
- גרף 15 : נראות ואיכות - ממוצע מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור במהדורות החדשות – השוואה לאורך זמן..... 34
- גרף 16 : ממוצעי מדד "סטטוס" בתכניות אקטואליה ותחקיר..... 35
- גרף 17 : נראות ואיכות- ממוצע מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות אקטואליה ותחקיר – השוואה לאורך זמן..... 36
- גרף 18 : ממוצעי מדד "סטטוס" בתכניות בידור ואירוח..... 37
- גרף 19 : נראות ואיכות - ממוצעי מדד "סטטוס" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות בידור ואירוח – 2004-5..... 38
- גרף 20 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" במהדורות החדשות..... 40
- גרף 21 : נראות ואיכות - מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ואחוז הדקות מזמן השידור במהדורות החדשות – השוואה לאורך זמן..... 42
- גרף 22 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות אקטואליה ותחקיר..... 43
- גרף 23 : נראות ואיכות - מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות אקטואליה ותחקיר – השוואה לאורך זמן..... 45
- גרף 24 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות בידור ואירוח..... 46
- גרף 25 : נראות ואיכות - מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" ואחוז הדקות מזמן השידור בתכניות הבידור והאירוח – השוואה לאורך זמן..... 48
- גרף 26 : תפקיד באייטם במהדורות חדשות..... 50
- גרף 27 : תפקיד באייטם בתכניות אקטואליה ותחקיר..... 51

רשימת הטבלאות

טבלה 1 : ממוצע אורך האייטס במהדורות החדשות לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	24
טבלה 2 : ממוצע אורך האייטס בתכניות האקטואליה לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	24
טבלה 3 : ממוצע אורך האייטס בתכניות הבידור והאירוח לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	25
טבלה 4 : ממוצע מדד סטטוס במהדורות החדשות לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	33
טבלה 5 : ממוצע מדד סטטוס בתכניות אקטואליה ותחקיר לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	35
טבלה 6 : ממוצע מדד סטטוס בתכניות בידור ואירוח לפי השתייכות לקבוצה וערוץ - 5-2004 ... 38	38
טבלה 7 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" במהדורות החדשות לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	40
טבלה 8 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות אקטואליה ותחקיר לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	44
טבלה 9 : שיעורי מדד "מאפייני כניסה בדלת אחורית" בתכניות הבידור והאירוח לפי השתייכות לקבוצה לאורך זמן – כלל המדגם	47